SALVSTIVS

Joannes Chmienizkÿ studiosus
Cracoviensis colegiator parvus

HVMIL ... I
A. D. 1604

HISTORIAE C. CRISPI SALVSTII DE L. SERGII CATILINAE CONIVRATIONE, AC BELLO IVGVRTHINO.

EX CASTIGATIONE IOANNIS Riuij Atthendoriensis, & aliorum doctorum virorum nouissimè recognitæ.

[illegible]

COLONIAE AGRIPPINAE,

Apud Ioannem Gymnicum, sub Monocerote,

ANNO M. D. XCVI.

m

IOAN. RIVIVS ATTHENDORIENSIS GENEROSO AC NOBILI ADOLESCENTI *Erneſto à Schonenburgk, Glaucij & Tualdenburgi Domino, S. D.*

Q Vum ſis Erneſte optime, ſummo loco atque in ampliſſima familia natus (quis enim in his terris, aut antiquitatem ſtirpis, aut generis tui claritatem, aut amplitudinem, atque gloriam maiorum tuorum ignorat?) non me hercules admirari ſatis poſſum, tuam iſtam propè ſingularem in literarum ſtudio aſſiduitatem & diligentiam, qua es præter tui loci hominum morem, haud minus profectò ac ingenio naturæq; bonitate præditus. Nam quum hodie ferè, qui ſunt nobili genere nati, alea magis & venatu, & commeſſationibus perdere tempus ament, vt ne alia peiora [illegible] memorem, tu in liberalibus diſciplinis, & in doctrina atq; humanitate percipienda, tempus ineuntis adoleſcētiæ totum penè conſumis. Quæ res ipſa quidem, quàm non ſolum præclara, tibiq; & honorifica, & glorioſa, verum etiam vtilis aliquando futura ſit, non ſatis verbis cōſequi, nec oratione complecti queo. Perge igitur (vt cœpiſti) mi Erneſte, in ſtudijs atque literis operam omnem ponere, vt & ei ſpei ac exſpectationi, qua mirificè iampridem omnes impleſti, ſatis vſqueq; aq; facias, & ad egregia familiæ tuæ decora hanc quoq; doctrinæ gloriam adijcias, quaſque à moribus laudes accepiſti, hoc ceu

cumulo augeas. Quis enim nescit, quanta patris tui fuerit, viri clarissimi, atque omni decorum & ornamentorum genere præstantissimi, in regendis ditioni suæ subditis populis sapientia? quæ in iure dicendo seueritas iustitia, æquitas? quæ & quam grauis apud omnes auctoritas? quàm prompta & parata ad opitulandum miseris atq; inopibus quosquidem cõspicere strenuè in re quærenda laboranteis, liberalitas & benignitas? quanta in extruendis artibus, inq; oppidis instaurandis magnificentia? Quis item, quæ patrui tui fuerint rei militaris scientia? quæ in re bellica administranda peritia, vsus, exercitatio? Qua ex laude, ita vt inter omnes ferè constare video, aspirare ad eum vix potuit illo seculo quisquam. Rectè igitur ac præclarè facis Erneste, qui generis tui claritatem, hac quoq; ingenuarum disciplinarum scientia, & cognitione exornes atq; illustres. Felicem verò Germaniam nostram, si exemplo tuo nobilitas ad honestissimarum artium studia, & ad excolendum doctrinis liberalibus animum excitetur, ab alijsq; turpibus atque inhonestis, (quibus heu dedita nimis est) rebus atque studijs auocetur: non quin relaxare interdum venatu animum, atque aliquod ad requiem animi corporisq; concedere tempus liceat, sed quòd non totam ætatem, atque adeò omne vitæ tempus venandi studio, luxuriosis conuiuijs, cottidianis ferè lustris & helluationibus, alea denique, chartisque lusorijs tribuendum esse censeam. Hac ego tua mi Erneste, in optimarum artium studio diligentia excitatus, quem in restituendo & corrigendo Salustio nuper laborem cœpi, tibi dedicandum esse duxi. Nec verò dubito, quin sis hunc ipsum auctorem, sic à mendis, qui-

bus

bus innumeris ferè scatebat, maxima ex parte repurgatum, hilari fronte accepturus: maximè namque & præcipuè historiarum lectio tibi tuiq; ordinis hominibus, cùm voluptati fore, tum vsui, mihi videtur. Quò magis probo iudicium præceptoris tui Mauortij, viri & doctrina, & pietate lōgè præstantis, eoque nomine mihi profectò charissimi, qui eiusmodi antehac semper auctores, qui res gestas conscripsere, proponere vobis, atque explicare interpretatione sua consueuerit. Benè vale vnà cum fratribus charissimis, mi optime ac suauissime Erneste.

Dresnæ, Calend.
Iulij.

B

EX LIBRIS PETRI CRINITI DE HISTORICIS, AC ORATORIBUS LATINIS, SALUSTIJ VITA.

CAIVS Crispus Salustius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Atheniensium vrbs à L. Sylla deuicta, atq; vastata est, vt Romani Annales referunt. Ex nobili Salustiorum familia ortus est, quæ diu in secundo ordine dignitates seruauit. Idē in vrbe educatus creditur, & à teneris annis operam ac studium impendisse optimis disciplinis. Sed cùm in ea tempora incidisset, quibus corrupti ciuium mores varijs partibus, atq; factionib⁹ forent, neq; virtuti præmia, aut bonis ingenijs adessent: in tam deprauata ciuitate, quod idem Salustius fatetur, victum eius ingenium voluptatib⁹ facilè succubuit. Itaq; cum ad Rempublicam pro ætate foret delatus, propter ciuium improbitatem & factiones, multa aduersa pertulit. Nam tum præcipuè Syllanis partibus infecta ciuitas æstuabat. Constat ex veterum Commentarijs, Salustium ipsum ingenio fuisse acri, & in studijs literarum accurato, tum maximè in scribenda historia. Præceptorem habuit inter alios, Atteium Prætextatum, qui Philologum se appellauit: & ab eo edoctus est de ratione rectè Scribendi, vt à Suetonio Tranquillo traditur, qui & Asinium quoq; Pollio

nem-

nem ſcribit ab eodem Prætextata eruditum atque inſtructum. Maximè autem Marci Catonis ſtudioſus fuit, ex cuius commentarijs verba excerpſit, & velut breuiarium ad vſum proprium habuit: quod Octauius quoq; Auguſtus in epiſtola ad Marcum Antonium refert: in qua ipſum Antonium, ceu inſanientem increpat, quòd ea ſcribere vellet, quæ mirentur potiùs homines, quàm quæ intelligant. Sed interim ad Saluſtij Cõmentarios. Hiſtoriam compoſuit de Lucij Catilinæ coniuratione contra Romanum Senatum: & item de bello Iugurthæ, qui Numidiæ rex factus, diu contra Romanos ſtrenuè rem geßit. Hiſtoriam præterea de Romanorum geſtis, vt de Mario, & Sylla, nec non de Pompeio contra Regem Mithridatem: quot opus libris aliquot à Saluſtio abſolutum traditur. Et adhuc ſuperſunt quædã, veluti abſolutißimi operis reliquiæ, in quibus Saluſtij diligentia in hiſtoria deſcribenda, atq; grauitas appareat. In parte operis de rebus Punicis tanto animi ſtudio incubuit, vt à quibuſdam ſcriptum ſit, eam regionem adijſſe, ac maxima ſolertia perluſtraſſe, quò maiore fide, atq; officio veritatem exploraret. Auienus certè Rufus plurimum Saluſtij diligentiam, atq; ſtudium commendauit. Sed & Gellius, vir Romanus, qui veterũ eruditionis Ariſtarchus habetur, ita de Saluſtij oratione diſſerit: Elegantia, inquit Saluſtij, verborumq; facundia, & nouandi ſtudiũ, cùm multa prorſus inuidia

 fuit.

fuit. Plures non mediocri ingenio viri, conati sunt, reprehendere pleraq;, & obtrectare: in quibus plura inscitè aut malignè vellicent. Quin & hunc proprietatis seruantißimum vocat. Titus autem Liuius tam iniquus Salustio fuit, sicut ab Anneo Seneca scribitur, vt quædam ex historia Thucydidis translata, & eleganter adsumpta, velut deprauecta & corrupta, illi obiecerit. Idq; ipsum nō in Thucydidis gratiam effecit vt Arellius Fuscus dicebat verùm putauit se faciliùs Salustium vincere si priùs Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit, quo Salustij scripta reprehenderet, quòd in ijs nimia quadam adfectatione antiquitatem sequeretur. Fabius verò Quintilianus, vir maturo & graui iudicio, adseruit oratione Salustij atque breuitate nihil fieri posse perfectius, præsertim apud vacuas & eruditas aures. Neque veritus est idem Fabius auctori Thucydidi in scribenda historia apud Græcos principi, Salustium ipsum opponere, sicuti Titum Liuium Herodoto. Quo factum est, vt cùm plures voluerint dicendi genus Salustianum sequi, minimè sint assecuti. Est enim eius oratio tam absoluta, tam casta & innocens, vt merito ab eruditis diuina breuitas censeatur. Nam & Aruntius, qui belli Punici historiam scripsit, Salustio tantum conceßit, vt eius orationem maximo studio sequeretur: quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, consueuisse Salustium magno labore ac

studio scribere, vt nihil nō absolutū atq; perfectum videri posset: quod ex ipsa lectione facilè colligitur. Amicos inprimis habuit doctrina & ingenio nobiles, vt Cornelium Nepotem, Messalam, & Nigidium Figulum, qui periisse in exilio traditur Iulium præterea Cæsarem magno studio dilexit: à quo etiã, vt creditur, dignitate Præfecturæ honestatus est. Illud itē a Suetonio refertur, Lenæū Grãmaticū Pōpei libertum Satyras contra Salustium composuisse, eumq; mordaci & virulento carmine lacerasse, vt qui Lurconem illum, popinionem, & nebulonem, ac Lastaurum appellârit, tum vita scriptisq; monstrosum, ac M. Catonis furem ineruditissimum, quod ipsum non alia ratione à Lenæo factum creditur, quam vt studium suum atq; officium erga patronum Pompeium probaret: quem virum Crispus Salustius ore probo, animo autem inuerecundo esse scripserat. Itaque mirandum non est, si tam acerbè atque satyricè libertus Lenæus contra Salustium aciem styli exacuit. Quantum odij atq; inimicitiæ inter hunc & Marc. Ciceronem extiterit, notissimū est quod vtriusq; violentæ atq; acerrimæ Orationes ita demonstrant, vt neuter videri possit satis sui rationem habuisse, dū alteri malediceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ex Hieronymi ac Fabij auctoritate constet, eos homines longè aberrasse, qui confictas magis orationes ab alijs, quam à Salustio & Cicerone habitas crediderunt.

runt. Et sanè tam corruptis moribus Salustius, ingenio tam procliui ad luxum fuit, vt paternam domum, viuente adhuc patre, turpißima ratione venalem haberet: quod illi inter alia vitia à Marco Cicerone exprobratur. Sed à Varrone etiam & Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisq́; cæsum, ac data pecunia dimissum. Qua ratione factum est, vt Marcus Cicero appellare illum non dubitauerit mensarum assεclam, cubiculorum pellicem, & adulterum. Dignitates publicas geßit, & Quæstura ac Tribunatus honorem assecutus est, sed nulla quidem laude aut commendatione, adeò libidine magis, quàm ratione & publicè & priuatim vixisse: nam & bis vocatus est in iudicium, & ad iudicum subsellia attractus, fortuna extrema (vt inquit Cicero) stetit. Scribunt autem Grammatici, ea causa de Senatu eiectum fuisse à Censoribus, quod ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoq; de Salustio relatum est, patrocinio & fauore C. Cæsaris consecutum fuisse Præturam Africæ interioris: ex qua diues factus, cùm in vrbem rediret, preciosißimos atq; amœnißimos hortos in regione ad Malum punicum comparauit, ac Tiburti villam, quæ à Cicerone itidem illi obijciuntur. Neq; desunt, qui scribant Terentiam Marci Ciceronis vxorem, ab eo re pudiatam, Salustio nupsisse, ac deinceps Messalæ Coruino viro in eloquentia clarißimo: quod etiam

iam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Salustios. Nam & Cneus à Marco Tullio celebratur in Salustiorum familia insignis, & Marc. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maximè familiaris: quod ex ijs epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit. Qua in re impudenter quidam decepti sunt, cùm Salustij Empedoclea ignorarent, vt alibi demonstraui. Sunt qui tradant ad annum secundum & LX. eum vixisse, & in patria annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obijsse, quod ex veterum commentarijs colligitur. Illud prætereà de hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, vt multi testantur:

Hic erit, vt perhibent doctorum corda virorum,
Crispus Romana primus in historia.

m

CRISPI SALVSTII ORAtoris clarissimi vita.

CRispus Salustius vir patricius, ab ineunte ætate bonis artibus imbutus, ad Remp. gerendam animum applicuit in qua non pauca aduersa passus, prudentia sua superauit. Et Repub iam Carthagine atq; Numantia euersa, Asiaq; domita, vt nec nobilitati sua redderentur præmia, atq; impudenti atq; audacißimo cuiq; plebs obsequerentur: hinc dominatus Lu. Syllæ & proscriptionis tabula Romanis ciuibus prius ignota, prolata est: hinc flagitiosa Catilinæ coniuratio: hinc bellum ciuile inter Cæsarem & Pompeium exortum libertatem ciuitati ademit. His igitur hominum moribus cõflictatum Crispi ingenium suapte natura integrum, iuuenili, ac flagranti ætati procliue, ad adulteria libido rapuit atq; corrupit, neq; id impunè diu amisit. Nam vt Varro tradit, ab Annio Milone domi deprehensus, & grandi pecunia mulctatus est, bis ad subsellia accusatus, atque absolutus à iudicibus non sine pecunia, vt fertur, discesit. Domum auitam tanto patris dolore iam ætate confecti vendidit, vt vita discedere cogeretur. Consumptis igitur opibus patrijs, & Quæstura prius functus, deinde Tribunus plebis creatus est. Ac postremò prætorem vlterioris Africæ designatum, eum Proconsulem cum exercitu regno Iube, rege necato, Cæsar præfecit,

fecit, atq; in prouinciam redegit. Quæ sanè Crispus mutatis moribus iam grauescente ætate per libidinem, atq; flagitia prodegisset, non modò recuperauit, sed pretiosissimus in vrbe hortos, Tiburtinamq; villam ab ipso Iulio emit, cuius nutu bello ciuili iam peracto, omnia regebantur: nec leges maiorum amplius in Rep. administranda seruabantur. Si externo atq; barbaro cuiq;, si Cæsari iubebat in Senatum aditus patebat, ac sententiam non Consularis, sed Gallus aut ignobilis, ac sordidus quisq; dicebat. Quibus rebus indignatus Salustius, Rempublicam deseruit, atq; intermissa studia rediens, quæq; à populo Romano præclarè gesta fuissent, scribere decreuit, ne id ipsum ocij, quod elegerat, ignauia atq; desidia tereret: aut illiberalibus officijs intentus, minus vtilis Reipub. foret, quam antehac extitisset. Adgressus igitur bellum contra Catilinæ coniurationem, atque Iugurtham Numidarum potentissimum, ac prudentissimum gestum, tanta cura atque diligentia perscripsit, vt non Annales Romanos modò, sed Punicos & Afros, ac peritos illius linguæ Romanorum gesta diligenter euolueret, atque in Africam traiecit, ne, quæ legerat tantùm, sed visu certiora etiam facta posteris narraret. In hoc autem genere scribendi tantum laudis assecutus, vt Quintilianus grauis atq; seuerus iudex Thucydidi Græco historiarum scriptori adæquet, quem Cicero tantoperè laudat, atq; sententijs crebrum

autu-

autumat, vt penè verborum copiam sententiarum frequentia consequatur. Amicos habuit Cornelium Nepotem, eodem scribendæ historiæ studio delectatum, ac P. Nigidium Figulum, ac omnium doctrinarum genere non inferiorem Varroni. Cicero verò ex familiari inimicus factus, nescio qua de causa, Terentiam vxorem ab eodem Cicerone repudiatam in vxorem duxit, vt ab ea quamdiu summa beneuolentia cum Cicerone vixerit, atq; suorum consiliorum non ignara, aliquid turpe disceret, quò acriùs, atque turpius in eum inueheretur, cuius in Ciceronem extat inuectiua, quam frequenti Senatu habuisse fertur. Natus Amiterni in Sabinis, bello Iugurthino Romæ educatus. Crispus habitauit iuxta Mineruam, vbi nunc templum diuæ Mariæ veneratur. Atque in hunc vsq; diem Salustiana domus vocatur. Vixit vsque ad sexagesimum secundum annum, septimum post Cæsaris obitum.

Cuius Terentia vxor posteà Messalæ Coruino præstantissimo suæ ætate Oratori nupsit.

FRAGMENTVM ORATIONIS CICERONIS PRO *M. Cælio, in quo mores Catilinæ tanquam penicillo exprimuntur.*

HAbuit enim Catilina, ſicuti meminiſſe vos arbitror, permulta maximarum non expreſſa ſigna, ſed adumbrata virtutum. Vtebatur hominibus improbis multis: & quidem optimis ſe viris deditũ eſſe ſimulabat. Erant apud illum illecebrę libidinum multæ: erant etiam induſtriæ quidam ſtimuli, ac laboris Flagrabant vitia libidinis apud illum: vigebant etiam ſtudia rei militaris. Neq; ego vnquam fuiſſe tale monſtrum in terris vllum puto, tam ex contrarijs, diuerſiſq; inter ſe repugnantibus naturæ ſtudijs, cupiditatibus cõflatum. Quis clarioribus viris quodam tempore iucundior? Quis turpioribus cõiunctior? Quis ciuis meliorum partium aliquando? Quis tetrior hoſtis huic ciuitati, quis in voluptatibus inquinatior? Quis in laboribus patientior? Quis in rapacitate auarior? Quis in largitione effuſior? Illa verò, Iudices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia,

tueri

tueri obſequio, cum omnibus communicare, quod habebat, ſeruire tẽporibus ſuorum omnium, pecunia, gratia, labore corporis, ſcelere, etiam ſi opus eſſet audaciam, verſare ſuam naturam, & vrgere ad tempus, atq; huc & illuc torquere & flectere. Cum triſtibus ſeuerè, cum remiſsis iucundè, cum ſenibus grauiter, cum iuuentute comiter, cum facinoroſis audacter, cum libidinoſis luxurioſè viuere. Hac ille tam varia multipliciq́; natura, cum omneis omnibus ex terris homines improbos, audacesq́; collegerat, tum etiam multos forteis viros, & bonos ſpecie quadam virtutis aſſimulatæ tenebat: neq; vnquam ex illo delendi[illegible] Imperij tam ſceleratus impetus extitiſſet, niſi tot vitiorum tanta immanitas quibuſ[illegible] facilitatis, & patientię radicibus niteretur.

C. CRIS-

C. CRISPI SALVSTII IN HISTORIAM DE CONIVRATIONE Catilinæ, Proœmium.

OMNEIS homines, qui sese studēt praestare cæteris * animantibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio * transeant, veluti pecora, quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit. Sed omnis nostra vis in animo & corpore sita est. Animi imperio, corporis seruitio magis vtimur: Alterum nobis cum Dijs, alterum cum * belluis cōmune est. Quo mihi rectius esse videtur ingenij, quàm virium opibus gloriam quærere: & quoniam vita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri, quàm maximè longam efficere. Nam & diuitiarum, & formæ gloria, fluxa atq; fragilis est. Virtus clara & æterna habetur. Sed diu inter mortaleis magnum certamen fuit, vi ne corporis, an virtute animi res militaris magis procederet. Nam & priùs quàm incipias consultò: & vbi consulueris, maturè opus facto est. Ita vtrunq; per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris nomen Imperij id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alij corpus exercebant. Etiam tum vita hominum sine cupiditate * agitabatur. Sua cuiq; satis placebant. Posteà verò, quàm in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij & Athenienses cœpêre vrbeis atq; nationes subigere: libidinem dominandi causam belli habere: maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atq; negotijs compertum est, in bello plurimum inge-

Propositio ab officio hominis.
*animalib
*transigāt.
*bestijs.
in
Amplificat ab exemplis.
Hęc sententia Demosthenis est.
*agebātur.
γνώμη.
Aliud exemplum.

nium posse. Quòd si regum atq; Imperatorum animi virtus, in pace ita, vt in bello, valeret: æquabiliùs atq; constantiùs sese res humanæ haberent: neq; aliud aliò ferri, neq; mutari ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facilè his artibus retinetur, quibus ab initio paratum est. Verùm vbi pro labore desidia, pro continentia & æquitate libido atq; superbia inuasere: fortuna simul cum morib⁹ immutatur. Ita imperium semper ad optimum quenq;, à minùs bono transfertur. Quæ homines arant, nauigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri, atq; somno, indocti atq; inculti, vitā sicuti peregrinantes * transegêre: quibus profectò contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemq; iuxta æstimo: quoniam de vtraque siletur. VERVM enimuerò is demum mihi viuere, atq; anima frui videtur, qui aliquo negocio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit. Pulchrum est benefacere Reipublicæ, etiam benedicere haud absurdum est: pace, vel bello clarum fieri licet: & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haud quaquam par gloria sequatur scriptorem, & * autorem rerum, tamen in primis arduū videtur, res gestas scribere: Primum, quòd facta dictis sunt exequenda, dehinc, quia pleriq; quæ delicta reprehenderis, maleuolentia & inuidia dicta putant. vbi de magna virtute atq; gloria bonorum memores, quæ sibi quisq; facilia factu putat, æquo animo accipit: suprà ea, veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initiò, sicuti plerique, à studio ad Rempublicā latus sum: ibiq; mihi multa ad-

Noema.

* transiere.

Tertiū exemplum à literis, atq; ita digreditur ad institutum.

al. actorem

ta aduersa fuere. Nam pro pudore, pro abstinẽtia, pro virtute, audacia, largitio, auaritia vigebant: quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium, tamen inter tanta vitia imbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur. Ac me, cũ * ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilominùs honoris cupido eadem quæ cæteros fama atq; inuidia vexabat. Igitur vbi animus ex multis miseriis atque periculis requieuit, & mihi reliquam ætatem à Repub. procul habendam decreui: non fuit consilium socordia atq; desidia bonũ ocium conterere, neque verò agrum colendo, aut venando, seruilibúsve officijs intentum ætatem agere. Sed à quo incœpto, studioq; me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Romani carptim, vt quæque memoria digna videbãtur, perscribere: eò magis, quòd mihi à spe, metu, partibus Reipub. animus liber erat. Igitur de Catilinę coniuratione, quàm verissimè potero, paucis absoluam. Nam id facinus in primis ego memorabile existimo sceleris atq; periculi nouitate: de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

al. reliquorum malis

Nam in historico potissimũ requiri solet, fides, & M. Cic. Lumẽ veritatis appellat historiam.

C. CRISPI SALVSTII DE CONIVRATIONE CATILINÆ historia.

E Sergiorũ genere natus.

LVcius Catilina nobili genere natus fuit, magna vi & animi, & corporis, sed ingenio malo prauoq;. Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia ciuilis grata fuêre. Ibiq; iuuentutem exercuit. Corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ, suprà quàm cuiquam credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cuiuslibet rei simulator ac dißimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens cupiditatibus; satis eloquentiæ, sapientiæ parum. Vastus animus, immoderata, intolerabilia, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem L. Syllæ libido maxima inuaserat Reipublicæ capiundæ, neq; id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum [illegible]ret, quicquam pensi habebat. Agitabatur magis, magisq; indies vis ferox inopia rei familiaris, & conscientia scelerum. Quæ vtr[illegible] his artibus auxerat, quas suprà memoraui. Incitabant prætereà corrupti ciuitatis mores, quos peßima ac diuersa inter se mala, luxuria atq; auaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur (quoniam de moribus * ciuitatis tempus admonuit) suprà repetere, ac paucis instituta maiorum domi, militiaq;, quomodo Remp. habuerint, quantamq; reliquerint, vt paulatim immutata ex pulcherrima

Occasio Catilinæ oblata adfectandi imperij Syllæ exemplo.

* corruptæ ciuitatis.

eberrima & optima, peßima ac flagitiosißima facta sit, differere.

VRBEM Romam (sicuti ego accepi) cõdidere atque habuere initio Troiani, qui Aenea duce, profugi, sedibus incertis vagabantur. Cumq; his Aborigenes, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atq; solutum. Hi postquam in vna mœnia conuenere, dispari genere, dißimili lingua, alius alio more viuẽtes, incredibile memoratu est, quam facilè coaluerint. Sed postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satis pollens videbatur, sicuti pleraq; mortalium habentur: inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges, populiq; finitimi bello tentare, paucis ex amicis auxilio esse. Nam cæteri metu perculsi, à periculis aberant. At Romani domi militiæq; intenti, festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obuiam ire, libertatem patriam, parentesq; armis * tegere. Pòst vbi pericula virtute propulerant, socijs atque amicis auxilia portabant: magisq; dandis, quam accipiendis beneficijs amicitias parabãt. Imperium legitimum, nomen imperij regium habebant. Dilecti, quibus corpus annis infirmum ingenium sapientia validum erat, Reipublicæ consultabant; hi vel ætate, vel curæ similitudine patres appellabantur. Pòst vbi regium imperium, quòd initio conseruandæ libertatis, atq; augendæ Reipublicæ fuerat, in superbiam,

Ad hæc alludit Virg. li. 7. Satur. gentem haud vinclo.

*protegere

Elegans Noema Thucydidis. Quia ita Rempub. gererent, vt pater rem familiarẽ.

biam, dominationemq́; se conuertit, immutato more, annua imperia, binosq́; Imperatores sibi fecére. Eo modò minimè posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisq; magis extollere, magisq́; ingenium in promptu habere. NAM regibus boni, quàm mali suspectiores sunt, semperq; his aliena virtus formidolosa est. Sed ciuitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum breui creuerit: tanta cupido gloriæ incesserat. Iam primùm iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem vsu militiam discebat, magisq́; in decoris armis & militaribus equis, quàm in scortis atq; conuiuijs libidinem habebant. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus vllus asper aut arduus erat, nō armatus hostis formidolosus. Virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maximum certamen inter ipsos erat. Sic se quisq; hostem ferire, murum ascendere, conspici dum tale faceret facinus, properabat: eas diuitias, eam bonam famam, magnamq́; nobilitatem putabant. Laudis auidi, pecuniæ liberales erant. Gloriam ingentem, diuitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Romanus parua manu fuderit: quas vrbes natura munitas pugnando cœperit: ni ea res longius nos ab incepto traheret. SED profectò fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex libidine magis, quàm ex vero celebrat, obscu-

Exempla benè constitutę Reipub.

Collationes egregiæ.

Nam rarò plures diuitiæ honestè parantur.

*obſcuratq́. Atheníenſium res geſtæ, ſicuti ego exiſtimo, ſatis amplæ, magnificæq́ fuere: verùm aliquanto minores tamen, quàm fama feruntur. Sed quia prouenêre ibi ſcriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta, pro maximis celebrantur. Ita eorum, qui ea facere, virtus tanta habetur, quantum † eam verbis potuêre extollere præclara ingenia. At populus Romanus nunquam ea copia fuit: quia prudentiſsimus quiſq́ maximè negocioſus erat: ingenium nemo ſine corpore exercebat: optimus quiſque facere, quàm dicere, ſua ab alijs benefacta laudari, quàm ipſe aliorum narrare malebat. Igitur domi, militiæq́ boni mores colebantur. Concordia maxima, minima auaritia erat. Ius, bonũq́ apud eos non legibus magis, quàm natura valebat. Iurgia, diſcordias, iras, ſimultates cum hoſtibus exercebant: ciues cum ciuibus de virtute certabant. In ſupplicijs Deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello: vbi pax euenerat, æquitate ſeq́. Remq́ publicam curabant. Quarum rerum ego maxima documenta hæc habeo: quòd in bello ſæpius vindicatum eſt in eos, qui contra Imperium in hoſtem pugnauerant, quiq́ tardiùs reuocati, prælio exceſſerant: quàm qui ſigna relinquere, aut pulſi loco cedere auſi erant. In pace vero quòd beneficijs magis, quàm metu imperiũ agitabant: & * acceptam iniuriam*

Amplificat rem Romanam ab exemplo ſeu comparatione.

Iure ſummo in caſtris actum eſt domi ex bono æquo.

al. accepta

 ignoſce-

iniuria ĩgnoſcere.

ignoſcere, quam perſequi malebant. Sed vbi labore atq; iuſtitia Reſpublica creuit, magni Reges bello domiti: nationes feræ, & populi ingentes vi ſubacti, Carthago æmula imperij Romani, ab ſtirpe interijt: cuncta maria, terræq; patebant: ſæuire Fortuna, ac miſcere omnia cœpit, qui labores, pericula, dubias atq; aſperas res facilè tolerauerant, his ocium, diuitiæq; optandæ, alijs oneri, miſeriæq; fuêre. Igitur primò pecuniæ, deinde imperij cupido creuit, ea quaſi materies omnium malorum fuêre. NANQVE auaritia, fidem, probitatem, cæteraſq; arteis bonas ſubuertit: pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere docuit. Et ambitio multos mortaleis falſos fieri ſubegit: aliud clauſam in pectore, aliud in lingua promptũ habere: amicitias, inimicitiaſq; non ex re, ſed ex commodo æſtimare: magiſq; vultum, quã ingenium bonum habere. Hæc primo paulatim creſcere, interdum vindicari. Poſt, vbi contagio quaſi peſtilentia inuaſit, ciuitas immutata eſt: imperium ex iuſtiſſimo atque optimo crudele intolerandumq; factum eſt. Sed primò magis ambitio, quam auaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitium propius virtuti erat. Nam gloriam, honorẽ, imperium, bonus & ignauus æquè ſibi exoptant. Sed ille vera nititur via: huic quia bonæ artes deſunt, dolis atq; fallacijs contendit. AVARITIA pecuniæ ſtudium habuit, quam nemo ſapiens concupiuit: ea quaſi

Exemplũ corruptæ ciuitatis.

malis

malis venenis imbuta, corpus, animumq́, virilem effœminat: semper infinita, insatiabilis est: neque copia neque inopia minuitur. Sed postquam Luc. **Luxus.** *Sylla armis recepta Republica, bonis initijs malos euentus habuit, rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere, neq; modum, neq; modestiam victores habere: fœda, crudeliaq́, in ciueis facinora facere. Huc accedat quòd Luc. Sylla exercitum, quem in Asia ductauerat, quò sibi fidum faceret, cōtra morem maiorum luxuriosè, nimisq́, liberaliter habuerat.* **Præter disciplinam militarem.** *Loca amœna, voluptuaria facilè in ocio feroces militum animos molliuerant. Ibi primùm insueuit exercitus populi Romani amare, potare: signa, tabulas pictas, vasa calata mirari: ea priuatim & publicè rapere: delubra spoliare: sacra profanaq́, omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. QVIPPE secundæ res sapientum animos fatigant, nedum illi corruptis moribus victoriæ * temperarent.* **al. obtemperarent.** *Postquam diuitiæ honori esse cœpere, & eas gloria, imperium, potētiam sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolētia duci cœpit. Igitur vbi ex diuitijs iuuentutem luxuria, atq; auaritiam cum superbia inuasere: rapere, consumere sua parui pendere, aliena cupere, pudorem, pudicitiam, diuina atq; humana promiscua, nihil pensi, nihil moderati habuere: Operæ precium est, cùm domos atq; villas cognouerit* **Ab exēplo.**

ueris in vrbium modum exædificatas, visere templa Deorum, quæ nostri maiores religiosissimi mortales fecere. Verùm illi delubra Deorum pietate, domos suas gloria decorabant: neq; victis quicquam præter iniuriæ licentiam, eripiebant. At hi contrà ignauissimi homines, per summum scelus omnia ea socijs adimere, quæ fortissimi † viri victores reliquerant: perinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio vti. Nam quid ea commemorem, quæ nisi ijs, qui videre, nemini credibilia sunt? à priuatis compluribus subuersos monteis, maria constrata esse: quibus mihi videntur ludibrio fuisse diuitiæ, quippe quas honestè habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed libido stupri, ganei cæteriq; cultus non minor incesserat: viri muliebria pati, [illegible] pudicitiam in propatulo habere: vescendi causa terra mariq; omnia exquirere, dormire priùs quàm somni cupido esset: non famem, aut sitim, neq; frigus, neq; lassitudinem operiri, sed ea omnia luxu antecapere. Hæc iuuentutem, vbi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus, haud facilè libidinibus carebat: eò profusiùs omnib⁹ modis quæstui atq; sumptui deditus erat. In tanta tamq; corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium *flagitiorum atq; facinorum circum se, tanquam stipatorum cateruas habebat. Nam q cunq; impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene bo-

al. iustis.

Proposi-tio.
Distribu-tio flagitio sorum atq; facinoro-sorum.

nè bona patria * dißipauerat, quiq; alienũ æs grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret: prætereà omnes vndiq; parricidæ, sacrilegi, cõuicti iudicijs, aut pro factis iudicium timentes: ad hoc quos manus, atq; lingua aut periurio, aut sanguine ciuili alebat, postremò omnes quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiaresq; erant. Quòd si quis etiam à culpa vacuus in amicitiam eius inciderat: quotidiano vsu, atq; illecebris facilè par similisq; efficiebatur cæteris. Sed maximè adolescentium familiaritates appetebat, eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter patiebantur. Nam vt cuiusq; studium ex ætate flagrabat, alijs scorta præbere, alijs canes, atq; equos mercari: postremo neq; sumptui, neq; modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosq; sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existimarent, iuuentutem, quæ domum, Catilinæ frequentabat, parum honestè pudicitiam habuisse. Sed ex alijs rebus magis, quàm quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Iam primum adolescens Catilina, multa nefanda stupra fecerat cum virgine nobili, id est, cum sacerdote Vestæ, & alia huiuscemodi contra ius, fasq;. Postremò captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius præter formam nihil vnquam bonus laudauit, q; ea nubere illi dubitabat, timens priuignum, adultum ætate: pro certo creditur, necato filio vacuam domum scelestis

* lacerauerat.

His artibus inescabat adolescentes.

Amplificat rem ab ætate recẽsens etiam superioris ætatis Catilinæ vitia.

lestis nuptijs fecisse. Quæ quidem res, mihi in primis videtur caussa fecisse facinoris maturandi. Nanq; animus impurus, dijs hominibusq; infestus, neq; vigilijs, neq; quietibus sedari poterat: ita conscientia mentē excitam fatigabat. Igitur color ei⁹ exāguis, fœdi oculi: cit⁹ modò, modò tard⁹ incessus: prorsus in facie, vultuq; vecordia inerat. Sed iuuentutem, quam (vt supra diximus) illexerat multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresq; falsos commodare fidem, fortunas, pericula vilia habere. Pòst, vbi eorum famam atque pudorem attriuerat, maiora alia imperabat. Sic caussa peccandi in præsens minùs suppetebat, nihilò minùs insontes, sicuti sontes circumuenire, iugulare, scil. ne per ocium torpescerent manus, aut animus grat[illegible]tiùs malus, atque crudelis erat. His amicis, socijsq; confisus Catilina, simul, quòd æs alienum per omnes terras ingens erat, & quòd pleriq; Syllani milites largius suo vsi, rapinarum, & victoriæ veteris memores, ciuile bellum exoptabant: opprimendæ Reipublicæ consilium cœpit. In Italia nullus exercitus. Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi Consulatum petendi, magna spes: Senatus nihil sanè intentus: tutæ, tranquillæq; res omnes. Sed ea prorsus opportuna Catilinæ. Igitur circiter Calendas Iunias, * Luc. Cæsare, & Cn. Figulo Consulibus, primò singulos appellare, hortari alios tentare: opes suas, imparatam Rempubli-

Ita vt præ se ferret perturbaræ mentis omnia iudicia.

Occasio & temporis opportunitas.

al. Iul. Cæsare.

publicam, magna præmia coniurationis docere. Vbi satis explorata sunt, quæ voluit, in vnum omnes conuocat, quibus maxima neceßitudo, & † plurimum audaciæ inerat † eò conuenere Senatorij ordinis, Pub. Lentulus Sura, Pub. Antronius, Luc. Caßius Longinus, Cn. Cethegus, Pub. Seruius Syllæ Seruij filij, Luc. Vargunteius, Q. Annius, M. Portius Lecca, L. Bestia, Quint. Curius: præterea ex Equestri ordine Marc. Fuluius Nobilior, Lucius Statilius, Pub. Gabinius Capito, Cn. Cornelius, ad hoc multi ex colonijs & municipijs domi nobiles. Erant præterea complures paulò occultius consilij huiusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia neceßitudo. Cæterùm iuuentus pleraque, sed maximè nobilium, Catilinæ inceptis fauebat, quib⁹ in ocium [illegible] magnificè, vel molliter viuere, copia erat: incerta pro certis bellum quam pacē [illegible]bant. Fuere item ea tempestate, qui crederent Marcum Licinium Crassum non ignarum eius consilij fuisse: quia Cn. Pompeius inuisus ipsi, magnum exercitum ductabat, & cuiusuis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio valuisset, facilè apud eos principem se fore. Sed antea item coniurauere pauci contra Rempublicam: in quibus Catilina fuit: de qua, quam ver[illegible] potero, dicam L. Tullio, Marc. Lepido Consulibus, Pub. Antronius, & Pub. Sylla designati Consules, legibus ambitus interrogati,

al. primā. al. ad illū locum.

Duplex Catilinæ coniuratio.

gati,

gati, pœnas dederant. Pòst paulò Catilina pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat Consulatum petere: quòd intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus: quem ad perturbandam Rempublicam inopia, atq; mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina, & Antronius, circiter Nonas Decembris consilio communicato, parabant in Capitolio Calendis Ianuarijs, Luc. Cottam, & L. Torquatum Consules interficere. Ipsi Fascibus correptis, Pisonem cum exercitu, ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in Nonas Februarias consilium cædis transtulerunt. Iam tum non Consulibus modò, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quòd [illegible]lina maturasset pro Curia signum socijs dare, eo die post conditam vrbem Romam pessimum facinus patratum [illegible]: quia nōdum frequentes armati conuenerant, ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam. Quæstor pro Prætore missus est, adnitente Crasso, quòd cum infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. Neque tamen Senatus prouinciam inuitus dederat, quippè fœdum hominem à Republica procul esse volebat: simul quia boni complures præsidium in eo valere putabant, & iam tunc pot[illegible] Pompeij formidolosa erat. Sed is Piso in prouinciam ab eqitib Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est.*

Hoc est, nō dum cōuenerunt, cū signum daret.

*interiorē.

est. Sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia Barbaros nequiuisse pati: alij autem equites illos Cn. Pompeij veteres, fidosq́; clientes voluntate eius Pisonem adgressos: nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæua multa antè perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis dictum.

CATilina vbi eos quos paulò antè memoraui, conuenisse videt, tametsi multa cum singulis sæpè egerat: tamen in rem fore credens, vniuersos appellare & cohortari, in abditam partem ædium secessit: atq; ibi omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit: Ni virtus fidesq; vestra satis spectata mihi forent, ne quicquam oportuna res accidisset spes magna, dominatioq; in manibus frustra fuissent: neq; ego per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarē. Sed quia multis, & magnis tempestatibus vos cognoui fortes, fidosq́; mihi: eò animus ausus est maximum atque pulcherrimum facinus incipere: simul quia vobis eadem, quæ mihi, bona malaq; esse intellexi. Nam idem velle atq; idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego quæ mēte agitaui, omnes iam anteà diuersi audistis. Cæterùm mihi indies magis animus accenditur, cùm considero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi * nosmetipsos vindicemus in libertatem. Nam postquam Respublica in paucorum * potentum ius

Catilinæ oratio.

Beneuolētiā captat à laude eorum, quibus cum agit.

γνώμη.

nosmet-ipsi.

potentum vim.

m

A poßibili vel facili. *atque ditionem concesßit: semper illis reges, Tetrar-chæ vectigales esse: populi nationes stipendia pen-dere: cæteri omnes, strenui, boni, nobiles, atq; igno-biles, vulgus fuimus, sine gratia, sine autoritate: his obnoxij, quibus, si Respublica valeret, formidini es-semus. Itaq; omnis gratia, potẽtia honos, diuitiæq́,*

Aetiologia itẽ & asyndeton. *apud illos sunt, aut vbi illi volunt: nobis reliquêre pericula, repulsas, iudicia, egestatem, Quæ quousq; tandem patiemini fortißimi viri? Nónne emori*

Amplificat à contrario. *per virtutem præstat, quam vitam miseram, atque inhonestam, vbi alienæ superbiæ ludibrio * fueris,*

* fueritis. *per dedecus amittere? Verùm enimuerò, prô Deûm atque hominum fidem, victoria in manu nobis est:*

A facili *viget ætas, animus valet: contra illis annis atq; di-*

Ab vtili. *uitijs omnia consenuere. Tantùm modò incœpto o-*

a contrario a possibili *pus est, cætera res ipsa expediet. Etenim quis mor-talium, cui virile ingenium est tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundãt in extruendo ma-ri, & montibus coæquandis: nobis rem familia-rem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut am-plius domos continuare: nobis larem familiarem*

Toreumata Latinè sculpta. *nusquam vllum esse? cùm tabulas, signa toreumata emunt; vetera negligunt, noua diruunt, alia ædifi-cant: postremò, omnibus modis pecuniam trahunt, vexant: tamen summa libidine diuitias suas vince-re nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alie-num, mala res, spes multò asperior: deniq; quid re-*

Peroratio. *liqui habemus, præter miseram animam? Quin igi*

tur

tur expergiscimini? En illa illa, quàm sæpè optastis, libertas, præterea diuitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt. Fortuna omnia ea victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis, quàm oratio mea, vos hortentur: vel Imperatore, vel milite me vtimini, neque animus, neque corpus à vobis aberit. Hæc ipsa, vt spero, vobiscum vna Consul agam, ni fortè me animus fallit, & vos seruire magis, quàm imperare parati estis. Postquā accepêre ea homines, in quibus mala abundè omnia erant, sed neque res, neque spes bona vlla, tametsi illis quieta mouere magna merces videbatur, tamen postulauere plerique, vti proponeret, quæ conditio belli foret, quæ præmia armis peterent: quid vbique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionum locupletum, Magistratus, Sacerdotia, rapinas: alia omnia, quæ bellum atque libido victorum poscit. Præterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum consilij sui participes. Consulatum præterea petere C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & ei familiarem, & omnibus * necessitatibus circumuentum, cum eo se Consule initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpabat omneis bonos, suorum vnumquenque nominans laudare: admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ: multos victoriæ Syllanæ,

Priuatim de officio suo.

*necessitudinibus.

quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacreis vidit, cohortatus vt petitionem suam curæ haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam oratione habita, cùm ad iusiurandum populares consios sceleris sui addiceret, humani corporis sanguinem vino permistum in patera circuntulisse: inde cùm post execrationem omnes degustassent, sicut in solennibus sacris fieri consueuit, aperuisse consilium suum: atq; eò dictam rem fecisse, quò inter se magis fidi forent alius alij, tanti facinoris conscij. Nonnulli ficta & hæc, & multa præterea, existimabant ab his, * qui Ciceronis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parùm cõperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitijs atq; facinoribus coopertus: quem Censores Senatu probri gratia mouerant. Huic homini non minor vanitas, quàm audacia inerat: neque reticere quæ audierat, neq; suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fuluia muliebri nobili, stupri vetus cõsuetudo: cui cùm minùs gratus esset, quòd inopia minùs largiri poterat repentè glorians, maria, montesq; polliceri cœpit: minari interdum ferro, * ni sibi obnoxia foret: postremò ferociùs agitare, quàm solitus erat. At Fuluia insolentiæ Curij causa cognita, tale periculum

Rei-

Marginal notes: * quia — De prodita coniuratione. — Non habebat rationẽ neq; facti, neq; dicti. — Fuluia. — * ni obnoxia foret.

Reipublicæ haud occultum habuit: sed sublato authore, de Catilinæ coniuratione, quæ, & quomodo audierat, compluribus narrauit. Ea res in primis studia hominum accendit ad Consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque anteà pleraque nobilitas inuidia æstuabat: & quasi pollui Consulatum credebat, si eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. Sed vbi periculum aduenit, inuidia atque superbia post fuêre. Igitur Comitijs habitis, Consules declarantur M. Tullius Cicero, & C. Antonius: quod factum primò populares coniurationis concusserat. Neq; tamen Catilinæ furor minuebatur: sed in dies plura agitare, arma per Italiam locis oportunis parare: pecuniam sua, aut amicorum fide sumptam mutuam Fesulas ad Manlium quendam portare, qui posteà princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cuiusque generis homines asciuisse sibi dicitur. Mulieres etiam aliquot, quæ primò ingentes sumptus stupro corporis tolerauerant: pòst vbi ætas tantummodò quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflauerat. Per eas se Catilina credebat posse seruitia vrbana solicitare, vrbem incendere, viros earum vel adiungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpè virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, præterea viro atq; liberis satis fortunata fuit, literis Græcis & Latinis docta: psallere, & saltare ele-

Qua occasione Catilina Consulatu frustratus est.

Figura historica Salustio familiaris, qua infinitiuum pro indicatiuo ponit.

Mulieres in comitatu Catilinæ.

Sẽpronia. Personę descriptio valdè elegans.

elegantiùs, quàm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta sunt luxuriæ, sed ei chariora semper omnia, quam decus atque pudicitia* fuit. Pecuniæ an famæ minus parceret, haud facilè discerneres: libidine sic accensa, vt sæpiùs peteret viros, quam peteretur. Sed ea sæpè antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verùm ingenium eius haud absurdum, posse versus facere, iocum mouere, sermone vti vel modesto, vel molli, vel procaci: prorsus multæ facetiæ, sales, multusq; lepos illi inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominùs in proximum annum Consulatum petebat: sperans, si designatus foret, facilè se Antonio ex voluntate vsurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni: neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiæ deerant: namq; à principio Consulatus sui multa pollicendo per Fuluiam effecerat, vt Qu. Curius, de quo paulò antè memoraui, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione prouinciæ perpulerat, ne contra Rempublicam sentiret: circum se præsidia amicorum atque clientum occultè habebat. Postquam dies Comitiorum venit, & Catilinæ neque petitiones, neque insidiæ, quas * Consuli fecerat, prosperè cessere, constituit bellum facere, & extrema omnia experiri: quoniam quæ occultè tentauerat, aspera fœdaq; euenerant. Igitur C. Man-

*fuere.

*Consulibus in campo fec.

C. Manlius Fesulas, atq; in eam partem Hetruriæ, Septimium quendam Camertem in agrū Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit: præterea alium aliò, quem vbique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ *multa simul moliri, Consuli insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere, ipse cum telo esse. Item alios iubere, hortari, vti semper intenti paratiq; essent: dies noctesq; festinare, vigilare, neque insomnijs, neq; labore fatigari. Postremò, vbi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per Mar. Portium Leccam: ibiq; multa de ignauia eorum questus, docet se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat. item alios in alia loca opportuna, qui belli initium facerent: seq; ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppreßisset: eum suis consilijs multum officere. Igitur perterritis ac dubitantibus cæteris, Cn. Cornelius eques Romanus operam suam pollicitus, & cum eo Luc. Vargunteius Senator, constituére ea nocte paulò pòst cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, ac de improuiso domi suæ imparatum confodere. Qu. Curius vbi intelligit, quantum periculum Consuli impendebat, properè per Fuluiam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Hetruria plebem

Apparatus belli.

*multas simultates.

Facinus suscipere.

bem solicitare, egestate simul ac dolore iniuriæ nouarum rerum cupidam: quod Syllæ in dominatione agros, bonaq; omnia amiserat. Præterea latrones cuiusq; generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Syllanis colonis, quibus libido ac luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cùm Ciceroni nunciarentur, ancipiti malo permotus, quòd neq; vrbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat, neq; exercitus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat: rem ad Senatum refert, iam antea vulgi rumorib' exagitatam. Itaq; (quod plerumq; in atroci negocio fieri solet) Senatus decreuit, vti darent operam Consules, ne quid Respub. detrimenti caperet. Ea potestas per Senatum more Romano magistratui maximè permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque ciues, domi militiæq; imperium atq; iudicium summum habere. Aliter sine populi iussu nullius earum rerum Consuli ius est. Post paucos dies L. Seruius Senator, in Senatu literas recitauit, quas Fesulis * allatas sibi dicebat, in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cœpisse cum magna multitudine ante diem VI. Calend. Nouemb. simul (id quod in tali re solet) alij portenta atq; prodigia nunciabant, alij conuentus fieri, arma parari, Capuæ, atq; in Apulia seruile bellum moueri. Igitur Senatus decreto Qu. Martius Rex Fesulas, Qu. Metellus Creticus in Apuliam, cir-

* missas

Id est, cùm

circumq́ ea loca missi (hi vtriq; ad vrbem Imperatores erant, impediti ne triumpharent calumnia paucorum, quibus omnia honesta atq; inhonesta vendere mos erat) sed Prætores Qu. Pompeius Rufus Capuam, Qu. Metellus celer in agrum Picenum, hisq́ permissum, vti pro tempore atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quæ contra Rempublic. facta erat, præmium decreuerunt, seruo libertatem, & sestertia centum: libero, impunitatem eius rei, & sestertiorum * ducenta millia Itemq́ decreuêre, vti gladiatoriæ familiæ Capuam, & in cætera municipia distribuerentur, pro cuiusque opibus: Romæ per totam vrbem vigiliæ haberentur, hisq́ minores magistratus præessent. Quibus rebus permota ciuitas, atq; immutata vrbis facies erat: ex summa lætitia atq; lasciuia, quæ diuturna quies pepererat, repentè omneis tristitia inuasit: festinare, trepidare, neq; loco, neq; homini cuiquam satis credere, neq; bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus pro Reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflicta re sese, manus supplices ad cœlum tendere, miserari paruos liberos, rogitare Deos, omnia pauere: superbia atque delitijs amissis, sibi patriæq́ diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadē illa mouebat, tametsi præsidia parabantur: & ipse lege Plautia interrogat⁹ erat ab L. Paulo. Postremò dissimulandi causa, aut

iam redissent ex suis prouinciis.

ter ducēte.

aut sui expurgandi, sicuti iurgio laceßitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Consul, siue præsentiam eius timens, siue ira commotus, orationem habuit luculentam, atq; vtilem Reip. quam postea scriptam edidit. Sed vbi ille assedit. Catilina, vt erat paratus ad *simulanda omnia demisso vultu, voce supplici postulare à Patrib9 cœpit, ne quid de se temerè crederent: ea familia ortum, ita se ab adolescentia vitam instituisse, vti omnia bona in spe haberet: ne existimarent, sibi Patritio homini, cuius ipsius, aut maiorum plurima beneficia pleb. Ro. essent, perdita Rep. opus esse, cùm eam seruaret M. Tullius inquilinus ciuis vrbis Romæ. Ad hoc maledicta alia cùm adderet, obstrepere omnes, hostem atq; parricidam vocare. Tum ille furibundus: Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina restinguam. Deinde se ex Curia domum proripuit. Ibi multa secum ipse voluēs, quòd neq; insidiæ Consuli procedebant, & ab incendio intelligebat vrbem vigilijs munitam: optimum factu credens exercitum augere, ac priusquam legiones scriberentur, *multò antè capere, quæ bello vsui forent: nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atq; Lentulo cæterisq;, quorum cognouerat promptā audaciam, mandat, quibus rebus possent opes factionis confirment: insidias Consuli maturent: cædem, incendia, aliaq; belli facinora parēt: sese propediem cum magno exercitu

Oratio luculenta M. T. Ciceronis.

*dissimulanda.

*multa

ercitu ad vrbem accessurum. Dum hæc Romæ gerun tur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Qu. Martium Regem mittit, cum mandatis huiuscemodi:

DEOS, hominesq́; testamur, Imperator, nos arma, neq; contra patriam cœpisse, neq; quò periculum aliis faceremus: sed vti corpora nostra ab iniuria tuta forent, qui miseri, egentes, violentia atq; crudelitate fœneratorum pleriq; patria, sed omnes fama atq; fortuna expertes sumus. Neq; cuiquam nostrum licuit more maiorum lege vti, neq; amisso patrimonio, liberum corpus habere: tanta sæuitia fœneratorum atq; Prætoris fuit. Sæpè maiores nostri miserti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ eius opitulati sunt. Ac nouissimè memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum communi ære solutum est. Sæpè ipsa plebs aut dominandi studio permota, aut superbia magistratum armata, à patribus secessit. At nos non imperium, neq; diuitias petimus, quarum rerum causa bella atq; certamina omnia inter mortales sunt: sed libertatem quam nemo bonus, nisi cum anima simul amittit. Te, atq; Senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus: legis præsidium, quod iniquitas Prætoris eripuit, restituatis: néve nobis eam* necessitatem imponatis, vt quæramus, quónam maximè vlti sanguinem nostrum pereamus. Ad hæc Qu. Martius respōdit, si quid abs Senatu petere vellent, ab armis discedant, Romā supplices* proficiscantur: ea man-

Legatorū oratio.

*necessitudinem

* veniant

ſuetudine atq; miſericordia Senatum populi Rom. ſemper fuiſſe, vt nemo vnquam ab eo fruſtrà auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere pleriſq; Conſularib⁹, præterea optimo cuiq; literas mittit, ſe falſis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiuerit, fortunæ cedere, Maſſiliam in exulium proficiſci: non quò ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet, ſed vti Reſpub. quieta foret: néve ex ſua contentione ſeditio oriretur. Ab his longè diuerſas literas Q. Catulus in Senatu recitauit, quas ſibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infrà ſcriptum eſt.

L. CATILINA QVINTO
Catulo ſalutem.

Exordium. Occupatio. * concilio.

EGregia tua fides, re cognita, grata mihi magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defenſionem in nouo * conſilio non ſtatui parare: ſatisfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decreui, quam medius fidius licèt veram cognoſcas. Iniurijs contumelijſq; concitatus, quòd fructu laboris induſtriæq; meæ priuatus, ſtatum dignitatis non obtinebam, publicam miſerorum cauſam pro mea conſuetudine ſuſcepi. Non quia æs alienum meis nominibus ex poſſeßionibus ſoluere non poſſem, cùm & alienis nominibus liberalitas Aurelia Oreſtillæ ſuis, filiæq; copijs perſolueret: ſed quòd non dignos homines honore honeſtatos videbam, meq; falſa ſuſpicione alienatum eſſe ſentie-

Narratio.

Aurelia Oreſtilla.

*sentiebam. Hoc nomine satis honestas pro mea casu spes reliquæ dignitatis conseruandæ sum secutus. Plura cùm scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæq; fidei trado: eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus. Aueto. Sed ipse paucos dies cõmoratus apud C. Flaminium in agro Rheatino, dũ * vicinitatem anteà solicitatam armis * exornat, cũ fascibus, atque aliis imperij insignibus, in castra ad Manlium contendit. Hæc vbi Romæ comperta sunt, Senatus Catilinam & Manliũ hostes iudicat: cæteræ multitudini diẽ statuit, antè quàm sine fraude liceret ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis: prætereà decernit, vti Consules * cautam electionẽ exercitus habeant, C. Antonium Catilinam cum exercitu persequi maturet, Cicero vrbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium Pop. Ro. multò maximè miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu Solis omnia domita armis parérent: domi ocium atq; diuitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent: fuere tamẽ ciues, qui seq; remq; publicam obstinatis animis perditum irent. Nanq; duob. Senatus decretis, ex tanta multitudine, neq; præmio inductus coniurationem patefecerat, neq; ex castris Catilinę quisq̃ omnium discesserat: tanta vis morbi, atq;, vti tabes, plerosq; ciuium animos inuaserat. Neq; solum illis aliena mens erat, qui conscij coniurationis fuerant: sed omninò cuncta * plebs nouarum*

civitatem
*exonerat
* delectum habeant.
Excursus, quo illorũ tempora & statum deplorat.
ἐπιφώνημα.
plebes

rum

rum rerũ studio, Catilinæ incepta probabat. Id adeò more suo videbatur facere. Nam semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuident, malos extollunt, vetera odêre. noua exoptant, odio suarum rerum mutari omnia student, in turba atq; seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facilè habetur sine damno. Sed vrbana plebs, ea verò præceps * erat multis de causis. Primum omnium, qui vbique probro atq; petulantia, maximè præstabant: itẽ alij per dedecora patrimonijs amißis: postremò omnes, quos flagitium aut facinus domos expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, cõfluxerant. Deinde multi memores Syllanæ victoriæ, quod ex gregarijs militibus alios Senatores videbant, alios ita diuites, vt regio victu atq; cultu ætatem agerent: sibi quisq; si in armis foret, ex victoria talia sperabat. Præterea iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis atq; publicis largitionibus excita vrbanum ocium ingrato labori prætulerat. Eos, atq; alios omnes, malum publicum alebat. Quò minùs mirandum est, homines egentes malis moribus maxima spe Reip. iuxta ac sibi consuluisse. Præterea, quorum victoria Syllæ parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud sanè alio animo belli euentum expectabant. Ad hoc, quicunq; aliarum, atq, Senatus par[illegible]ant, cõturbari Rem pub. quàm minùs valere ipsi malebant. Id adeò malũ multos post annos in ciuitatẽ reuerterant. Nam post-

γνώμην.

*potius ierat legendum.

Nam Sylla caueret, ne ad magistratus admitterẽtur filij proscriptorum.

postquam C. Pompeio & M. Crasso Consulib. Tribunitia potestas restituta est: homines adolescẽtes summam potestatem nacti, quibus ætas animusq́ ferox erat, cœpére Senatum criminando plebẽ exagitare: deinde largiendo atq; pollicitando magis incẽdere: ita ipsi clari, potenteisq́ fieri: contra eos summa ope nitebatur pleraq; nobilitas Senatus * specie pro sua magnitudine. Nanq́ (vti pacis verũ absoluam) post illa tempora quicunq; Remp. agitauére, honestis nominibus alé sicuti populi iura defenderent, pars quò Senatus autoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia certabant: neq; illis modestia, neq; modus cõtentionis erat: Vtrique victoriam crudeliter exercebant. Sed postquam C. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est, plebis opes imminutæ, paucorum potentia creuit. Hi magistratus, prouincias, aliaq́ omnia tenere: ipsi innoxij florentes sine metu ætatem agere, cæterosq́ iudicijs terrere, quò plebem in magistratu placidiùs tractarent. Sed vbi primum dubijs reb⁹ nouandis spes oblata est, vetus certamen animus eorum arrexit. Quòd si * primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset, profectò magna clades atque calamitas Rempubl. oppressisset: neq; illis, qui victoriam adepti forent, diutiùs ea vti licuisset, quin defessis & exanguibus, qui plus posset, imperium * atque libertatem extorqueret. Fuêre tamen extra coniurationem complures, qui ad

* specie Reipub.

* In primo

Hæ duæ voces redundant.

Hactenus excurrit in tractãdam occasionẽ

ad Catilinam initiò profecti sunt. In his erat Fulvius Senatoris filius, quem retractum ex itinere iussit parens necari. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat: neque solùm ciues, sed cuiusque modi genus hominum, quod modò bello vsui foret. Igitur P. Vmbrenio cuidam negocium dat, vti legatos Allobrogum requirat, eosque, si poßit, impellat ad societatem belli existimant, publicè priuatimque ære alieno oppressos: propterea, quòd natura gens Gallica bellicosa esset, facilè eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quòd in Gallia negociatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat, atque eos nouerat. Itaque sine mora vbi primùm legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, * requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent: Postquàm illos videt quæri de auaritia magistratuum, accusare Senatum: quòd in eo nihil auxilij esset, miserijs suis remedium, mortē * expectare: At ego, inquit, vobis, si modò viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta ista mala affugiatis. Hæc vbi dixit, Allobroges in spem maximam adducti. Vmbrenum orare, vt sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficilè esse, quod non cupidißimè facturi essent, dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quòd foro propinqua

cur tam æquam plebem habuerit Catilina

*exquirere

*sperare

qua erat, neque aliena consilij propter Semproniam. Nam tum Brutus Romæ aberat: Præterea Gabinum accersit, quò maior authoritas sermoni inesset. Eo præsente coniurationem aperit: socios præterea multos cuiusque generis nominat innoxios, quò legatis animus amplior esset. Deinde eos pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuére, quidnam consilij caperet. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe, certa præmia. Hæc illis volentibus, tandem vicit fortuna Reipublicæ. Itaque Qu. Fabio Sangæ, cuius patrocinio ciuitas plurimùm vtebatur, rem omnem vt cognouerat, aperiunt. Cicero per Sangam consilio cognito, legatis præcepit, vt studium coniurationis vehementer simulent, cæteros adeant, benè polliceantur, dentq; operam, vti eos quàm maximè manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Gallia citeriore, atque vlteriore, iam in agro Piceno, Brutio, in Apulia motus erat. Namque illi, quos antè Catilina dimiserat, inconsultè, ac veluti per dementiam, cuncta simul agebant: nocturnis consilijs, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Qu. Metellus Celer Prætor ex Senatusconsulto cognita causa, in vincula coniecerat: item in citeriore Gallia C. Muræna,

Consilia perdendæ vrbis & inferendi belli.

na, qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui * principes coniurationis erant, paratis, vt videbatur, magnis copijs, constituerat, vt cùm Catilina in agrum Fesulanum cum exercitu venisset, L. bestia Trib. Pleb. concione habita quæreretur de actionibus Ciceronis: belliq; grauißimis * inuidiam optimo Consuli imponeret. Eo signo, proxima nocte, cætera multitudo coniurationis suum quisq; negotium exequeretur. Sed ea diuisa hoc modo dicebatur: Statilius & Gabinius vti cum magna manu, duodecim simul oportuna loca vrbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad Consulem, cæterosq;, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumq; vi aggrederetur, alius autem alium: sed filijfamiliarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent, simul cæde, & incendio perculsis omnib', ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum, illos dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere facto, non consulto in tali periculo opus esse: seq;, si pauci adiuuarent, languentibus alijs, imperium in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium cæteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Caßio postulant iusiurandum, quod signatum ad ciues perferant:

[Margin notes: * participes — * Inuidia. — Id est, nisi illi intellexissent rem certā esse.]

rant : aliter eos haud facilè ad tantum negocium impelli posse. Cæteri nihil suspicantes dant. Cassius eò semet breui venturum pollicetur, ac paulò ante legatos, ex vrbe proficiscitur. Lentulus cum his Titum Vulturtium quendam Crotoniensem mittit, vt Allobroges priùs quàm domum pergerent, cum Catilina, data atq; accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Vulturtio literas ad Catilinam dat, quarum exemplum infrà scriptum est.

QVi sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces: fac cogites in quanta calamitate sis, & memineris te esse virum: consideres, quid tuæ rationes postulent, auxilium petas ab omnibus etiam ab infirmis. γνώμη.

Ab hoc, mandata verbis dat: quum ab Senatu hostis iudicatus sit, quo consilio seruitia repudiet: in vrbe parata esse, quæ iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. * Promptitio Prætoribus imperat, vt in ponte Miluio per insidias Allobrogum comitatus deprendant. Rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur. Cætera, vti facto opus sit, ita agant, permittit illis homines militares: sine tumultu præsidijs collocatis, sicuti præceptum erat, occultè pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Vulturio venerunt, & simul vtrinq; clamor exortus est, Galli citò cognito consilio, sine mora Prætoribus se tradunt. Vulturtius primò cobor-

*Promptinio.

tatus cæteros, gladio se à multitudine defendit: deinde vbi à legatis desertus est, multa priùs de salute sua Promptitium obtestatus, quòd ei notus erat, postremò timidus, ac vitæ diffidens, velut hostibus sese Prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia properè per nuncios Consuli declarantur. At illum ingens cura atq; lætitia simul occupauére. Nam lætabatur, intelligens coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam esse. Porrò autem anxius erat: dubitans, in maximo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid facto opus esset, pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ Reipublicæ fore credebat. Igitur confirmato animo vocari ad sese iubet Lētulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq; quendam Ceparium Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat: cæteri sine mora veniunt. Ceparius paulò ante domo egressus, cognito indicio ex vrbe profugerat. Consul Lentulum, quòd Prætor erat, & ipse manu tenens, in Senatum perducit: reliquos cum custodib⁹ in ædem Concordiæ venire iubet, eò Senatum aduocat: magnaq; frequentia eius ordinis, Vulturtium cum legatis introducit: Flaccum Prætorem scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eodem adferre iubet. Vulturtius interrogatus de itinere, de literis, postremò quid, aut qua de causa consilij habuisset: primò fingere alia omnia, dißimulare de cōiuratione: pòst vbi fide publica dicere iussus est, omnia vti gesta

Metuebat futurū, ne se magna inuidia oneraret, si de tantis ciuibus sumpsisset supplicium, id qđ & posteà Consul Piso proscripto Cicero ne interrogatus sententiam, respondit, sibi nimiū crudelem videri in ciues.

gesta erant, aperit: docetq́, se paucis antè diebus à Gabinio, & Cepario socium accitum nihil amplius scire, quàm legatos tantummodò audire solitum, ex Gabinio Pub. Antronium, Seruium Syllam, L. Vargunteium, multos prætereà in ea coniuratione esse. Eadem Galli fatētur, ac Lentulum dißimulantem coarguunt, præter literas, sermonibus quos ille habere solitus erat ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Cornelijs portendi, Cinnam atq; Syllam anteà, se tertium esse, cui fatum foret vrbis potiri: prætereà ab incenso Capitolio, illum esse X X. annum, quem sæpè ex prodigijs Aruspices respondissent bello ciuili cruentum fore. Igitur prælectis literis, cùm priùs omnes signa sua agnouissent, Senatus decernit, vti abdicato magistratu, Lentulus, itemq́ cæteri in liberis custodijs haberentur. Itaq́ Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum Aedilis erat: Cethegus, Q. Cornificio: Statilius, C. Cæsari: Gabinius, Marco Crasso: Ceparius, nam is paulò antè ex fuga retractus erat, Cn. Terentio Senatori traduntur. Intereà plebs coniuratione patefacta, quæ primò cupida nouarum rerum nimis bello fauebat, mutata mente, Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cœlum tollere, veluti ex seruitute erepta, gaudium atque lætitiam agitabat. Nam alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento fore: incendium verò crudele, immoderatum ac sibi maximè calamitosum putabat: quippe cui omnes copiæ in vsu quo-

Signa sua, id est, sigilla.

tidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem Lucius Tarquinius ad Senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cùm se diceret iudicaturum de coniuratione, si fides publica data esset: iussus à Consule, quæ sciret edicere, eadem ferè, quæ Vulturtius de paratis incendijs, de cæde bonorum, de itinere hostium Senatum edocet. Prætereà se missum à Marco Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus & Cethegus, alijq́ de coniuratione deprehensi terrerent: eoq́ magis properaret ad Vrbem accedere, quò & cæterorum animos reficeret, illi faciliùs è periculo eriperentur. Sed vbi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitijs, summa potentia: alij rem incredibilem rati: pars tametsi verum existimabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda videbatur plerique Crasso ex negocijs priuatis obnoxij conclamant indicem falsum esse, deq́ ea re postulant, vti referatur. Itaq́ consulente Cicerone, frequens Senatus decreuit, Tarquinij indicium falsum videri: eumq́ in vinculis retinendum: neq́ amplius potestatem sui faciundam, nisi de eo iudicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent indicium illud à Pub. Antronio machinatum, quò faciliùs appellato Crasso, per societatem periculi, reliquos illius potentia tegeret. Alij Tarquinium à Cicerone immissum aiebant: ne

Vt referatur de indice, haberi ne indicis loco, aut pro vero debeat.

ne Crassus more suo, suscepto malorum patrocinio Rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi à Cicerone impositam. Sed ijsdem temporib' Q. Catulus, & Cn. Piso, neq; precibus, neq; precio, neq; gratia Ciceronem impellere potuêre, vti per Allobroges, aut per alium iudicem C. Cæsar falsò nominaretur: Nam vterq; cum illo graues inimicitias exercebat: Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum, Catulus ex petitione Pontificatus odio incensus, quòd extrema ætate maximis honoribus vsus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur, quòd is priuatim egregia liberalitate, publicè maximis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed vbi Consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi sigillatim circundendo atq; ementiendo, quæ se ex Vulturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam cōflauerant: vsq; eò, vt nonnulli equites Romani qui præsidij causa cum telis erant circum ædem Cōcordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi * mobilitate impulsi, quò studium suum in Remp. clarius esset, egredienti ex Senatu Cæsari gladio minitarētur. Dum hæc in Senatu agūtur, & dum legatis Allobrogum, & Tito Vulturtio cōprobato eorum indicio præmia decernuntur, liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus opifices atq; seruitia

Simile verò cōfingi posse, quòd in magno ære esset Caius Cæsar.

* nobilitate

in vicis ad eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui precio Rempub. vexare soliti erant: Cethegus autem per nuncios familiam atq; libertos suos electos & exercitatos orabat in audaciam, vt grege facto cum telis, ad sese irrumperent. Consul vbi ea parari cognouit: dispositis præsidijs, vti res atq; tempus monebat, conuocatoq; Senatu, refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant Sed eos paulò antè frequens Senatus iudicauerat contra Rempubl. fecisse. Tunc D. Iulius Syllanus, primus sententiam rogatus, quòd eo tempore Consul designatus erat, de his qui in custodijs tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Qu. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat. Isq; posteà permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tyberij Neronis iturum se dixerat: quòd de re, præsidijs additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, vbi ad eum ventum est, rogatus à Consule sententiam, huiuscemodi verba locutus est.

Id est, se simpliciter probaturũ sentẽtiam.

CAESARIS ORATIO.

Insinuatio, qua simul suspicionẽ conceptam de se purgat ad æquitatem iudicũ animos deflectit.

OMnes homines Pat. Con. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. HAVD facilè animus verum prouidet, vbi illa officiunt: neque quisquam omnium libidini simul atque vsui paruit. VBI intenderis ingenium, valet; si libido poßidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia est memo-

memorandi Pat. Con. qui reges atq; populi, ira aut misericordia impulsi, malè consuluerint. Sed ea malo dicere, quæ maiores nostri contra libidinem animi sui, rectè atque ordine fecêre. Bello Macedonico, quod cum rege Persa gessimus. Rhodiorum ciuitas magna atque magnifica, quæ populi Romani opibus creuerat, infida & aduersa nobis fuit. Sed postquam bello confecto de Rhodijs consultum est, maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quàm iniuria causa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiserunt. Item bellis Punicis omnibus, cùm sæpè Carthaginenses & in pace, & per inducias multa nefaria facinora fecissent, nunquam per occasionem talia fecere: magis, quid se dignum foret, quàm quid in illos iure fieri posset, quærebant. Hoc item nobis prouidendum est Pat. C. ne plus apud vos valeat Pub. Lentuli, & cæterorum scelus, quàm vestra dignitas, néve magis iræ vestræ, quam famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, nouum consilium approbo. Sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat, his vtendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositè atq; magnificè casum Reipublicæ miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ victis acciderent, enumerauêre: rapi virgines, pueros, diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent: fana atque domos spoliari:

Rhodiorũ ciuitas opulentissima.

Propositio

Schema quo eleuat autoritatẽ aliorum, q contra coniuratos dixerant sententias liberiores.

cædem

cædem, incendia fieri: postremò armis, cadaueribus, cruore atq; luctu omnia compleri. Sed per Deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an vti vos infestos cōiurationi faceret? scilicet quem res tanta, & tam atrox non permouit, eum oratio accenderet? nō ita est: neq; cuiquam mortalium iniuriæ suæ paruæ videntur: multi etiam eas grauiùs æquo habuere. Sed alia aliis licentia est P.C. Qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquêre, pauci sciunt; fama atq; fortuna eorum pares sunt: qui magno imperio præditi, in excelso ætatem agūt, eorum facta cuncti mortales nouêre. Ita in maxima fortuna minima licentia est: neq; studere, neq; odisse, sed minimè irasci debet. Quæ apud illos iracundia dicitur, ea in imperio superbia atq; crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo P.C. omnes cruciatus minores quam facinora illorum esse: Sed plerīq; mortales postrema meminére, & in hominibus impiis, sceleris eorum obliti de pœna disserunt, si ea paulò *sæuior fuit. D. Syllanum virum fortem atque strenuū certò scio, quæ dixerit, studio Reip. dixisse: neq; illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere: eos mores, eamq; modestiam viri cognoui. Verùm sententia eius mihi nō crudelis (quid enim in tales homines crudele fieri potest) sed aliena à Rep. nostra videtur. Nam profectò aut metus, aut iniuria te subegit Syllane, consulem designatum, genus pœnæ nouum decernere. De timore verò superuacaneum est disse-

Primū argumentū à decoro personę vos, q imperio ēt iustā pœnā temperare conuenit, nec crudelitas esse videatur potiùs quam pœna.

* seuerior

differere, cùm præsertim diligentia clarißimi viri * *Cõsulis* * *tuta sint præsidia in armis: de pœna possum equidem dicere id quod res habet in luctu atq; miserijs, mortem ærumnarum requiem, nõ cruciatum esse eam cuncta mortalium mala dissoluere: vltra neque curæ neq; gaudio locũ esse. Sed per Deos immortales quamobrem in sententiam non addisti, vti prius verberib⁹ in eos animaduerteretur? An quia lex Portia vetat? An aliæ leges item condemnatis ciuibus nõ* * *animam eripi, sed in exulium permitti iubent? an quia grauius est verberari, quam necari? Quid autem acerbum, aut nimis graue est, in homines tanti facinoris, quos iudicasti conuictos? Sin quia leuius est, qui cõuenit in minori negocio legem timere, cùm eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas Reipub. decretum erit? tempus, dies, fortuna, cuius libido gentib⁹ moderatur? illis meritò accidet, quicquid euenerit. Cæterum vos Patres, C. quid in alios statuatis, cõsiderate. Omnia mala exempla, ex bonis* * *initijs orta sunt, Sed vbi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit, nouum illud exemplum ab dignis & idoneis, ad indignos & nõ idoneos transfertur. Lacedæmonij, deuictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempub. eorum tractarent. Hi primò cœpere peßimum quemque, & omnibus inuisum, indemnatum necare. Ea populus lætari, & meritò dicere fieri. Pòst, vbi paulatim licentia creuit,*

* tanta.
A cõditione pœnæ, q. d. quòd vti hoc genere pœnæ nolint, nõ coniuratorum, causa, sed Reipubl. causa nolunt.
* vitam
* rebus
A consequentibus. Ab exemplo.

iuxta bonos & malos libidinosè interficere, cæteros metu terrere. Ita ciuitas seruitute oppressa stultæ lætitiæ graues pœnas dedit. Nostra memoria victor Sylla, cum Damasippum, & alıud huiusmodi, qui erant iugulari: quis non factum eius laudabat? homines scelestos, & factiosos qui seditionibus Rempublicam exagitauerant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magnæ cladis initium fuit. Nā vti quisq; aut domum aut villam: postremò, vas, aut vestimentum alicuius concupiuerat, dabat operam, vt is in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulò pòst ipsi trahebantur: neq; prius finis iugulandi fuit, quam Sylla omnes suos diuitijs expleuit. Atq; ego hoc nō in M. Tullio, neq; his temporibus vereor: sed in magna ciuitate multa & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Vbi hoc exemplo per senatus decretum gladium consul eduxerit, quis illi finē statuet? aut quis moderabitur? Maiores nostri Patres C. neq; consilij, neque audaciæ vnquam eguere: neque illis superbia obstabat, quò minùs aliena instituta, si modò proba erant, imitarentur. Arma, atque tela militaria ab Sannitibus, insignia magistratum ab Tuscis pleraq; sumpserunt. Postremò, quod vbiq; apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exequebantur. Imitari quam inuidere bonis malebant. Sed eodē illo tempore

Aliud exemplum.

Occupatio

A maiorū exemplo.

pore

pore Græciæ morem imitati, verberibus animaduertebant in ciues, de cōdemnatis summum supplicium sumebant. Postquam Respubl. adoleuit & multitudine ciuium factiones valuere, circumueniri innocentes, alia huiusmodi fieri cœpere: tunc lex Portia, aliæq; leges paratæ sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ego causam P. C. quò minùs nouū consilium capiamus, inprimis magnam puto. Profectò virtus atq; sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea benè parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? Minimè. Sed ita censeo, publicandas eorum pecunias: ipsos in vinculis per municipia habendos, quæ maximè opibus valent. Neu quis de his postea ad Senatum referat, néve cum populo agat. Qui aliter fecerit, censeo Senatum existimare, eū contra Rempub. & salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finem facit, cæteri verbo, alius alij variè adsentiebatur. At M. Portius Cato rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit.

Peroratio.

Occupatio

ORATIO M. CATONIS.

LONGE mihi alia mens est Patres Conscripti, cùm res atq; pericula nostra considero, & cùm sententias nonnullorum ipse mecum reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atq; focis suis bellum parauere. Res autem monet cauere ab illis magis, quam quid in illos

Attentos reddit à magnitudine causę, simul reprehendens omnium superiorum orationes.

in illos statuamus cõsultare. Nam cætera malefacta tum persequare, vbi facta sunt: hoc nisi provideris, ne accidat, vbi euenit, frustra iudicia imploras. Capta vrbe, nihil sit reliqui victis. Sed per deos immortales vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam Remp. fecistis. Si ista cuiuscunq; modi sint, quæ amplexamini retinere, si voluptatib' vestris ocium præbere vultis, expergiscimini aliquando, & capescite Remp. Non agitur de vectigalibus, neq; de sociorum iniurijs. Libertas, & anima nostra in dubio est. Sæpenumerò Patres conscripti, multa verba in hoc ordine feci: sæpè de luxuria atque auaritia nostrorum ciuium questus sum, multosq; mortales ea causa aduersos habeo. Quod mihi atq; animo meo nullius vnquam delicti gratiam fecissem, haud facilè alterius libidini malefacta cõdonabant. Sed ea tametsi vos parui pẽdebatis, tamen Respub firma erat, opulenta negligentiam tolerabat. Nunc verò nõ id agitur, bonisne, an malis moribus viuamus: neq; quantum, aut quam magnificum imperium Populi Rom. sit: sed hæc cuiuscunq; modi videntur, nostra an nobiscum vna hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem & misericordiam nominat? Iam pridẽ nos equidem vera rerum vocabula amisimus, quia bona aliena largiri, liberalitas: malarum rerum audacia, fortitudo vocatur: eò Respubl. in extremo sita est. Sint sanè, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortu-

Scilicet, q̃ maximè faceretis, si essetis boni ciues.

A tempore.

Reiectio.

Mutatio nominis.

Concessio.

*fortunis: sint misericordes in furibus ærarij. Ne illis sanguinem nostrum largiantur: & dum paucis *scelestis parcunt, bonos omneis perditum eant. Benè & compositè C. Cæsar paulò antè in hoc ordine de vita, & morte disseruit: credo falsa existimans ea, quæ de inferis memorantur, diuerso itinere malos à bonis, loca tetra, inculta, fœda atque formidolosa habere. Itaq; censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodijs habendos: videlicet timens, ne si Romæ sint, aut à popularibus coniurationis, aut à multitudine conducta, per vim eripiantur. Quasi verò mali atq; scelesti tantummodò in vrbe, & nō per totam Italiam sint: aut ibi non plus posset audacia, vbi ad defendendum opes minores sint. Quare vanum equidem hoc cōsilium est, si *exercitum ex illis metuit: si in tanto omnium metu solus non timet, eò magis refert, me mihi, atq; vobis timere. Quare cùm de Pub. Lentulo cæterisq; statuetis: pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ, & de omnib⁹ coniuratis decernere. Quantò vos attētiùs ea agetis, tantò illis animus infirmior erit, si paululùm modò vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt. Nolite existimare maiores nostros armis Rempub. ex parua magnam fecisse. Si ita res esset, multò pulcherrimā eam nos haberemus: quippe sociorum atque ciuium, præterea armorum, atq; equorum maior copia nobis, quàm illis est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere, quæ nobis nulla sunt:*

domi

* sceleratis

Propositio continens narrationē sententiæ Cæsaris.

* periculū

Argumentatur ꝑ diuersa sententia à consequentibus, id est, ab expectatione huius iudicij.

Qualem oporteat esse bene constitutam ciuitatem.

*domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atq; auaritiam: publicè egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam, inter bonos & malos nullum discrimen est, omnia virtutis præmia ambitio poßidet. Neque mirum: Vbi vos separatim sibi quisque consilium capitis: vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ & gratiæ seruitis: eò fit, vt impetus fiat in vacuam Rempubl. Sed ego hæc omitto. Coniurauêre nobilißimi ciues patriam incendere, Gallorum gentem infestißimo nomini Romano ad bellum accersunt: dux hostium cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini * etiam nunc? & dubitatis, quid intra mœnia deprehensis hostibus faciatis? Misereamini censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionē: atq; etiam armatos illos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo & misericordia, si illi arma cœperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est: sed vos non timetis eam: imò verò maximè. Sed inertia & mollitia animi, alius aliū expectantes cunctamini videlicet, Dijs immortalibus confisi, qui hanc Rempub. sæpè in maximis periculis seruauêre. NON votis, neq; supplicijs muliebribus auxilia Deorum parantur: vigilando, agendo, benè consulendo, omnia prosperè cedunt: vbi socordiæ te atq; ignauiæ tradideris, ne quicquam Deos implores: irati, infestiq; sunt. Apud maiores nostros*

Marginal notes: πάθος, à circunstantijs. — *etiamnū? — Occupatio — γνώμη.

Aulus Manlius Torquatus, bello Gallico filiũ suum, quòd is cõtra imperium, in hostẽ pugnauerat, necari iussit: atq; ille egregius adolescens, immoderatæ fortitudinis, morte pœnas dedit. Vos de crudelissimis parricidis quid statuatis cunctamini? Videlicet cætera vita eorum huic sceleri obstat. Verùm parcite dignitati Lentuli: si ipse pudicitiæ si famæ suæ, si Dijs aut hominibus vnquam vllis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentia, nisi alterum iam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquor? quibus si quicquam pensi inquam fuisset, nõ ea consilia de Republ. habuissent. Postremò P. C. si me hercle peccato locus esset, facilè paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis. Sed vndiq; circumuenti sumus: Catilina cum exercitu in ciuitatis faucibus vrget: alij intra mœnia, atque in sinu vrbis sunt hostes: neq; parari, neq; cõsuli quicquam potest occultè. Quò magis properandum est. Quare ego ita censeo. Cùm nefario consilio sceleratorum ciuium Respublica in maxima pericula venerit: hiq; indicio T. Vulturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confessiq; sint, cædem, incendia, aliaq; se fœda, atq; crudelia facinora in ciues patriamq; parauisse, de confessis sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium esse sumendum. Postquam Cato assedit, Consulares omnes, itemq; Senatus magna pars, sententiam eius laudant: virtutem animi ad cœlum ferunt: alij alios increpantes,

Ab exemplo adeoq; à maiore.

A persona, quid de eis expectandũ sit, si dimittantur.

Si Respub. tamen malum proferre posset.

Orationis finis.

Censere propriè Senatus verbum fuit.

Quod mihi argumētum erat viribus nō esse constitutum imperium.

tes, timidos vocant: Cato clarus atq; magnus habetur. Senatus decretum fit, sic vti ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti, quæ Populus Romanus domi militiæq;, mari atque terra præclara facinora fecit: fortè libuit attendere, quæ res maximè tanta negocia sustinuisset. Sciebam sæpenumero Populum Romanum parua manu cum magnis legionibus hostium cōtendisse: cognoueram paruis copijs bella gesta cum opulentis Regibus: ad hoc sæpè fortunæ violentiam tolerauisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos, ante Romanos fuisse. At mihi multa agitanti paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauisse constabat: eoq; factum, vti diuitias paupertas, multitudinē paucitas superaret. Sed postquam luxu atq; desidia ciuitas corrupta est, rursus Respubl. magnitudine sua Imperatorum atq; magistratuum vitia sustētabat. Ac sicuti effœta parente, multis tempestatibus haud sanè quisquā Romæ virtute magnus fuit. Sed memoria nostra ingenti virtute, diuersis moribus fuère viri duo M. Cato, & C. Cæsar: quos quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin vtriusq; naturam & mores, quantum ingenio possem, aperirem.

Titulus hic in scriptis exemplaribus desideratur.

COMPARATIO M. CATOnis, & C. Cæsaris.

IGitur his genus, ætas, eloquentia propè æqualia fuère: magnitudo animi par, item gloria, sed alia alij, Cæsar beneficijs, ac munificentia magnus ha

beba-

*bebatur: integritate vitæ, Cato. Ille mansuetudine & misericordia clarus factus: huic seueritas dignitatẽ addiderat. Cæsar dando, subleuando, ignoscendo: Cato nihil largiendo gloriam adeptus est: in altero miseris * refugium erat, in altero malis pernicies: illius facilitas, huius cõstantia laudabatur. Postremò Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare, negotijs amicorum intendere, sua negligere, nihil denegare, quod * bono dignum esset: sibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, & decoris, & maximè seueritatis erat. Nõ diuitijs, cum diuite, neq; factione cum factioso: sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat: esse, quàm videri, bonus malebat. Itaque quo minùs gloriam appetebat, eò magis * illum adsequebatur. Postquam, vti dixi, Senatus in Catonis sententiam discessit: Consul optimum facturatus, noctẽ quæ instabat, antecapere, ne quid eo spacio nouaretur, Triumuiros, quæ supplicium postulabat, parare iubet: ipse præsidijs dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per Prætores. Est locus in carcere quod Tullianum appellatur: vbi paululum ascenderis ad læuam circiter XII. pedes humi depressus, eum muniunt vndiq; parietes, atq; insuper camera lapideis fornicibus iuncta, sed inculta tenebris, odore fœda, atq; terribilis eius facies est. In eum locum post-*

* profugium perfugium.

* dono

Seueritas in Catone.

* illam

quam demissus est Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregère. Ita ille patritius ex gente clarißima Corneliorum, qui Consulare Imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisq; suis exitum vitæ inuenit. De Cethege, Statilio, Fabinio, Cepario eodem modo supplicium sumptum est.

DVm ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit: cohortes pro numero militum complet: deinde, vt quisq; voluntarius, aut ex socijs in castra venerat, æqualiter distribuerat: ac breui spacio legiones numero hominum expleuerat, cùm initio non ampliùs duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri vt quemq; casus armauerat, * sparos aut lanceas, alij præacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat, Catilina per montes iter facere: modò ad vrbem, modò ad Galliam versus castra mouere: hostibus occasionem pugnandi non dare: sperabat propediem magnas copias, sese habiturum, si Romæ socij incepta patrauissent. Interea repudiabat seruitia quorum initio ad eum magnæ copiæ cócurrebant: opib᷒ cóiurationis fretus, simul alienum suis rationib᷒ existimans, videri causam ciuium cum fugitiuis seruis cómunicasse. Sed postquam nuncius in castra peruenit, Romæ cóiuratione patefacta, de Lentulo,

* fortè spathas.

Voluit enim ciuiū causam videri quam agerent, proinde cum seruis communicāda nō videbatur, quò res minùs suspecta esset

tulo, & Cethego, cæterisq́, quos suprà memoraui, supplicium sumptum: pleriq; quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit, eo cõsilio, vti per tramites occultè præfugerent in Galliam Transalpinam. At Q. Metellus Celer cũ tribus legionib⁹ in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadẽ illa existimans, quæ suprà diximus, Catilinam agitare. Igitur, vbi iter eius ex profugis cognouit, castra properè mouit: ac sub ipsis radicibus montium cõsedit, quà illi *discensus erat in Galliam properanti. Neq; tamen Antonius procul aberat, vt potè qui magno exercitu locis æquiorib⁹ expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina postquàm videt montib⁹ atq; copijs hostium sese clausum, in vrbe res aduersas, neq; fugæ, neq; præsidij vllam spem, optimum facturus, in tali re fortunam belli tentare statuit, cum Antonio quamprimùm confligere. Itaq; cõcione aduocata huiuscemodi orationem habuit.

* transitus

ORATIO CATILINAE.

Insinuatio à causa cur putauerit adhortandos.

Compertum ego habeo milites, verba virtutem non addere: neq; ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione Imperatoris fieri. Quanta cuiusq; animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patère solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, ne quidquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quò

pauca monerem, aduocaui: simul vti causam mei cõ-
Narratio. silij aperirem. Scitis equitem milites, socordia atq;
ignauia Lentuli, quantam ipsi, nobisq; cladem attu-
lerit: quoq; modo (dum ex vrbe præsidia operior) in
Galliam proficisci nequiuerim. Nunc verò quò in lo-
co res nostræ sint, iuxtà mecum omnes intelligitis.
Propositio Exercitus hostium duo, vnus ab Vrbe, alter à Gal-
lia obstant. Diutiùs in his locis esse, si maximè ani-
mus ferat, frumenti, atque aliarum rerum egesta[s]
probibet. Quocunq; ire placet, ferro iter aperiend[um]
Confirmatio. est. Quapropter vos moneo, vti forti atq; parato a-
nimo sitis: & cùm prælium inibitis, memineritis vo[s]
diuitias, decus, gloriam, prætereà libertatem, atq;
patriam in dextris vestris portare. Si vincimus, om-
Contentio nia nobis tuta erunt: commeatus abundè, municipi[a]
atq; Coloniæ patebunt. Si metu cesserimus, eade[m]
illa aduersaria fient: neq; locus, neq; amicus quis-
A causa pugnandi. quam teget, quem arma non texerint. Præterea mi-
lites, non eadem nobis, & illis necessitudo impen-
A decoro. det. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certa-
mus: illis superuacaneum est, pro potentia paucoru[m]
pugnare. Quò audaciùs adgrediamini, memore[s]
pristinæ virtutis. Licuit vobis cum summa turpitu-
dine in exulio ætatem agere: potuistis nonnulli Ro-
* expectare mæ amissis bonis alienas opes * spectare. Quia illa
fœda, atq; intoleranda viris videbantur, hæc sequi
decreuistis. Si hæc relinquere vultis, audacia opus
est. Nemo nisi victor bellum pace mutauit. Nam
in fuga

fuga salutem sperare, cum arma, queis corpus tegitur, ab hostibus auerteris, ea verò dementia est. Semper in prælio maximum periculum est ijs, qui maximè timent. Audacia pro muro habetur. Cum vos considero milites, & cum facta vestra æstimo: magna me spes victoriæ tenet: animus, ætas, virtus vestra me hortantur: præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortes facit. Nam multitudo hostium ne circũuenire queat, prohibent angustiæ loci. Quòd si virtuti vestræ fortuna inuiderit: cauete, ne inulti animã amittatis: neu capti potiùs sicuti pecora trucidemini, quàm virorum more pugnantes, cruentam atq; luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

Durat bellum donec vincit.

Epilogus.

Ab occasione.

Verba desperantis.

HÆc vbi dixit, paululum commoratus, signa canere iubet: atq; instructos ordines in locum æquum deducit. Dein remotis omnium equis, quò militibus exæquato periculo animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atq; copijs instruit. Nam vti planicies erat inter sinistros montes, & ab dextera rupes aspera, octo cohortes in fronte constituit, * reliqua signa in subsidijs arctius collocat: ab his centuriones omneis lectos, & euocatos: præterea ex gregarijs militibus, optimum quenq; armatum in primum aciem subducit. Caium Manlium in dextra, Fesulanum quendam in sinistra parte curare iubet: ipse Catilina cum libertis, & Colonis propter Aquilam aßistit, quam in bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte

Hoc factũ est ex disciplina militari Romana, qua periclitante pedite solebat opẽ ferre eques relictis equis

* reliquarũ

Propter Aquilã antiquus mos loquendi.

C. Antonius pedibus æger, quòd prælio adesse nequibat M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veternas, quas tumultus causa conscripserat, in fronte: post eas cæterum exercitum in subsidijs locat: ipse equo circumiens, vnumquemq; nominans, adpellat, hortatur rogat, vt meminerint se cōtra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris atq; focis suis certare. Homo militaris, quòd ampliùs
XX. * xxx annis Tribunus, aut Præfectus, aut Legatus, aut Prætor, cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosq; ipsos, factaq; eorum fortia nouerat, ea commemorando militum animos accendebat. Sed vbi omnibus reb⁹ exploratis, Petreius tuba signum dat, cohortes paulatim incedere iubet: idem facit hostium exercitus. Postquàm eòventum est, vnde à ferentarijs prælium cōmitti posset, maximo clamore cum infectis signis vtrinq; cōcurrunt: pila omittunt, gladijs res geritur. Veterum pristinæ virtutis memores, cominus acriter instare. Illi haud timidi resistunt: maxima vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborantibus succurrere, integros pro saucijs accersere, omnia prouidere, multum ipse pugnare, sæpè hostē ferire: strenui militis, & boni Imperatoris officia simul exequebatur. Petreius, vbi videt Catilinam contrà, ac ratus erat, magna vi cōtendere: cohortem Prætoriam in medios hostes inducit, eosq; perturbatos, atq; alios alibi resistentes interficit: deinde vtrinq; ex lateribus cæ-

teros adgreditur. Manlius & Fesulanus, inprimis pugnantes cadunt. Postquàm Catilina fusas copias seq; cum paucis relictum videt, memor generis, atque pristinæ dignitatis suæ, in confertißimos hostes incurrit, ibiq; pugnans confoditur. Sed confecto prælio, tum verò cerneres, quanta audacia, quantaq́ue animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam ferè quem quisq; viuus pugnando locum cœperat, eum amissa anima corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors Prætoria disiecerat, paulò diuersiùs, sed omnes tamen aduersis vulneribus conciderant. Catilina verò longè à suis inter hostium cadauera repertus est, paululum etiam adhuc spirans, ferociamq; animi, quam viuus habuerat, in vultu retinens. Postremò ex omni copia, neque in prælio, neq; in fuga quisquam ciuis ingenuus captus est, ita cuncti suæ, hostiumq; vitæ iuxta pepercerant. Neq; tamen exercitus Populi Romani lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuißimus quisque aut occiderat in prælio, aut grauiter vulneratus discesserat. Multi autem, qui ex castris visendi, aut spoliandi gratia processerant, vulnentes hostilia cadauera, amicum alij, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuére item, qui inimicos suos recognoscerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus atq; gaudia agitabantur.

Nemo habebat fugientis indicium.

Vt nemo caperetur ciuis ingenuus.

FINIS.

C. CRISPI SALVSTII DE BELLO IVGVRTHINO HISTORIA.

Orditur à loco cõmuni de hominis natura, vnde postea rationem ocij reddit.

FALSO quæritur de natura sua genus humanum, quòd imbecilla atq; æui breuis forte potiùs, quàm virtute regatur. Nam contrà repugnando, neq; maius aliud, neq; præstabiliùs inuenias, magisq; naturæ industriam hominum, quam vim aut tempus deesse. Sed dux atq; Imperator vitæ mortalium animus est. Qui vbi ad gloriam virtutis via grassatur, abundè pollens, potensq; & clarus est, neque fortuna eget: quippe quæ probitatem, industriam, cæterasq; artes bonas, neq; dare, neque eripere cuiquam potest. Sin captus prauis cupidinibus, ad inertiam & voluptates corporis pessundatus est: perniciosa libidine paulisper vsus, vbi per socordiam, vires, tempus, ingenium defluxêre, naturæ infirmitas accusatum suam quisq; culpam * autores ad negocia transferunt. Quòd si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quando studio aliena ac nihil profutura, multumq; etiam periculosa appetunt: neque regerentur magis, quum regerent casus: & eò magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus, gloria æterni fierent. Nam vti genus hominum compositũ è corpore, & anima est: ita res cunctæ, studiaq; omnia nostra corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ diuitiæ, ad hoc

* actore

hoc vis corporis, & alia huiuſcemodi omnia breui dilabuntur. At ingenij egregia facinora, ſicuti anima immortalia ſunt: poſtremò corporis & fortunæ bonorum vti initium, ſic finis eſt: omniaq́ orta occidunt, & aucta ſeneſcunt: animus incorruptus: æternus, rector humani generis, agit, atq; habet cuncta, neq; ipſe habetur. Quo magis prauitas eorum admiranda eſt, qui dediti corporis gaudijs, per luxum, atq; ignauiam ætatem agunt. Cæterùm ingenium, quo neq; meliùs, neq; ampliùs aliud in natura mortalium eſt, incultu, atq; ſocordia torpeſcere ſinunt: cùm præſertim tam multæ, variæq́ ſunt artes animi, quibus ſumma claritudo paratur. Verùm ex his magiſtratus & imperia, poſtremò omnis cura rerum publicarum minimè mihi hac tempeſtate cupienda videntur: quoniam neq; virtuti honos datur, neque illi quibus per fraudem ius fuit, vtiq; tuti, aut eò magis honeſti ſunt. Nã vi quidem regere patriam, aut parentes quanquam & poßis, & delicta corrigas: tamen importunum eſt: cùm præſertim omnes rerum mutationes, cædẽ, fugam, aliaq́ hoſtilia portẽdant. FRVSTRA autem niti, neq; aliud ſe fatigando, niſi odium quærere * extrema dementia eſt: niſi fortè quem inhoneſta & pernicioſa libido tenet, potentiæ paucorum decus atq; libertatem ſuam gratificari. Cæterùm ex alijs negocijs, quæ ingenio exercentur, inprimis magno vſui eſt memoria rerum geſtarum: cuius de virtute quia multi dixére, prætereundum

Non eſt obnoxiùs mortalitati animus.

De ocio ſuo.

* extremæ dementiæ

De hiſtoria vide libr. I. de Oratore Ciceronis.

puto. simul ne per insolētiam quis existimet, memet studium meum laudando extollere. Atq; ego credo fore, qui (quia decreui procul à Repub. ætatem agere) tanto tamq; vtili labori meo, nomen inertiæ imponant: certè quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & cōuiuijs *gratiam quærere. Qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sim, & quales viri idē adsequi nequiuerint, & postea quæ genera hominum in Senatum peruenerint, profectò existimabunt me magis meritò, quam ignauia iudicium animi mei mutasse: maiusq; commodum ex ocio meo, quam ex aliorum negocijs Reipub. venturum. Nam sæpè ego audiui Q. Maximum, P. Scipionem, præterea ciuitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere: cùm maiorum imagines intuerentur, vehementißimè sibi animum ad virtutem accendi: scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere: sed ex memoria rerum gestarum, eam flammam egregijs viris in pectore crescere, neq; priùs sedari, quam virtus eorum famam atq; gloriam adæquauerit. At contra, quis est omnium his moribus, qui non diuitijs, & sumptibus, non probitate, neq; industria cum maiorib⁹ suis contendat? Etiam homines noui, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem anteuenire, furtim, & per latrocinia potiùs, quam bonis artibus ad imperia & honores nituntur: perinde, quasi Prætura & Consulatus, atq; alia omnia huiuscemodi per seipsa cla-

*gloriam

Reprehensio morū.

clara, & magnifica sint: ac non perinde habeantur, vt eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verùm ego liberiùs, altiusq́; processi, dum me ciuitatis morum piget tædetq́;. Nunc ad incœptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod Pop. Rom cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnũ & atrox, variaq́; victoria fuit: deinde quia tum primum superbiæ nobilitatis obuiam itum est: qua contentio diuina, & humana cuncta permiscuit: eoq́; vecordiæ processit, vt studijs ciuilib⁹ bellum, atq; vastitas Italiæ finem faceret. Sed prius quam huiuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam, quò ad cognoscendum omnia Illustria, magis in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginensium Annibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maximè attriuerat, Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea Africani cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat. Ob quæ victis Carthaginensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque latè imperium valuit, pop. Rom. quascunque vrbes, & agros manu cœperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atq; honesta nobis permansit: sed imperij, vitæq́; eius finis idem fuit. Deinde Mecipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbalem, & Hiempsalem ex sese genuit, Iugurthamq́; Manastaba-

Propositio

Docilitas.

Narratio.

De ortu Iugurthæ.

stabalis fratris filium, quem Masinissa, quòd ortus ex concubina erat, priuatum dereliquerat, eodem cultu quo liberos suos domi habuit.

Studia adolescentiæ.

Qui vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, sed multò maximè ingenio validus, non se luxui, neq; inertiæ corrumpendum dedit: sed (vti mos gentis illius est) equitare, iaculari, cursu cum æqualibus certare: & cùm omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraq; tempora in venando agere: leonem atq; alias feras primus, aut in primis ferire: plurimùm facere, & minimum ipse de se loqui:

Laus Iugurthæ. Sine inuidia laudē inuenit, quæ laus modestiæ est.

Quibus rebus Micipsa, tametsi initiò lætus fuerat, existimans Iugurthæ virtutem regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominum adolescentem, exacta ætate sua, & paruis liberis, magis magisq; crescere intelligit, vehementer eo negocio permotus, multa cum animo suo voluebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperij, & præceps ad explendam animi cupidinem: præterea oportunitas suæ liberorumq; ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transuersos agit: ad hoc studia Numidarum in Iugurtham accensa: ex quib', si talē virum dolis interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, vbi videt, neq; per vim, neq; insidijs opprimi posse hominem tam acceptum popularibus: quòd erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris: statuit eum periculis obiectare, & eo modo fortunam

Quæ res vulgò admirationi est, & ferè maximi.

tunam

tunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa cùm pop. Rom. equitum atq; peditum auxilia mitteret, spèrans vel ostentando virtutem, vel hostium sæuitia facilè eum occasurum: præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longè aliter, ac ratus erat, euenit. Nam Iugurtha, vt erat impigro atq; acri ingenio, vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis Imperator erat, & morem hostium cognouit: multo labore, multaq; cura, præterea modestissimè parendo, & sæpè obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, vt nostris vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset: ac sanè, quod difficilimum inprimis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio. Quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnes ferè res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere magis, magisq; eum indies amplecti quippe cuius neque consilium, neq; inceptum vllum frustrà erat. Huc accedat munificentia animi, ingenij solertia: quibus rebus sibi multos ex Romanos familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuére complures noui, atq; nobiles, quibus diuitiæ bono, honestoq; potiores erant: factiosi, domi potentes, apud socios clari magis quàm honesti: qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, nisi Micipsa rex occidisset, fore vti solus imperio Numidiæ potiretur: in

Maximi latrones.

Virtus Iugurthæ.

in ipso maximam virtutē, Romæ omnia venalia esse
Sed postquam Numantia deleta, P. Scipio dimit-
tere auxilia, & ipse domum reuerti decreuit: do-
Prætorium natum, atque laudatum magnificè pro concione Iu-
gurtham, in prætorium adduxit: ibiq; secretò mo-
nuit, vt potiùs publicè, quàm priuatim amicitiam
pop. Rom. coleret: neu aliquibus largiri insuesceret:
periculosè à paucis emi, quod multorum esset: si
permanere vellet in suis artibus, vltrò illi & glo-
riam, & regnum venturum: sin properantius per-
geret, suam pecuniam, & ipsum præcipitem casu-
rum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipsæ red
deret, dimisit. Earum sententia hæc erat: Iugurthæ
tui bello Numantino longè maxima virtus fuit:
quam rem tibi certò scio gaudio esse. Nobis ob me-
rita sua carus est: vt idem Senatui, populoq; Roma-
no sit carus, summa ope nitemur. Tibi quidem pro
nostra amicitia gratulor. En habes virum dignum
te, atq; auo suo Masinissa. Igitur rex vbi ea, quæ fa-
ma acceperat, ex literis Imperatoris ita esse cogno-
uit, cùm virtute, tum gratia viri permotus, flexit a-
Finis epi- nimum suum, & Iugurtham beneficijs vincere ad-
stolæ. gressus est: statimq; eum adoptauit, & testamento
pariter cum filijs hæredem instituit. Sed ipse paucos
post annos morbo atq; ætate confectus, cùm sibi fi-
nem vitæ adesse intelligeret, coram amicis & co-
gnatis, itemq; Adherbale & Hiempsale filijs, huius-
cemodi verba cum Iugurtha fertur habuisse.

MICIPSAE VERBA.

*PArvum ego te Iugurthe, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minùs me tibi, quàm liberis, se genuissem, ob beneficia, carum fore. Neq. ea res falsum me habuit. Nam vt alia magna & egregia tua facta omittam, nouißimè rediens Numantia, meq., regnumq. meum gloria * honorasti, tuaq. virtute nobis Romanos ex amicis amicißimos fecisti: in Hispania nomen familiæ nostræ renouasti: postremò, quod difficilimum inter mortales est, gloria inuidiam vicisti. Nunc quoniam mihi natura finē vitæ facit, per hāc dextram, per regni fidem moneo obtestorq. te, vti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas: neu malis alienos adiungere, quàm sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri præsidia regni sunt: verùm amici, quos neq. armis cogere, neq. auro parare queas, officio & fide pariuntur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis: sin mali, imbecillum. Nam concordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Cæterùm ante hos te Iugurtha, qui ætate & sapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere videtur. Vos autem Adherbal & Hiempsal, colite, obser-*

Exordiū à cōmemoratione beneficiorū.

* decorasti

Propositio

γνώμη.

Confirmatio.

Munimenta regnorū sunt boni amici, inquit Cicero.

Adhortatio aliorū.

Adhortatio Iugurthæ priuata.

Finis orationis.

obseruate talem hunc virum, imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quam genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longè aliter animo agitabat: tamen pro tempore benignè respondit.

Iusta facere.

Micipsa paucis post diebus moritur. Postquàm illi more regio iustam magnificè fecerant Reguli in vnũ conuenere, vt inter se de cunctis negocijs disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam anteà ignobilitatem Iugurthæ (quia materno genere impar erat) despiciens: dextra Adherbalem adsedit, ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur Iugurtha foret. Dein tamen, vt ætati concederet, fatigatus à fratre, vix in partẽ alteram transductus est. Ibi cùm multa de administrando imperio disserrent, Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquennij consulta & decreta omnia rescindi. Nam per ea tempora cõfectum annis Micipsam, parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit. Nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. Quod verbum in pectus Iugurthæ altiùs, quàm quisquam ratus erat, descendit. Itaq; ex eo tempore ira & metu anxius, moliri, parare, atq; ea modò in animo habere, quibus per dolum Hiempsal caperetur. Quæ vbi tardius procedunt, neq; lenitur animus ferox: statuit quouis modo inceptum perficere. Primo cõuentu, quem ab Regulis factum suprà memora-

Occasio sęuiendi Iugurthæ oblata.

moraui, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finesq; imperij singulis constitui. Itaq; tempus ad vtrāq; rem decernitur: sed maturius ad pecuniam distribuendam Reguli intereà in loca propinqua thesauris, alius alio cōcessére. Sed Hiempsal in oppida Thirmida fortè domo eius vtebatur, qui proximus lictor Iugurthæ, carus acceptusq; semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitq; vti tanquàm suam visens domum eat, portarū claues adulterinas paret: nam vera ad Hiempsalem referebantur: cæterùm vbi res postularet seipsum cum magna manu venturum. Numida mandata breui * cōficit, atq;, vti doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit: qui postquam in ædes irrupē, diuersi regem quærere: dormientes alios, alios occursantes interficere: scrutari loca abdita, clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cùm interim Hiempsal reperitur, occultans sese tugurio mulieris ancillæ, quò initiò pauidus & ignarus loci * profugerat: Numidæ caput eius, vti iussi erant, ad Iugurtham referunt. Cæterùm fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur: Adherbalem, omnesq; qui sub Micipsa imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Adherbalē sequuntur: sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha q̄ maximas potest copias armat, vrbes partem vi, alias voluntate imperio suo adiungit, omni Numidiæ imperare parat.

* perfecit.

* perfugerat.

Scilicet infensi Iugurthę propter crudelitatem.

Contendere armis. At Adherbal, tametsi legatos Romam miserat, qui Senatum docerent de cæde fratris, & fortunis suis: tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed vbi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in prouinciam, ac dein Romam contendit. Tum Iugurtha patratis consilijs, postquàm omni Numidia potiebatur in ocio, facinus suum cum animo reputans, timere pop. Ro. neq; aduersus iram eius vsquam, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia

Explere muneribus. sua spem habere. Itaq; paucis diebus cum auro argentoq; multo, legatos Romam mittit, queis præcipit, vti primùm veteres amicos munerib' expleant: deinde nouos adquirant: postremò, quemcunq; possint largiendo, parare ne cunctentur. Sed vbi legati Romam venère, & ex præcepto regis hospitibus, alijsq;, quorum ea tempestate autoritas in Senatu pollebat, magna munera misere: tanta cõmutatio incessit, vti ex maxima inuidia in gratiam & fauorẽ nobilitatis Iugurtha veniret. Quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex Senatu ambiendo nitebantur, ne quid grauius in eum consuleretur. Igitur vbi legati satis cõfidunt, die cõstituto, Senat' vtrisq; datur. Tum Adherbalẽ hoc modo locutũ accepimus.

Exordium ab officio.

ADHERBALIS VERBA.

Patres Consc. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vti regni Numidiæ tantummodò procurationum existimarẽ meam: cæterùm ius & imperium eius penes vos esse: simul eniterer domi militiaq; quàm

quàm maximo vsui esse pop. Rom. vos mihi cognatorum, vos adfinium loco ducerem. Si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cùm agitarem, Iugurtha homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, cõtempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, etiam ab stirpe socium atq; amicum pop. Ro. regno fortunisq; omnibus expulit. Atq; ego P. C. quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem potiùs ob mea, quàm ob maiorum meorum beneficia posse me à vobis auxilium petere, ac maximè mihi deberi beneficia à pop. Rom. quibus nõ egerem, sed ea si desideranda erant, vti debitis vterer. Sed quoniã parùm tuta per se ipsa probitas est, neq; mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos cõfugi P. C. quib⁹, quod mihi miserrimum est, cogor potiùs oneri, quàm vsui esse. Cæteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubijs rebus societatem vestram adpetiuerunt. Familia nostra cum pop. Ro. bello Carthaginensi amicitiam instituit, quo tẽpore magis fides eius, quã fortuna petenda erat. Quorũ progeniem vos P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ, frustra à vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causa haberem, præter miserandam fortunam: quòd paulò antè Rex genere, fama atq; copijs potens, nunc deformatus ærumnis, inops alienas opes * expecto: tamen erat maiestatis pop. Ro. prohibere iniuriam, neq; pati cuiusquam regnum

Propositio

Confirmatio. à suæ personę meritis.

A meritis familiæ.

Ab ipso casu.

* expeto:

πάθος, à beneficijs Micipsæ erga Iugurtham.

per ſcelus creſcere. Verùm ego his finib⁹ eiectus ſum, quos maioribus meis pop. Rom. dedit: vnde pater, & auus meus vnà vobiſcū expulēre Syphacem, & Carthaginenſes. Veſtra beneficia mihi erepta ſunt, P.C. vos in mea iniuria deſpecti eſtis. Eheu me miſerum. Huccine Micipſa pater beneficia tua euaſere, vt quē tu parem cum liberis tuis, regniq́ participem feciſti, is potiſsimùm ſtirpis tuæ extinctor ſit? Nunquámne ergo familia noſtra quieta erit? ſempérne in ſanguine, ferro, fuga verſabimur. Dū Carthaginenſes incolumes fuēre, iure omnia ſæua patiebamur. Hoſtes ab latere, vos amici procul ſpes omnis in armis erat. Poſtquam illa peſtis ex Africa eiecta eſt, læti pacem agitabamus: quippe, queis hoſtis nullus erat, niſi fortè quem vos iuſsiſſetis. Ecce autem ex improuiſo Iugurtha intoleranda audacia, ſcelere atq; ſuperbia ſeſe efferens, fratre meo, atq; eodem propinquo ſuo interfecto: primùm regnū eius, ſceleris ſui prædam fecit: pòſt, vbi me ijſdem dolis capere nequit, nihil minùs, quàm vim, aut bellum expectantem, in imperio veſtro (ſicuti videtis) extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miſerijs effecit, vt vbiuis tutiùs, quàm in meo regno eſſem. Ego ſic exiſtimabam P.C. vti prædicantem audieram patrem meum, qui veſtram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem ſuſcipere: cæterùm ex omnibus maximè tutos eſſe. Quod in noſtra familia fuit, præſtitit, vti omnibus bellis adeſſet vobis. Nos vti per ocium tuti ſi-

A regni illius calamitatib⁹ alijs.

A facili.

tissimus in manu vestra est P.C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs suis ratus est nobis coniunctum fore. Alter eorum necatus est, alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potissimùm infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt. Pater, vti necesse erat naturæ concessit: fratri, quē minimè decuit, propinquus per scelus vitam eripuit, adfines, amicos, propinquos cæteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestijs obiecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris, cum mœrore & luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia maneret: tamen si quid ex improuiso mali accidisset, vos implorarem P.C. quibus pro magnitudine imperij ius, & iniurias omnes curæ esse decet. Nunc verò exul patria domo, solus, atq; omnium honestarum rerum egēs, quò accedam? aut quos appellem? Nationésne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, vbi non maiorum meorum hostilia monimēta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremò Masinissa nos ita instituit P. C. ne quē coleremus, nisi pop. Rom. ne societates, ne fœdera noua acciperemus: abundè magna præsidia nobis in vestra amicitia fore, si huic imperio fortuna mutaretur, vnà nobis occidēdum esse. Virtute ac

Amplificatio sceleris.

A necessario cur confugiat ad Romanos.

Amplicatio superioris argumenti.

A necessario.

Dijs volentibus, magni & opulenti estis: omnia se-
cunda & obedientia sunt, quò faciliùs sociorum in-
Confutatio. iurias curare licet. Tantùm illud vereor, ne quos
priuata amicitia Iugurthæ parùm cognita, trans-
uersos agat: quos ego audio* summa ope niti, ambi-
* maxima re, fatigare vos singulos, ne quid te absente incogni-
ta causa statuatis: fingere me verba, & fugam simu-
A voto. lare, cui licuerit in regno manere. Quod vtinam il-
lum, cuius impio facinore in has miserias proiectus
sum, eadem hæc simulantem videam: & aliquando
aut apud vos, aut apud Deos immortales rerum hu-
manarum cura oriatur: vt ille, qui nunc sceleribus
suis ferox atq; præclarus est, omnib. malis excrucia-
tus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei ne-
cis, mearumq; miseriarum graues pœnas reddat.
πάθος Iamiam frater animo meo carißime, quanq; tibi im-
per apostrophen. maturo, & vnde minimè decuit, vita erepta est: ta-
men lætandum magis, quam dolendum puto casum
tuum. Nō enim regnum, sed fugam, exulium, egesta-
Id est, ostēdo, quam instabiles siāt res humanæ. tem, & omnes has, quæ me premunt miserias, cum a-
nima simul amisisti. At ego infœlix in tanta mala
præcipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spe-
ctaculum præbeo: incertus quid agam, tuásne iniu-
rias persequar, ipse auxilij egens: an regno cōsulam,
cuius vitæ necisq; potestas ex opibus pendet alienis.
Peroratio. Vtinam emori fortunis meis honestus exitus esset: ne
viuere cōtemptus viderer, si defessus malis iniuriæ
concessissem. Nunc quoniam neq; viuere libet, neq;
mori

mori licet sine dedecore, P.C. per vos, per liberos atq; parentes vestros, per maiestatem pop. Ro. subuenite mihi misero: ite obuiam iniuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, q vestrum est per scelus, & sanguinē familiæ nostræ tabescere. Postquam rex loquēdi finem fecit, legati Iugurthæ largitione magis, quam causa freti, paucis respōdent: Hiempsalem ob sæuitiam suam ab Numidis interfectum: Adherbalem verò vltrò bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, q iniuriam facere nequisset: Iugurtham ab Senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset. Neu verba inimici ante sua facta ponerent Deinde vtriq; curia egrediuntur. Senatus statim cōsulitur: fautores legatorum, præterea magna Senatus pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurtha virtutem laudibus extollere: gratia, voce, deniq; omnibus modis pro alieno scelere & flagitio, sua quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus æquum & bonum diuitijs carius erat, subueniendum Adherbali, & Hiempsalis mortem seuerè vindicandam censebant. Sed ex omnibus maximè Æmylius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiæ, honoris, diuitiarum, cæterùm vitia sua callidè occultans: is postquam videt regis largitionem famosam, impudentemq; veritus (quod in tali re solet) ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum à consueta libidine continuit. Vicit tamen in Senatu pars illa, quæ verò precium, aut

Vicit pars maior meliorem.

gratiam anteferebat. Decretum fit, vti decem legati regnũ, quod Micipsa obtinuerat inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent. Cuius legationis princeps fuit L. Opimius, vir clarus, & tum in Senatu potẽs: quia Coss. C. Graccho, & M. Fuluio Flacco interfectis, acerrimè victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat tamen accuratissimè recepit, dando & pollicendo multa perfecit, vti famæ, fidei, postremò omnib' suis rebus cõmodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via adgressus, plerosq; capit: paucis carior fides, quã pecunia fuit. In diuisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisq; opulentior Iugurthæ traditur: illam alteram specie, quàm vsu potentiorem, quæ portuosior, & ædificijs magis exornata erat, Adherbal possedit. Res postulare videtur, Africæ situm paucis exponere: & eas gentes, quibuscum nobis bellum, aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca & nationes ob calorem & asperitatem, item solitudinem minùs frequentata sunt, de his haud facilè compertum narrauerim: cætera quàm paucissimis absoluam.

Id est, habebat plus portuum.

IN diuisione orbis terræ, plerique in parte tertia Africam posuére: pauci tantummodò Asiam, & Europam esse, sed Africam in Europa. Ea fines habet ab Occidente, fretum nostri maris, & Oceani, ab Ortu solis, decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sæuum, & impetuosum: ager

Excursus, quo amplificat historiam.

τοπογραφία

ager

ager frugum fertilis bonus pecori, arbori infœcundus: cœlo, terraq́; penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosq́; senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut bestijs interiére: nam morbus haud quenquam sæpè superat. Ad hoc, plurima malefici generis animalia. Sed qui mortales Africam initiò habuerint, quiq́; postea accesserint, aut quomodo inter se permisti sint, quanquam ab ea fama, quæ plerosq́; obtinet, diuersum est: tamē vti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est, vtiq́; rem sese habere cultores eius terræ putant, quàm paucißimis dicam. Cæterùm fides eius rei penes autores erit. Africam initio habuêre Getuli & Libyes asperi, incultiq́;: queis cibus erat caro ferina, atq́; humi pabulum, vti pecoribus. Hi neq́; moribus, neq́; lege, neq́; imperio cuiusquam regebantur: vagi palantes, quà nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interijt exercitus eius compositus ex varijs gentib⁹, amisso duce, ac paßim multis sibi imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ & Armenij nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. Sed Persæ inter Oceanum magis, hiq́; alueos nauium inuersos pro Tugurijs habuere: quia neq́; materia in agris, neq́; ab Hispanis emendi, aut mutandi copia erat. Mare magnum, & ignara lingua commercia probibebant. Hi paulatim per connubia Ge-

Neque pluuia ibi multa est, neq; flumina propter mare salsum.

A Græca voce νέμειν pascere, vnde Nomades dicti sunt. i. vagabundi pascen-

tes. Et Verg. Et Nomadũ gentes Mapalia.

tulos secum miscuêre: & quia sæpè tentantes agros, alia deinde, atq; alia loca petierant, semetipsos Numidias appellauere Cæterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ Mapalia illi vocant, oblongo incuruis lateribus tecto, quasi nauium carinæ sunt. Medi autem, & Armenij ad Libyes accessêre. Nam hi propiùs mare Africum agitabant, Getuli sub sole magis, haud procul ab arborib⁹, hiq; maturè oppida habuere. Nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulatim Libynes corrupêre, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit, ac postea Numidæ propter multitudinem à parentib. digressi, possedere ea loca, quæ proximè Carthaginem Numidia appellatur. Deinde vtriq; alteris freti, finitimos armis aut metu sub imperium suum coëgere, nomen gloriamq; sibi addidere: magis hi, qui ad nostrum mare processerant, quia Libyes, minùs bellicosi quam Getuli: deniq; Africæ pars inferior, pleraq; ab Numidis possessa est, victi omnes, in gentem nomenq; imperantium cõcessere. Posteà Phœnices, alij multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperij cupidine solicitata plebe, & alij nouarum rerum auidi, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq; vrbes in ora maritima condidere: hæq; breui multum auctæ, pars originib⁹ suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere meliùs puto, quam parum dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad

Numidæ Carthaginensibus, & Carthaginenses.

Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima ciuitas Cyrene est, Colonia Thereon: ac deinceps duæ Syrtes, interq; eas Leptis: deinde Aræ Philenon, quē locum Aegyptū versus finem imperij habuere Carthaginenses post aliæ Punicæ vrbes. Cætera loca vsq; ad Mauretaniam Numidæ tenent. Proximè Hispaniam Mauri sunt. Super Numidiam Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius vagos agitare. Post eos Æthyopes esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino, pleraq; ex Punicis oppida, & fines Carthaginensium: quos nouißimè habuerant, Pop. Ro. per magistratꝰ administrabat. Getulorum magna pars, & Numidæ vsq; ad flumen Mulucham sub Iugurtha erat: Mauris omnibꝰ Rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cætera ignarus Po. Ro. Itemq; nobis neq; bello, neq; pace antea cognitus. De Africa & eius incolis, ad neceßitudinem rei satis dictum est.

Imò iā antè erat Carthago redacta in formam prouinciæ.

Postquam diuiso regno, legati Africa discessere, & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris sese adeptum videt: certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse: simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulò ante muneribus expleuerat in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer & bellicosus. At is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, oportunus iniuriæ, magis metuens, quam metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cum magna

Occasio inuadendi regni Adherbalis.

Intendere animum.

manu

manu inuadit: multos mortales cum pecore atq; alia præda capit: ædificia incendit, pleraq; loca hostiliter cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum cõuertit: existimans dolore permotum Adherbalem iniurias suas manè vindicaturum: eamq; rem belli causam fore. At ille, quod neq; se parem in armis existimabat, & amicitia Po. Rom. magis, quàm Numidis fretus erat, legatos ad Iugurtham de iniurijs questũ misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quàm bellum sumere: quia tentatum anteà secus cesserat. Neq; ego magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. Itaq; nõ vti antea cum prædatoria manu, sed magno exercitu cõparato, bellum gerere cœpit: & apertè, totius Numidæ imperium petere. Cæterum qua pergebat, vrbes agros vastare, prædas agere, suis animum, hostibus terrorem augere. Adherbal vbi intelligit eò processum, vti regnum aut relinquendum aut armis retinendum esset: necessariò copias parat, & Iugurthæ obuius procedit: Interim haud longè à mari propè Cirtham oppidum, vtriusq; exercitus consedit, & quia diei extremum erat, prælium nõ inceptum est. Sed vbi plerunq; noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini signo dato, castra hostium inuadunt: semisõnos partim, alios arma sumentes, fugant funduntq;. Adherbal cum paucis equitibus Cirtham profugit. Et ni multi-

Bellum sumere.

Prædas agere.

multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes à mœnibus prohibuit, vno die inter duos Reges cœptum, atq; patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumsedit: vineis, turribusq;, & machinis omnium generum expugnare adgreditur, maximè festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum, ab Adherbale Romam missos audiuerat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant: Senatus populiq; Rom. verbis nuncient, velle, & censere eos ab armis discedere: ita seq; illisq; dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt eò magis, quòd Romæ dum proficisci parant, de prælio facto, & oppugnatione Cirthæ audiebatur. Sed de his rumor clemens erant. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: Sibi neq; maius quicquam, neq; carius autoritate Senatus esse: & ab adolescētia ita se enisum, vt ab optimo quoq; probaretur: virtute, nō malitia P. Scipioni summo viro placuisse: ob easdem artes à Micipsa nō penuria liberorum, in regnum adoptatum esse: cæterùm quò plura benè atq; strenuè fecisset, eò animum suum iniuriam minùs tolerare. Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod vbi cōperisset, sceleri eius obuiam esse: Pop. Rom. neq; rectè, neq; pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit: postremò de omnibus rebus legatos Romam breui missurum. Ita vtriq; digrediuntur. Adherbalis appellandi copia nō fuit. Iugurtha

Magna ingenia ægrè ferunt iniuriam.

gurtha vbi eos Africa decessisse ratus est: neq; propter naturam loci Cirtham armis expugnare potest: vallo atq; fossa mœnia circundat, turres extruit, easque præsidijs firmat: præterea dies noctesque aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modò, modò formidinē ostentare: suos hortando ad virtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal vbi intelligit omnes fortunas suas in extremo sitas, hostem infestum, auxilij spem nullam, penuria rerum necessariarū bellum trahi nō posse, ex his, qui vnà Cirtham profugerant, duos maximè impigros delegit: eos multa pollicendo, ac miserando casum suum cōfirmat, vti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt. Literæ Adherbalis in Senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit.

Captatio beneuolentia. NON mea culpa sæpè ad vos oratum mitto P.C. Sed vis Iugurthæ subegit, quem tanta libido extinguendi me inuasit, vt neque vos, neque Deos immortales in animo habeat: sanguinem meum, quem omnia malit. Itaq; quintum iam mensem socius, & amicus Pop. Rom. armis obsessus teneor: neq; mihi Micipsæ patris mei beneficia, neq; vestra decreta auxiliantur: ferro an fame acrius vrgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna mea: quia anteà expertus sum, parum fidei miseris esse: nisi tamen intelligo illum, suprà, quàm ego sum, petere: neq; simul amicitiam vestram, & regnū meum

Narratio.

Amplificationes à circūstantijs.

um ſperare. Vtrum grauius existimet, nemini occultum est. Nam initiò occidit Hiempſalem fratrē meum: deinde patrio regno me expulit. Quæ ſanè fuerint noſtræ iniuriæ, nihil ad vos. Verùm nunc veſtrum regnum armis tenet. Me quem vos Imperatorem Numidis poſuiſtis, clauſum obſidet. Legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, niſi vis veſtra, qua moueri poſſit? Nam ego quidem vellem, & hæc quæ ſcribo, & illa quæ anteà in Senatu queſtus ſum, vana forent potiùs, quam miſeria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eò natus ſum, vt Iugurthæ ſcelerum oſtentui eſſem: non iam mortem, neq; ærumnas, tantummodò inimici imperium, & cruciatus corporis vt euadam deprecor. Regno Numidiæ, quod veſtrum eſt, vti libet, conſulite: me ex manibus impijs eripite, per maieſtatem imperij, per amicitiæ fidem: ſi vlla apud vos memoria remonet aui mei Maſiniſſæ. His literis recitatis, fuēre qui exercitum in Africam mittendum cenſerent, & quamprimùm Adherbali ſubueniendum: de Iugurtha interim vti conſuleretur, quoniam legatis non paruiſſet. Sed ab iiſdem illis Regis fautoribus ſumma ope eniſum, ne tale decretum fieret: ita Bonum publicum, vt in pleriſq; negotijs ſolet, priuata gratia deuictum eſt. Legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus viri: in queis fuit M. Scaurus de quo ſupra memorauimus, Conſularis homo, & tum in Senatu

A Ro. Pop. commodo

Propoſitio

Amplificatio.

γνώμη.

Scilicet ad vulgus, quod nobilitas plebis

potens. Hi, quod in inuidia res erat, simul & à Numidis obsecrari triduo nauim ascendere: deinde breui Vticam adpulsi, literas ad Iugurtham mittunt, quàm ocyßimè ad prouinciam accedat, seq; ad eum ab Senatu missos. Ille vbi accepit homines claros, quorum autoritatem Romæ pollere audiuerat, cōtra inceptum suum venisse: primò cōmotus metu, atq; libidine, diuersus agitabatur. Timebat iram Senatus, ni paruisset legatis: porrò animus cupidine cæcus, ad inceptum scelus rapiebatur: vicit tamen in auido ingenio prauum consilium. Igitur exercitu circundato, summa vi Cirtham irrumpere nititur: maximè sperans diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese causam victoriæ inuenturum. Quod vbi secus procedit: neq; quod intenderat, efficere potest, vt prius, quàm legatos conueniret, Adherbalis potiretur: ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. Ac tametsi Senatus verbis minæ graues nunciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret, multa tamen oratione cōsumpta, frustrà legati discessēre. Ea postquam Cirthæ audita sunt, Itali, quorum virtute mœnia defensabantur, cōfisi, deditione facta propter magnitudinem Pop. Rom. inuiolatos sese fore. Adherbali suadent, vti sese & oppidum Iugurthæ tradant: tantum ab eo vitam paciscatur: de cæteris Senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthæ regatur: tamē quia penes eosdē, si ad-

animos irritasset desertos ad flicto rege.

Præsidium Romanū.

Cum non dubitaret de inuidia Iugurthæ.

penes eosdem, si aduersaretur, cogendi potestas erat, ita vti censuerant * Itali deditionem facit.

IVgurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: deinde omnes puberes Numidas, atq; negociatores promiscuè vti quisq; armatus obuius fuerat, interfecit. Quod postquàm Romæ cognitum est, & res in Senatu agitari cœpta, ijdem illi ministri Regis interpellando, ac sæpè gratia, interdum iurgijs trahendo tẽpus, atrocitatẽ facti laniebant. At ni C. Memmius Trib. pleb. designatus, vir acer & infestus, potentiæ nobilitatis, Pop. Rom. edocuisset id agi, vt per paucos factiosos Iugurthæ scelus cõdonaretur: profectò omnis inuidia * protelandis consultationib9 dilapsa foret. Tanta vis gratia atq; pecunia regis erat. Sed vbi Senatus delicti cõscientia populum timet, lege Sempronia, prouinciæ futuris Consulibus Numidia atq; Italia decretæ: Cõsules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia * Calphurnius: Calphurnio Numidia, Scipioni Italia obuenit. Deinde exercitus, qui in Africam portaretur: scribitur stipendium, aliaq; quæ bello vsui forent, decernuntur. At Iugurtha contra spẽ nuncio accepto, quippe cui Romæ omnia * venum ire in animo hæserat, filium & cum eo duos familiares ad Senatum legatos mittit: hisq;, vti illis, quos Hiẽpsalo interfecto miserat, præcepit, vt omneis mortaleis pecuniam adgrediantur. Qui postquàm Romam aduentabant, Senat. à Bestia cõsultus est, placétne legatos Iugurthæ recipi mœnib. nec ne: ijq;

* prolatandis.

Epiphonema.

Apparatus belli primum suscepti aduersus Iugurtham.

* Calphurnius.

* venalia.

decreuére, nisi regnum, ipsumq́; deditum venissent, vti diebus proximis decem Italia decederent. Cōsul Numidis ex senatus decreto nunciari iubet: ita infectis rebus, illi domū discedunt. Interim Calphurnius parato exercitu, legat sibi homines nobiles, factiosos, quorum autoritate quæ deliquisset, munita fore sperabat: in queis fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu suprà memorauimus. Nam in Consule nostro multo bonæq́; artes animi, & corporis erant: quas omneis auaritia præpediebat: patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & * insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atq; inde Siciliam, porrò ex Sicilia in Africam transuectæ. Igitur Calphurnius initiò paratis cōmeatibus, acriter Numidiam ingressus est: multosq́; mortales & vrbes aliquot pugnando cœpit. Sed vbi Iugurtha pecunia per legatos tentare, belliq́;, quod *administrabat, asperitatē ostendere cœpit: animus æger, auaritia facilè cōuersus est. Cæterùm socius & minister omnium cōsiliorum adsumitur Scaurus, qui tametsi à principio plerisq́; ex factione eius corruptis, acerrimè Regem impugnauerat, tamen magnitudine pecuniæ à bono, honestoq́; in prauū abstractus est. Sed Iugurtha primùm tantummodò belli moram redimebat: existimans aliquid sese interim Romæ precio, aut gratia effecturum. Posteà verò quàm Iugurtha participem negocij Scaurum acceperat, in maximam spem adductus

*Iniurias in vltima ora Italiæ.

*administer

recu-

recuperandæ pacis, statuit cum eisdem omnibus pactionibus præsens agere. Cæterùm intereà fidei causa mittitur à Consule Sextus Quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam: Cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calphurnius palàm legatis imperauerat: quoniam deditionis mo[illegible] induciæ agitabantur. Igitur rex, vti constituerat, in castra venit: ac pauca præsenti consilio locutus, de inuidia sui facti, atq; vti in deditionem acciperetur: Reliqua cum Bestia & Scauro secreta transegit. Deinpostero die quasi per *Satyram sententijs exquisitis in deditionem accipitur. Sed vti pro consilio imperatum erat, elephanti xxx. pecus, atq; equi multi, cùm non paruo argenti pondere Quæstori traduntur. Calphurnius Romam ad magistratum rogando proficiscitur. In Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquàm res in Africa egestas, quoq; modo actæ forent, fama diuulgauit: Romæ per omnes locos, & conuentus, de facto Consulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres soliciti erant, probaréntne tantum flagitium, an decretum Cōsulis subuerterēt, parum inconstabat. Ac maximè eos potentia Scauri, quòd is author, & socius bestiæ ferebatur, à verò, bonoq; impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij & odio potentiæ nobilitatis supra diximus, inter dubitationem & moras Senatus, cōcionibus populum ad vindicandum hortari: monere Pop. Ro. ne Remp. ne libertatem suam desererent: multa

* Scauium.

superba, & crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accen- debat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmij facundia clara, pollensq́; fuit: decere existimaui v- nam ex tam multis Orationibus eius præscribere: ac potißimùm ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ huiuscemodi verbis disseruit.

C. MEMMII ORATIO.

Insinuatio

MVlta me dehortantur à vobis Quirites, ni st- dium Reip. omnia superet: opes factionis, vestra* potentia, ius nullum: ac maximè quòd inno- centia plus periculi, quàm honoris est, nam illa qui- dē piget dicere, his annis quindecim, quàm ludibri- fueritis superbiæ paucorū, quàm fœdè, quamq́; in- ulti perierint vestri defensores: vt vobis animus ob ig- nauiam atq; socordiam corruptus sit: qui ne nunc q- metis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quam- hæc talia sunt, tamen obuiam ire factionis potenti- animus subigit. Certè ego libertatem, quæ mihi à pa- rente meo tradita est, experiar: verùm id frustra, obrem faciam, in vestra manu situm est Quirites. Neq; ego vos hortor, quòd sæpè maiores vestri fec- re, vti cōtra iniurias armati eatis. Nihil vi, nihil se- cessione opus est: necesse est suomet ipsi factiosi mo- præcipites eant. Occiso Tyberio Graccho, quem re- gnum sibi parare aiebant in Pleb. Ro. quæstiones gr- ues habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fuluij cæ- item vestri ordinis multi mortales in carcere neca- sunt.

*patientia

Occupatio

Narratio calamitatum plebis.

ſunt. Vtriuſq; non lex, verùm libido eorum finem fecit. Sed ſanè fuerit regni reparatio, plebi ſua reſtituere: quicquid ſine ſanguine ciuium vlciſci nequit, iure factum ſit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari: Reges, & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere: penes eoſdem & ſummam gloriam, & maximas diuitias eſſe: tamen hæc talia facinora impunè ſuſcepiſſe, parū habuére. Itaq; poſtremò leges, maieſtas veſtra, diuina & humana omnia hoſtibus tradita ſunt. Neq; eos, qui ea fecére, pudet aut pœnitet, ſed incedunt per ora veſtra magnificè: ſacerdotia & Cōſulatus: pars triumphos ſuos oſtentantes: perinde quaſi ea honori, non prædæ habeant. Serui ære parati, iniuſta dominorum imperia nō perferunt. Vos Quirites imperio nati, æquo animo ſeruitutem toleratis? At qui ſunt hi, qui Remp. occupauêre? homines ſceleratiſſimi, cruentes manib' immani auaritia, nocētiſſimi, & ijdem ſuperbiſſimi: quibus fides, decus, pietas, poſtremò honeſta atq; inhoneſta omnia quæſtui ſunt. Pars eorum occidiſſe Trib. Pleb. alij quæſtiones iniuſtas, pleriq; cædem in vos feciſſe pro munimēto habent, Itaq; quàm quiſq; peſſimè facit, tam maximè tutus eſt: metum à ſcelere ſuo ad ignauiam veſtram tranſtulère, quos omnes eadem cupere, eadem odiſſe, eadē metuere in vnum coëgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio eſt. Quòd ſi tam vos libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accēſi ſunt: profectò

Adhortatio ad recuperandā libertatem, & eſt à minori.

Ab exēplo malorum, item à minori.

neq; Respub. sicuti nunc, vastaretur: & veneficia vestra penes optimos, non audacißimos forent. Maiores vestri parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati, Auentinum montem occupauêre: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nónne summa ope niti decet? atq; eò vehementius, quò maius dedecus est, parta amittere, quam

Cōsilium. omninò non parauisse? Dicet aliquis: Quid igitur? censes vindicandum in eos, q hosti prodidêre Remp. Nō manu, neq; vi censeo, q magis vos fecisse, quam illis accidisse indignum est, verùm quæstionibus & indicio ipsius Iugurthæ: qui, si deditus est, profectò

Ab incommodo. iußis vestris obediens erit: si ea contemnit, scil. existimabitis, qualis illa pars, aut deditio sit: ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ diuitiæ: at in Remp. damna atq; dedecora peruenerint. Nisi fortè nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet: & illa, quam hæc tempora magis placent: cùm regna, prouinciæ, leges, iura, iudicia, bella atq; paces: postremò diuina & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, Po. Ro. ab hostibus inuicti, Imperatores omnium gentium satis habebatis, animam retinere. Nam seruitutem quidē quis vestrum recusare audebat? Atq; ego tametsi flagitiosißimum existimo impunè iniuriam accepisse: tamen vos hominib⁹ sceleratißimis ignoscere, quoniam ciues sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illis,

*quantum infortunitatis habent, parùm est impunè malè fecisse: nisi deinde faciundi licentia eripiatur. Et vobis alterna solicitudo remanebit: cum intelligetis aut seruiendum esse, aut per * manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi iniurias, vos prohibere: postremò socijs vestris veluti hostibus pro socijs vtuntur. Potest ne in tam diuersis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq; vos, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus ærarij factus est: neq; per vim socijs erepta pecuniæ. Quæ quanquam grauia sunt: tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita Senatus autoritas, proditum imperium vestrum: domi, militiæq; Respub. venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi vt illis, qui ea fecère, obedientes viuamus? Nam impunè quælibet facere, id est, regem esse. Neq; ego vos Quirites hortor, vt iam malitis ciues nostros perperam, quam rectè fecisse, sed ne ignoscẽdo malis, bonos omnes perditum eatis. Ad hoc in Rep. multò præstat beneficij, quam maleficij, immemorem esse. Bonus tantummodò segnior fit, vbi negligas: at malus improbior. At hoc si iniuriæ non sint, haud sæpè auxilij egeas.*

Ab exemplo facti.

* vim

Peroratio. Amplificatio per collationem.

γνώμη.

Vt discernatis bonos à malis.

Hæc atq; alia huiuscemodi sæpè dicendo, C. Memmius Pop. Rom. persuadet: vti L. Caßius, qui tum Prætor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumq; inter

Qui iam antè Romã ad comitia profectus fuerat.

posita fide publica Romam duceret: quò faciliùs indicio regis, Scauri & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti à Bestia exercitui præerant, secuti morem Imperatoris sui, plurima & flagitiosissima facinora fecére. Fuere, qui auro corrupti, elephantos suos Iugurthæ traderent, alij perfugas venderent, pars ex pacatis prædas agebant, tanta vis auaritiæ in animos eorum, veluti tabes, inuaserat. At Cassius Pop. Ro. perlata rogatione à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur: eiq́, timido, & ex cõscientia diffidenti rebus suis persuadet, quoniam se Pop. Ro. dedisset, ne vim, quàm misericordiã eius experiri mallit: priuatim præterea fidem suam interponit, quam ille nõ minoris, quam publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha cõtra decus

* Regium

*Regni, cultu quam maximè miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tametsi in ipso magna vis animi erat, cõfirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut

Quos corruperat.

scelere cuncta ea gesserat, quæ supra diximus: C. tamen Bebium Trib. Pleb. magna mercede parat, cui impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius aduocata cõcione, quanquam

* plebs.

Regi infesta * plebes erat: & pars in vincula duci iubebat: pars nisi socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi: dignitati q̃ iræ magis cõsulens, sedare motus, & animos eorum mol

lire: postremò cōfirmare, fidem publicam per sese inuiolatam fore. Pòst vbi silentium cœpit, producto Iugurtha, verba facit: Romæ, Numidiæq́; facinora ei⁹ memorat: scelera in patrem fratresq́; ostendit, quibus iuuantibus, quibusq́; ministris ea egerit, quanquam intelligat Pop. Rom. tamen manifesta magis ex illo habere, si verum aperiat, in fide & in clementia Pop. Rom. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se. suasq́; * spes corruptum. Deinde, vbi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Bebius Trib. pleb. quem pecunia corruptum supra diximus. Regem tacere iubet: ac tametsi multitudo, quæ in cōcione aderat vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpè impetu atq; alijs omnibus, quæ ira fieri amat: vicit tamen impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex cōcione discedit. Iugurthæ, Bestiæq́; & cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam nomine Massiua, Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum, Iugurthæ aduersus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecta, profugus ex Africa abierat. Huic Spurius Albinus, is qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minutio Rufo Cōsulatum gerebat, persuadet, quoniam è stirpe Masinissæ sit, Iugurthamq́; ob scelera inuidia cum metu vrgeat, regnum Numidiæ ab Senatu petat. Auidus Cōsul belli gerundi * mouere, quam senescere omnia malebat.

* Aliter. opes Quod alioquin dicimus frustrari spe.

Re infecta intercedente Bebio.

Occasio sequētis belli dimissi.

Iugurtha.

* moueri.

Ipsi prouincia Numidia, Minucio Macedonia euenerat. Quæ postq̃ Maßiua agitare cœpit, neq; Iugurthæ in amicis satis præsidij est, q eorũ alium cõscientia, alium mala fama, & timor impediebat: Bomilcari proximo, ac maximè fido sibi imperat: precio sicuti multa cõfecerat, insidiatores Maßiuæ paret, ac maximè occultè. Sin id parum procedat, quouis modo Numidiam interficiat. Bomilcar maturè regis mandata exequitur: & per homines talis negocij artifices, itinera, egressusq; eius: postremò loca atq; tẽpora cuncta explorat: deinde, vbi res postulabat, insidias tendit. Vnus igitur ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulò inconsultiùs Maßiuam adgreditur, illumq; obtruncat. Sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & inprimis Albino Consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoq; q̃ ex iure gentium Bomilcar comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, nõ priùs omisit contra verum niti, quam animaduertit, super gratiam atq; pecuniam suam inuidiam facti esse: Igitur quanquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus cõsulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit: veritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. Et ipse paucis post diebus eodẽ profectus est, iussus à Senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur eò sæpè tacitus respi-

Oderunt peccare mali formidine pœnæ.

Ne si res palã fiat contra publicã fidẽ egisse iudicetur.

Insidias tenere, quod nos strui dicimus.

Plutarchus dicit eum hoc dixisse, cùm inductus sit in triumphũ Romę.

respiciens postremò dixisse, Vrbem venalem, & maturè perituram, si emptorem inuenerit.

IN terim Albinus renouato bello, cōmeatum, stipendiū, aliaq́, quæ militib⁹ vsui forent, maturat in Africam portare, ac statim ipse profectus est, vti ante comitia, quod tēpus haud longè aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum cōficeret. At contra, Iugurtha trahere omnia, & alias deinde alias moræ causas facere, * pollicitari deditionem, ac deinde metum simulare, instanti cedere: & paulò pòst, ne sui diffiderent, instare: ita belli modò, modò pacis mora Cōsulem ludificare. Ac fuere, qui tū Albinum haud ignarum consilij regis existimarent, neq; ex tanta ꝓperantia tam facilè tractum bellum, socordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam dilapso tempore comitiorum dies aduentabant, Albinus, Aulo fratre in castris pro Prætore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romæ seditionib⁹ Tribunitijs atrociter Respubl. agitabatur. Publius Lucullus, & Lucius Annius Trib. pleb. resistentibus collegis, cōtinuare magistratum nitebantur, quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem ꝓ Prætore in castris relictum supra diximus, aut cōficiendi belli, aut terrore excitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Ianuario ex hybernis in expeditionem euocat, magnisq́; itinerib⁹ per loca hyeme aspera peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis thesauri erant. Quod, quanquam

& sæ-

* polliceri

Liuius ludificari dicit, sed antiquitas vsurpat vtrunque.

Quòd legitimo tēpore nō mittebatur successor.

& sæuitia temporis, & oportunitate loci, neq; capi, neq; obsideri poterat: nam * circum murum situm in prærupti montis extremo, planicies limosa hyemalibus aquis paludem fecerat: tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem iacere, aliaq; quæ * cœpto vsui forent, properare. At Iugurtha cognita vanitate atq; imperitia legati, subdolè eius augere amentiam mißitare supplicantes legatos, ipse quasi vitabundus per saltuosa loca & tramites exercitum ductare. Deniq; Aulum spe pactionis perpulit, vti relictos Suthulæ, in abditas regiones sese veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fore. Interea p homines callidos, die noctuq; exercitum tentare: Centuriones ducesq; turmarum, partim vti transfugerent, corrumpere, alij signo dato, locum vti desererent. Quæ postquam ex sententia instruxit, intempesta nocte de improuiso multitudine Numidarum Auli castra circumuenit: milites Rom. perculsi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere, pars territos cōfirmare, trepidare, omnibus locis vis magna hostium cœlum nocte atq; nubibus obscuratum, periculū anceps: postremò fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulò antè corruptos supra diximus, cohors vna Liturgium cum duab⁹ turmis Thracum, & paucis gregarijs militibus transiere ad regem, & Centurio primipili tertiæ legionis per munitio-

*circa
* incepto

nitionem, quam vti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit. eaq́; Numidæ cuncti irrupere: nostri fœda fuga, plerique abiectis armis, proximum collem occupauere, nox, atque castrorum præda, hostes, quo minùs victoria vterentur remota sunt. Deinde Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba fecit: tametsi ipsum cum exercitu fame & ferro clausum teneret: tamen se humanarum rerum memorem, si secum fœdus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum præterea vti diebus decem Numidia decederet. Quę quanquam grauia & flagitij plena erant, tamē quia mortis metu mutabantur, sicuti Regi libuerat, pax conuenit. Sed vbi ea Romæ cōperta sunt, metus, atque mœror ciuitatem inuasere, pars dolere pro gloria imperij, pars insolita rerum bellicarum timore libertati, Aulo omnes infesti, ac maximè qui bello sæpè præclari fuerant, quòd armatus dedecore potiùs quàm manu salutem quæsierit. Ob ea Cōsul Albinus ex delicto fratris inuidiam, ac demùm periculum timens, Senatum de fœdere consulebat, & tamen interim exercitui supplementum scribere: ab socij & nomine Latino auxilia * accersere: denique omnibus modis festinare. Senatus, ita vti par fuerat, decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse fœdus fieri. Cōsul impeditus à Trib. plebis ne quas parauerat copias, secum portaret, paucis dieb⁹ in Africam proficiscitur Nam omnis exercitus vti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hye-

Illi maximè metuebant, quod imperiti rerū nesciebant ita vsu venire, vt aliàs vincamus, aliàs vincamur.

* accersire

hyemabat, postquam verò eò venit, quanquam persequi Iugurthã, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat, cognitis militibus, quos præter fugam soluto imperio, licentia atq; lasciuia corruperat, & copia rerum, statuit * sibi nihil agitandum. Interea Romæ * Brachus Mamilius Limetanus Trib. pleb. rogationem ad populum promulgauit, vti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha Senatus decreta neglexisset: quiq; ab eo in legationib. aut imperijs pecunias accepissent: qui elephantos, quiq; perfugas tradidissent: itemq; qui de pace, aut bello cum hostib⁹ pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscij sibi, alij ex partium inuidia pericula metuẽtes, quoniam apertè resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur occultè per amicos, ac maximè per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebs incredibile est memoratu, quàm intenta fuerit, quantaq; vi rogationem iusserit, decreuerit, voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm cura Reipub. tanta libido in partibus erat. Igitur cæteris metu perculsis, Marcus Aemilius Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse suprà docuimus inter lætitiam plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cùm ex Mamilli rogatione tres quæstores rogarentur, effecerat, vt ipse in eo numero crearetur. Sed quæstione exercitata asperè, violenterq; ex rumore, & libidine plebis, vt sæpè nobilitatem, sic ea tempe-

state

subitò

Gracchus

Rogationẽ iubere.

Excursus de ciuilib. actionib⁹.

*ſtate plebem ex ſecundis rebus inſolentia cœperat. Cæterùm mos partium popularium, & Senatusfa-ctionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus eſt, ocio atq; abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam Po. & Senat. Ro. placidè, modeſteq; inter ſe Rempub. tractabant: neq; gloriæ, neq; dominationis certamen inter ciues erat: metus hoſtilis in bonis artib⁹ ciuitatem retinebat. Sed vbi illa formido mentibus deceßit, ſcil. ea, quæ res ſecundæ amant, laſciuia, atq; ſuperbia inceſſere. Ita quod in aduerſis rebus optauerant, ocium poſtquàm adepti ſunt, aſperius acerbiusq; fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem in ſuperbiam, *populus libertatem in libidinem vertere: ſibi quiſq; ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abſtracta ſunt. Reſp. quæ media fuerat, dilacerata eſt. Cæterùm nobilitas factione magis pollebat. * Plebis vis ſoluta, atque in multitudine diſperſa, minùs poterat. Paucorum arbitrio belli, domiq; Reſpub. agitabatur: penes eoſdem ærarium prouinciæ magiſtratus, gloriæ, triumphiq; erant: populus malitiæ atq; inopia vrgebatur. Prædas bellicas Imperatores cum paucis diripiebant. Intereà parentes, aut parui liberi militum, vti quiſq; potentiori confinis erat, ſedib⁹ pellebantur. Ita cum potentia auaritia ſine modo, modeſtiaq; inuadere, polluere, & vaſtare omnia, nihil penſi, neque ſancti habere, quoad ſemetipſam*

* plebes

* plebs

Id eſt, nullius rei rationem habebant.

præci-

præcipitauit. Nam vbi primùm ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi permistio terræ oriri cœpit. Nam postquam Tyberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atq; alijs bellis multum Reip. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atq; eò perculsa, modò per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Rom. quos spes societatis à plebe dimouerat. Gracchorum actionibus obuiam ierat. Et primò Tyberium, dein paucos post annos eadem ingredientem C. Bebium Trib. pleb. alterum, alterum Triumuirum colonijs deducendis cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. Et sanè Gracchis cupidæ victoriæ haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quàm malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex libidine sua vsa, multos mortales ferro aut fuga extinxit: plusq; in reliquum sibi timoris, quàm potentiæ addidit, quæ res plerunq; magnas ciuitates pessumdedit: dum alteri alteros vincere quouis modo, & victos acerbius vlcisci volunt. Sed de studijs partium, & omnibus ciuitatis moribus si singulatim, aut pro magnitudine parem disserere, tempus quam res maturius me deseret. Quamobrem ad inceptum redeo.

Abusi sunt victoria.

Modò, interdum.

Vtrinque peccatum est Gracchi nimis magno motu rē agebant. Senatus nimis crudeliter vindicabat.

Post Auli fœdus, exercitusq; nostri fugam fœdam, Metellus & Syllanus Consules designati, prouin-

prouincias inter se partiuerant: Metelloq; Numidia euenerat, acri viro, & quanquã aduerso populi partibus, fama tamen æquabili & inuiolata. Is vbi magistratum primùm ingressus est, alia omnia sibi cum collega cõmunia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites eligere, scribere, præsidia vndiq; accersere, arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiæ parare: ad hoc cõmeatum affatim: deniq; omnia quæ in bello vario, & multarum rerum egenti, vsui esse solẽt. Cæterùm ad ea patranda Senatus autoritate, socij, nomenq; Latinum & reges vltrà auxilia mittere, postremò omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaq; ex voto, & sententia omnibus rebus paratis, cõpositisq; in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuium: cùm propter bonas artes, tum maximè quod aduersum diuitias inuictum animum gerebat: & auaritia magistratum ante id tẽpus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumq; auctæ erant. Sed vbi in Africam venit, exercitus ei traditur à Spurio Albino Procõsule iners, imbellis, neq; pericli, neq; laboris patiens: lingua quàm manu prõptior, prædator ex sociis, & ipse præda hostium sine imperio, & modestia habitus. Ita Imperatori nouo plus ex malis moribus solicitudinis, quàm ex copia militum auxilij aut spei bonæ accedat. Statuit tamen Metellus, & quanquam æstiuorum tempus, Comitiorum mora imminuerat: & expectatione euẽtus, ciuium animos intentos putabat,

Ingredi magistratum, alioqui inire, & suscipere magistratum.

Nomẽ Romanũ vbique malè audijt propter auaritiam.

Quãquam propter Comitia serò in Africam

venerit, vt in æstiuis exercitus diu esse nõ potuerit.

tabat, non prius bellum attingere quàm maiorum disciplina milites labore coëgisset. Nã Albinus Auli fratris, exercitusq; clade perculsus, postq̃ decreuerat nõ egredi prouincia quantum temporis comitiorum æstiuorum in imperio fuit, plerunq; milites in statutis castris habebat: nisi cùm odor, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neq; more militari vigiliæ deducebantur: vt cuiq; libebat, ab signis aberat. Lixæ permisti cũ militib' * diu noctuq; vagabantur: & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris & mancipiorum prædas certatim agitare, eaq; mutare cũ mercatorib' vino aduectitio & alijs talibus. Prætereà frumentum publicè datum vendere, panem in dies mercari: postremò, quæcunq; dici, aut fingi queunt ignauiæ luxuriæq; probra, in illo exercitu cuncta fuêre, & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus, q̃ in rebus hostilibus, magnum & sapientem virum fuisse cõperior, tanta temperantia inter ambitionẽ, sæuitiamq; moderatam. Namq; suo edicto primùm adiumenta ignauiæ sustulisse dicitur: ne quisquam in castris, néve in agmine panem, aut quem alium cibum coctum venderet, ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, néve agmine seruum, aut iumentũ haberet, cæteris arctè modum statuisse. Prætereà transuersis itineribus quotidiè castra mouere: iuxtà ac sibi hostes adessent vallo atq; fossa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cum Legatis cir-

* die & nocte.

Neq; nimium indulgebat militi, quod est ambitionis, neq; defatigabat, quod est sæuitiæ. Nam disciplina Romana suas

circumire, item in agmine inprimis modò, modò in postremis, sæpè in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: vt cum signis frequentes incederent, miles cibum & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quam vindicando, exercitum breui cōfirmauit. Interea Iugurtha, vbi quæ Metellus agebat, ex nuncijs accepit simul de innocentia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad Consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodò ipsi, liberisq́; vitam peterent, alia omnia dederent pop. Rom. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum esse. Itaq; legatos alium ab alio diuersos adgreditur: ac paulatim tentando, postquam omnes oportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, vti Iugartham maximè viuum, si id parum procedat, necatum sibi traderet. Cæterùm palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari iubet. Deinde ipse paucis diebus, intento atq; infesto exercitu in Numidiam *procedit. Vbi contra belli faciem tuguria plena hominum, pecora, cultoresq́; in agris erant: ex oppidis, & mapalibus Regis præfecti obuiam procedebant: parati frumentum dare, commeatum portare, postremò omnia, quæ imperarentur, facere. Neq; Metellus idcirco minus, sed pariter, ac si hostes adessent, munito agmine incedere, latè explorare: omnia illa deditio-

sibi sarcinas ferebāt singuli milites.

Numidarum descriptio.

* proficiscitur.

ditionis signa ostentui credere, & insidijs locum ten-
tare. Itaq; ipse cum expeditis cohortib', itē fundito-
rum & sagittariorum delecta manu apud primos
erat: in postremo C. Marius Legatus cum equitibus
curabat: in vtrunq; latus auxiliarios equites Trib.
legionum, & præfectis cohortium dispertiuerat: vt
cum his permisti velites, quocunq; accenderent, equi-
tatus hostium propulsarent. Nam in Iugurtha tan-
tus dol', tantaq; peritia locorum, & militiæ erat,
vt absens an præsens, pacem an bellum gerens perni-
ciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud long-
ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Nu-
midarum, nomine Vacca, forum rerum venalium
tius regni maximè celebratum: vbi & incolere, &
mercari cōsueuerant Italici generis multi morta-
*Huic Cōsul simul tentandi gratia, & si paterē-
oportunitates loci, præsidium imposuit: præterea im-
perauit frumentum, & alia, quæ bello vsui forent, co-
portare: ratus id, q̄ res monebat, frequentiam neg-
ciatorum, & cōmeatum *iuuaturum exercitum, e-
iam *parati reb' munimento fore. Inter hæc nego-
Iugurtha impēsius modo legatos supplices mitte-
pacem orare: præter suam liberorumq; vitam, om-
Metello dedere. Quos item vti priores Cōsul illect-
ad ꝓditionem domum dimittebat. Regi pacē, qu-
postulabat, neq; abnuere, neq; polliceri, & inter e-
moras promissa legatorum expectare. Iugurtha v-
Metelli dicta cum factis cōposuit, ac suis artibus

Vacca, frequens emporium.
*Huc
* iuuatum
* pacatis
De dedēdo Iugurtha.

tentari animaduertit, quippe cui verbis pax nuncia batur, cæterùm re bellum asperrimum erat, vrbs ma ximè alienata, ager hostib' cognitus animi popularium tentati, coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus, ex opportunitate loci, quàm maximas potest, copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in diuisione orbis possederat, flumen Oriens à Meridie, nomine Muthul, à quo aberat mōs fermè millia passuum xx. tractu pari, vastus ab natura & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertingens vestitus oleastro, ac myrteis, alijsq; generib' arborum, quæ humo arida atq; arenosa gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca. Ea cōsita arbustis, pecore, atq; cultoribus frequentabantur. Igitur in ea colle, quem transuecto itinere porrectum docuimus. Iugurtha extenuata suorum acie cōsedit. Elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit: eumq; edocet, quid ageret. Ipse propius mōtem cum omni equitatu & peditibus delectis collocat. dein singulas turmas, et manipulos circumiens, monet atq; obtestatur, vti memores pristinæ virtutis & victoriæ, sese, regnumq; suum ab Romanorum auaritia defendant: cum ijs certamen fore, quos antè victos sub iugum miserint: ducē illis nō animum mu-

Neq; colebatur, neq; natura ferebat aliquid.

mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorem: vt prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent. Proinde parati intentiq; essent, signo dato, Romanos inuadere: illum diem, aut omnes labores, & victorias confirmaturum, aut maximarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, vti quenq; ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficij sui, & eum ipsum alijs ostentare: postremò pro cuiusq; ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cùm interim Metellus ignarus hostium, monte digrediens, cum exercitu cōspicitur. Primò dubius, quidnam insolita faciens ostenderet (nam inter virgulta equi, Numidæq; consederant, neq; planè occultati humilitate arborum: & tamen quidnā esset, incerti, cùm natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria obscurati) dein breui cognitis insidijs paulisper agmen constituit ibi commutatis ordinibus in dextro latere, quod proximum hostibus erat, triplicibus subsidijs aciem instruxit. Inter manipulos funditores & sagittarios dispertit: æquitatum omnem in cornib⁹ locat. At pauca pro tempore milites cohortatus, aciē sicuti instruxerat transuersis principijs in planum deducit. Sed vbi Numidas quietos, neq; colle digredi animaduertit, veritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne siti cōficeretur exercitus, Rutilium legatum, cum expeditis cohor-

Argumentum à necessario.

Viritim

Græca constructione dixit obscurati signa militaria, pro obscuratis signis militarib⁹. Existimās, futurum vt Romanū exercitum, crebrò inuadendo & ludificādo diutius eo loco te-

cohortibus, & parto equitum præmisit ad flumen vti locum castris antecaperet, existimans hostes crebro impetu & transuersis prælijs iter suum remoraturos, & quoniam armis diffiderent, laßitudinem & sitim militum tentaturos. Deinde ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere, Marium post principia habere, ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha vbi extremum agmen Metelli primos suos * prætergressum videt, quasi præsidio duûm millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat, ne fortè cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimento foret. Dein repentè signo dato, hostes inuadit. Numidæ alij postremos cædere: pars sinistra, ac dextra tentare: infensi adesse: instare, atque omnibus locis Rom. ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati incerto prælio ipsi modo eminus sauciabantur: neque contra feriendi, aut conferendi manum copia erat. Ante iam docti ab Iugurtha equites, vbi Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in vnum sese recipiebant: sed * alius alio quam maximè diuersi. Ita priores numero, si à persequendo hostes deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebat: sin opportunior fugæ collis, quàm campus fuerat: ea verò consueti Numidarum equi facilè inter virgulta euadere: nostros asperitas, & in-

neat Iugurtha, atq; ita tandem siti conficiat.

* præter. gressos.

Extremũ agmen carpebant infensi, id est, hostiliter.

* alius ab alio.

solentia loci retinebat. Cæterùm facies totius negotij varia, incerta, fœda, atq; miserabilis. Dispersi à suis pars cedere, alij insequi: neq; signa, neq; ordines obseruare: vbi quenq; periculum cœperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, atq; ciues permisti: nihil cōsilio, neq; imperio agi: sors omnia regere. Itaq; multū diei processerat, cùm etiam tum euentus in incerto erat. Deniq; omnibus labore, & æstu languentibus, Metellus, vbi videt Numidas minùs instare, paulatim milites in vnum cōducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor aduersus pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa cōsederat: simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere: neq; illis castra esse, neq; munimentum vllum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed ne Iugurtha quidem interea quietus erat, circuire, hortari, renouare prælium, & ipse cum delectis tentare omnia: subuenire suis, hostibus dubijs instare, quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo Imperatores summi viri certabant. Ipsi pares, cæterùm opib⁹ * dispares. Nam Metello virtus militum erat, locus aduersus: Iugurthæ alia omnia, præter milites, oportuna. Deinde Romani, vbi intelligunt, neq; sibi profugium esse, neq; ab hoste copiam pugnandi fieri: & iam diei vesper erat, aduerso colle sicuti præceptum fuerat, euadunt. Amisso loco Numidæ fusi, fugatiq; pauci interie-

Bona pars diei erat exacta.

* disparib⁹

interiere: pluresq́, velocitas, & regio hostib. ignara tutata sunt. Intereà Bomilcar, quem Elephantis, & parti copiarum pedestrium præfectum ab Iugurtha supra diximus, vbi cùm Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit. Ac dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pgit, quietus vti res postulabat, aciem exornat: neq́, remittit interim quid vbiq; hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium cōcedisse iam, & animo vacuum accepit, simulq́, ex Iugurthæ prælio clamorem augeri: veritus ne legatus re cognita laborantibus suis auxilio foret: aciem, q̃ diffidens virtuti militum arte statuerat, quô hostium itineri officeret, latius porrigit: eoq́, modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex improuiso pulueris vim magnam animaduertunt. Nam prospectum ager arbustis cōsitus prohibebat: & primò rati humum aridam vento agitari, pòst vbi æquabilem manere, & sicuti acies mouebatur, magis, magisq́, appropinquare vident, cognita re ppeperantes arma capiunt: ac pro castris sicuti imperabatur, cōsistunt. Deinde, vbi propiùs ventū est, vtrinq; magno clamore cōcurritur. Numidæ tantummodò remorati, dum in Elephantis auxilium putant, postq̃ eos impeditos ramis arborum, atq; ita disiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac pleriq; abiectis armis, collis & noctis, quæ iam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes numero XL. interfecti. At Romani, quanquam itinere,

Aciem exornat.

Quod occurreret hosti contendenti ad flumen.

Non cœperunt prælia Romano more procursu hostes inuadentes.

nere, atq; opere castrorum, & prælio fessi, lassiq; e-
rant: tamen, quod Metellus amplius opinione moraba-
tur, instructi, intentiq; obuiam procedunt. Nam dolus
Numidarū nihil languidi, neq; remissi patiebatur.
Ac primò obscura nocte, postquam haud procul in-
ter se erant, strepitu velut hostes aduentare: alteri
apud alteros formidinem simul, & tumultum face-
re, & penè imprudentia admissum facinus misera-
bile, ni vtrinq; præmissi equites rem explorauissent.
Igitur pro metu repentè gaudium exortum est. Mi-
lites alius alium læti appellant, acta edocent, atque
audiunt: sua quisq; fortia facta ad cœlū effert. Quip
pe res humanæ ita sese habent, in victoria vel ignauis
gloriari licet: aduersæ res etiam bonos detractant.
Metellus in ijsdem castris quatriduo moratus, sauci
os cum cura reficit: meritos in prælijs more militiæ
donat: vniuersos in cōcione laudat, atq; agit grati-
as: hortatur ad cætera, quæ leuia sunt, parē animum
gerant pro victoria, satis iam pugnatum, reliquos
labores pro præda fore. Tamen interim transfugas,
& alios opportunos. Iugurtha vbi gētium, aut quid
agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet,
vt sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese
in loca saltuosa, & naturâ munita receperat: vbiq;
cogebat exercitum numero hominum ampliorē, sed
hebetem, infirmumq;, agri ac pecoris magis, quàm belli
cultorem. Id ea gratia eueniebat, quod præter * equi-
tatus regios nemo omnium Numidarum ex fuga re-
gem

Alij alijs metum incutere.

* equites.

gem sequitur: quò cuiusq; animus fert, eo discedunt. Neq; id flagitium militiæ ducitur, ita se mores habent. Igitur Metellus, vbi videt animum regis etiam tum ferocem esse: bellum renouari, quod nisi ex illius libidine geri nō posset: præterea iniquum certamen sibi cum hostibus: minore detrimēto illos vinci, quàm suos vincere: statuit nō prælijs, neq; acie, sed alio modo bellum gerundum. Itaq; in loca Numidiæ opulentißima pergit, agros vastat: multa castella, & oppida temerè munita, aut sine præsidio capit, incēditq;: puberes interfici iubet, alia omnia militum prædam esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia, quæ vsui forent, affatim præbita: vbicunq; res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multò magis, quam prælium malè pugnatum, ab suis Regem terrebant. Quippe cuius spes omnes in fuga sita erat, sequi cogebatur & qui sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optimum videbatur consilium capit: exercitum plerunq; in ijsdem locis operiri iubet. Ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis, & auijs itineribus ignoratus, Romanos* palantes repentè adgreditur. Eorum pleriq; inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium intactus profugit: & Numidæ priusq̃ ex castris subueniretur, sicuti iußi erant, in proximos colles discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli reb⁹: vt sese, & exercitū more maio-

In quæ loca ipse Metellum secutus fuerat.

* vagantes

maiorum gereret; vt in aduerso loco victor tamen virtute fuisset, hostium agro potiretur: Iugurtham magnificum ex * *Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coëgisset habere. Itaq; Senatus ob ea feliciter, acta dijs immortalib'* * *supplicia decernere. Ciuitas trepida antea, solicita de belli euentu, læta agere, de Metello præclara fama esse. Igitur eò intentior ad victoria & niti, omnibus festinare: cauere tamen necubi hosti oportunus fieret: meminisse post gloriam inuidiam sequi. Ita quò clarior, eò magis anxius erat: neq; post insidias Iugurthæ effuso exercitu prædari. Vbi frumēto, aut pabulo op' erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant, exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igne magis q̃ præda ager vastabatur. Duobus locis haud lōgè inter se castra faciebant. Vbi vi op' erat, cuncti aderant: cæterùm quò fuga atq; formido latiùs cresceret, diuersi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi, tempus aut locum pugnæ quærere: qua venturum hostē audierat, pabulum & aquarum fontem, quorum magna penuria erat corrumpere: modò se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi: rursus alijs, pòst alijs minitari: neq; prælium facere, neq; otium pati: tantummodò hostem ab incepto retinere. Romanus Imperator vbi se dolis fatigari videt, neq; ab hoste copiam pugnandi fieri: vrbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem*

regni,

* Albini.

* Alij supplicationem.

Id est, agebant excubias, & erāt in statione

regni, nomine Zamam statuit oppugnare: ratus id, quod negocium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibiq; prælium fore. At ille quæ parabantur à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs Regis, quod fallere nequibat, firmißimum erat. Prætereà pollicetur in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus, in loca quàm maximè occulta discedit: ac paulò pòst cognoscit, Marium ex itinere* frumentatum cũ paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primùm omnium post malam pugnam ab Rege defecerat. Eò cum delectis equitibus noctu pergit: & iam egredientibus Romanis, in porta pugnam facit. Simul magna voce Siccenses hortatur, vti cohortes à tergo circumueniant: fortunam illis præclari facinoris causam dare si id fecerint, posteà sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. At ni Marius signa inferre, atq; euadere oppidò properauisset, profectò cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent: tanta nobilitate sese Numidæ ferunt. Sed milites Iugurthini paulisper ab Rege sustentati, postquàm maiore vi hostes vrgent, paucis amißis profugi discedunt. Marius Zamam peruenit. Id oppidum in campo situm magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis, virisq; opulentum. Igitur Metellus pro tempore atq; loco, paratis rebus, cuncta mœnia exercitu

Metellus Zamam obsidere parat.

* ob frumentum. Verbũ historicum frumentatum.

Pugnam facere.

ercitu circumuenit. Legatis imperat, *vbi quisq; cu-
raret: deinde signo dato, vndiq; simul clamor ingens
exoritur. neq; ea res Numidas terret: infensi, inten-
tiq; sine tumultu manent: prælium incipitur. Romani
pro ingenio quisq; pars eminus glande, aut lapidi-
bus pugnare: alij succedere, ac modò murum suffode
re, modò scalis adgredi, cupere prælium in *manibꝰ
facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volue-
re, sudes, pila, præterea picem sulphure & tæda mi-
stam ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui ꝓcul
manserant, timor animi satis muniuerat. Nam ple-
rosque iacula tormentis, aut manu emissa vulnera-
bant, pariq; periculo, sed fama impari boni, atq; ig-
naui erant. Dum apud Zamam sic certatur, Iugur-
tha ex improuiso castra hostium cum magna manu
inuadit: remissis qui in præsidio erant, & omnia ma
gis, quàm prælium expectantibus, portam irrupit. At
nostri repentino metu perculsi, sibi quisq; pro moribꝰ
consulunt: alij fugere, alij arma capere, magna pars
vulnerati, aut occisi. Cæterùm ex omni multitudine
non ampliùs XL. memores nominis Romani, grege
facto locum cæpere, paulò quàm alij editiorem, neq;
inde maxima vi depelli nequiuerunt: sed tela emi-
nus missa remittere, pauci in pluribus minus fru-
strari: sin Numidæ propiùs accessissent, ibi verò vir-
tutem ostendere, & eos maxima vi cædere, fundere
atq; fugare. Interim Metellus cùm acerrimè rem
gereret, clamorem & tumultum hostilem, à tergo
acce-

*mœnibus

Qui ꝑ metū sibi prospexerant, vt abessent à mœnibꝰ adeoq; à periculo q̄ lōgissimè.

A tergo irrupit in castra.

Faciliùs de monte pugnatur, quàm aduersus mōtem.

accepit. Deinde conuerso equo, animaduertit fugam ad se versum fieri: quæ res indicabat esse populares. Igitur æquitatum omnem ad castra properè misit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum, eumq́; lachrymans per amicitiam, perq́; Remp. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, néve hostes inultos abire sinat. Ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, cùm alij super vallum præcipitarentur, alij in angustijs ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recepit. Metellus infecto negocio, postquàm nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die, priusquam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua Regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas, & proxima loca Trib. dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum atq; vti superiore die murum adgreditur. Interim Iugurtha ex occulto repentè nostros inuadit. Qui in proximo locati fuerãt, paulisper territi perturbantur, reliqui citò subueniunt. Neq; diutius Numidæ resistere quiuissent, ni pedites cum equitibus permisti magnam cladem in congressu fecissent: quibus ille freti, non vti equestri prælio solet, sequi, dein * cedere, sed aduersus equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem. Ita expeditis peditibus suis, hostes penè victos dare. Eodem tempore apud Zamam maxima vi certabatur. Vbi quisq; Legatus aut Tribunus curabat, eò acerrimè

Virtute peditum res defensa est

* cæde

me niti: neq; alius in alia magis, quàm in se spem habere: pariterq; oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quàm semetipsos tegere. Clamor permistus hortatione, lætitia gemitu. Item strepitus armorum ad cælum ferri, tela vtrinq; volare. Sed illi qui mœnia defensabant, vbi hostes paululùm modò pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, vti quæq; Iugurthæ res erant, lætos modò, modò pauidos animaduerteres: ac sicuti à suis audiui, aut cerni possent: mouere alij, alij hortari, aut manu significare, aut niti corporib⁹: & ita huc & illuc quasi vitabundi, aut iacientes tela agitare. Quod vbi Mario cognitum est (nam is in ea parte curabat) cōsulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu Regis prælium visere. Ita illis studio suorum astrictis repentè magna vi murum adgreditur, & iam scalis adgressi milites, propè summa cœperant: cùm oppidani concurrunt, lapidesq; & ignem, alia prætereà tela ingerunt. Nostri primò resistere: dein vbi vnæ atq; alteræ scalæ cōminutæ, qui superstiterant adflicti sunt: cæteri quo quomodò potuêre, pauci integri, magna pars vulneribus cōfecti abeunt. Deniq; vtrinq; prælium nox diremit. Metellus postquā videt frustrà inceptum, neq; oppidum capi, neq; Iugurtham, nisi ex insidijs, aut de suo loco pugnam facere, & iam æstatē exactam esse, ab Zama discedit: & in his vrbib⁹, quæ ab se defecerant, satisq; muni-

Egregia hypothesis, quę iterum atq; iterū est legēda.

munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia imponit. Cæterùm exercitum in prouincia, quæ proxima est Numidiæ, hyemandi gratia collocat. Neq; id tēpus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit. Sed quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere: & eorum perfidia pro armis vti parat. Igitur Bomilcarē, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde vadibus datis clam de Massiuæ nece iudicium fugerat: quòd ei per maximam amicitiam, maxima copia fallendi erat, multis pollicitationib⁹ aggreditur: ac primò efficit, vti ad se colloquendi gratia occultus veniat: deinde fide data, si Iugurtham aut viuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, vt illi Senatus impunitatem, & sua omnia concederet. Facilè Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuēti, ne si pax cum Romanis fieret, ipse ꝑ cōuentiones ad supplicium traderetur. Is, vbi primùm oportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet atq; lachrymas obtestatur, vti aliquando sibi liberæq; genti Numidarum optimè meritæ prouideat: omnibus prælijs sese victos, agrum vastatum, multos captos mortales, occisos, regni opes cōminutas esse: satis sæpè iam & virtutem militū & fortunam tentatam: caueat, ne illo cunctante, Numidæ sibi cōsulant. His atq; talib. alijs ad deditionem animum Regis impellit. Mittuntur ad Imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturū dicerent: ac sine vlla pactione sese, regnumq; suum

Prouidere mihi.

Ne Numidæ ipsi prodant eum.

suum in illius fidem tradere. Metellus properè cunctos Senatorij ordinis ex hybernis accersi iubet. Eorum atq; aliorum, quos idoneos ducebat, concilium habet. Ita more maiorum ex concilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, Elephantes omnes, equorum, & armorum aliquantulum. Quæ postquam sine mora facta sunt, iubet omnes perfugas vinctos adduci. Eorum magna pars, vti iussum erat, adducti: pauci, cùm primùm deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha vbi armis, virisq; & pecunia spoliatus est, dum ipse ad Imperatorem Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. Deniq; multis diebus per dubitationē consumptis, cùm modò tædio rerum aduersarum omnia bello potiora duceret: interdum secum ipse reputaret, quàm grauis casus in seruitium ex regno foret, multis magnisq; præsidijs ne quidquam perditis de integro bellum sumit: & Romæ Senatus de prouincijs consultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticæ fortè C. Mario per hostias Dijs supplicanti, magna atq; mirabilia portendi Aruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus Dijs ageret: fortunam quam sæpißimè experiretur, cuncta prosperè euentura. At illum iam anteà Consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abundè erāt: industria, probi-

Locus ille iucundus & plenus eruditionis.

Supplicare per hostias

probitas, militiæ magna ſcientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis & diuitiarum victor, tantummodò gloriæ auidus. Sed is natus, & per omnem pueritiam Arpini altus, vbi primùm ætas militiæ patiens fuit, ſtipendijs faciundis, non Græca facundia, neq; vrbanis mundicijs ſeſe exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium breui adoleuit. Ergò vbi primùm Tribunatum militarem à populo petit, pleriſq; faciem eius ignorantibus, facilè notus per omnes Tribus declaratur. Deinde ab eo magiſtratu alium poſt alium ſibi peperit ſemperq; in poteſtatibus eo modo agitabat, vt ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam poſteà ambitione præceps datus eſt) Conſulatum appetere nō audebat. Etiam tum alios magiſtratus plebs, Cōſulatum nobilitas inter ſe per manus tradebat. Nouus nemo tam clarus, neq; tam egregius factus erat, quin is indignus illo honore, & quaſi pollutus haberetur. Igitur vbi Marius Aruſpicis dicta eodem intendere videt, quò cupido animi hortabatur, ab Metello petendi gratia, miſſionem rogat: cui quanquam virtus gloria atq; alia optanda bonis ſuperabant: tamen inerat contemptor animus & ſuperbiæ commune nobilitatis malum. Itaque primùm commotus inſolita re, mirari primùm eius cōſilium, & quaſi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu ſuper fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda eſſe: de-

Appetere Conſulatum.

Debere se continere intra suam pelliculam

bere: illi res suas satis placere: postremò caueret id petere à Pop. Rom. quod illi iure negaretur. Postquàm hac atque alia talia dixit, neque animus Marij flectitur: respōdit vbi primùm potuisset per negocia publica facturum sese, quæ peteret. Ac posteà sæpius eadē postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire, satis maturè illum cum filio suo Consulatum petiturum. Is eo tempore in cōtubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. Quæ res Marium tum pro honore, quem adfectabat, tum cōtra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessimis cōsultoribus grassari: neque facto vllo, neque dicto abstinere, quod modò ambitiosum foret. Milites, quibus in hybernis præerat, laxiore imperio, quàm antea, habere: apud negociatores, quorum magna multitudo Vticæ erat, criminosè simul, ac magnificè de bello loqui: dimidia pars exercitus, si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab Imperatore cōsultò bellum trahi, quòd homo inanis, & regiæ superbiæ imperio nimis gauderet. Quæ omnia eò illis firmiora videbantur, quod diuturnitate belli, res familiares corruperat. Et animo cupienti nihil satis festinatur. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manastabilis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento secundum hæredem scripserat: moribus confectis, & ob eā causam mente paululùm imminuta. Cui Metellus petenti more regum, vt sellam iuxta poneret, item

Res familiaris multum acceperat detrimenti.

posteà

postea custodiæ causa turmam equitum Romanorum vtrunq; negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos Pop. Rom. Reges appellauisset: Præsidium, quod cõtumeliosum in eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur, atq; hortatur, vt cõtumeliarum in Imperatorem cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido, secunda oratione extollit: illum Regem, ingentem virum, Masinissæ nepotem esse: si Iugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum: id adeò maturè posse euenire, si ipse Consul ad id bellum missus foret. Itaq; & illum, & equites Romanos, milites & negociatores, alios ipse, plerosq; spes pacis impellit, vti Romam ad suos necessarios asperè in Metellum de bello scribant. Marium Imperatorem poscant. Sic à multis illi mortalibus honestißima suffragatione Cõsulatus petebatur: simul ea tepestate plebs nobilitate perculsa, per legem * Maniliam nouos extollebat, ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha postquam omissa deditione bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum, ciuitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostendando præmia adfectare, cõmunire suos locos: arma tela, aliaq; quæ spe pacis amiserat, reficere aut commercari, seruitia Rom. allicere, & eos ipsos, qui in præsidijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neq; quietum pati, cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo

Aliter Manliam. Qua lege cautũ erat, vt re malè gesta à nobilitate mandarẽtur nouis hominib9 magistrat9. Verbũ historicũ pa-

cificare, vt legati veniunt pacificatum & tamen nos possumus vbiuis vti.

quo Metellus initiò Iugurtha pacificante præsidium imposuerat, fatigati Regis supplicijs, neq; antea volūtate alienati, principes ciuitatis inter se cōiurant. Nam vulgus, vti plerunq; solet, & maximè Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atq; discordiosum erat, cupidum nouarum rerum, quieti, & ocio aduersum. Dein compositis inter se rebus: in diem tertium constituunt: ꝗ is festus, celebratusq; per omnem Africam, ludum & laciuiam magis, q̃ formidinem ostentabat. Sed vbi tempus fuit, Centuriones, Tribunosq; militares, & ipsum Præfectum oppidi Titum Turpilium Syllanum, alius alium domos suas inuitant: eos omnes, præter Turpilium, inter epulas obtruncant. Postea milites palantes inermes, quippe in tali die, ac sine imperio adgrediuntur.

Numidæ.

*Idē plebs facit, pars edicti à nobilitate, alij studio talium rerum incitati, queis acta, consiliumq; ignorantibus tumultus ipse, & res nouæ satis placebant. Ro. milites perculsi improuiso metu, incerti ignariq; quid potissimum facerent, * trepidare arcem oppidi, vbi signa & scuta erant: præsidium hostium, portæ antè clausæ, fugam ꝓhibebant. Ad hoc mulieres, puerique pro tectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neq; caueri anceps malū, neq; à fortißimis infirmißimo generi resisti posse: iuxta boni maliq; strenui & imbecilles multi obtruncati. In ea tanta asperitate sæuißimis Numidis, & oppido vndique clauso, Turpilius Præfectus vnus ex omnibus*

* Aliter trepidare ad arcem.

Romani milites apud Vaccā occiduntur.

nibus Italicis intactus profugit. Id misericordiáne hospitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus: nisi, quòd illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus, intestabilisq́ videtur. Metellus postquam de rebus Vaccæ actis comperit paulisper mœstus è conspectu abijt. dein vbi ira & ægritudo permista sunt, cum maxima cura vltum ire iniuriam festinat. Legionem cum qua hiemabat, & quam plurimos potest Numidas equites, pariter cum occasu Solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quandam planitiem, locis paulò superioribus circumuentam. Ita milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, edocet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro ciuibus suis viris fortissimis atque miserrimis pœnas caperent: præterea prædam benignè ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam arctissimè ire, & signa occultare iubet. Vaccenses vbi animaduertêre ad se versum exercitum peregrè primò vti res erat, Metellum esse rati, portas clausêre: deinde vbi neque agros vastari, & eos qui primi aderant, Numidas equites vident, rursum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. Equites peditesq́, repente signo dato, alij vulgum effusum oppido cædere, alij ad portas festinare, per turres capere: ira atque spes præ-

Intestabilis, id est, infamis.

In vallem quandam peruenit.

Pœnas capere.

prædæ amplius, quàm laßitudo posse. Ita Vaccenses biduum modò ex pfidia lætati: ciuitas magna, atq; opulenta, cuncta pœnæ, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi vnum ex omnibus pfugisse suprà ostendimus, iussus à Metello causam dicere, postq̃ sese parum expurgat, condẽnatus verberatusq; capite pœnas soluit. Nam is ciuis ex *Collatia erat. Per idẽ tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, q̃ metu deseruit, inceperat, suspect' Regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad pniciem eius dolum quærere, diu, noctuq; fatigare animum. Deniq; omnia tentando, sociam sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumq; popularib' suis: qui plerunq; seorsum ab Rege exercitum ductare, & omnes res exequi solitus erat, quæ Iugurthæ fesso, aut maioribus adstricto superauerant: ex quo illi gloria, opesq; inuentæ sunt. Igitur vtriusq; cõsilio dies insidijs statuitur: cætera, vti res posceret, ex tempore parare placuit. Nabdalsa ad exercitum pfectus, quem in hyberna Romanorum iussus habebat, ne ager multis hostib' vastaretur. Is postq̃ magnitudine facinoris pculsus, ad tempus nõ venit, metusq; rem impediebat, Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius, ne omisso vetere cõsilio nouum quæreret: literas ad eum p homines fideles mittit, in queis mollitiem, socordiamq; viri accusare: testari Deos, p quos iurasset: monere ne præmia Metelli in

*Latio Anxiũ esse vertere animum in omnes partes, sicut in reb' periculosis fit.

pestem

pestem suam cnouerteret. Iugurthæ exitium adesse: cæterùm suáne, an Metelli virtute periret, id modò agitari. Proinde reputaret cum animo suo præmia, an cruciatum mallet. Sed cùm hæ literæ adlatæ, fortè Nabdalsa exercito corpore fessus, in lecto quiescebat, vbi cognitis Bomilcaris verbis, primò cura eum, deinde vti ægrum animum solet, somnus cœpit. Erat ei Numida negotiorum curator, fidus acceptusq́;, & omnium consiliorum, nisi nouißimi, particeps. Qui postq̃ adlatas literas audiuit, & ex cõsuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse: in tabernaculum introijt, & dormiente illo, epistolam super caput in puluino temerè positam sumit, ac perlegit: dein, nisi Dijs cognitis, ꝓperè ad Regem pergit. Nabdalsa paulò pòst experrectus, vbi neq; epistolam reperit, & omnem rem, vti acta erat, ex perfugis cognouit, primò indicem persequi conatus est, postq̃ id frustra fuit. Iugurtham placandi gratia accedit: dicit, quæ ipse parauisset facere ꝑfidia clientis sui præuenta: lachrymans obtestatur ꝑ amicitiam perq́; sua ante fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese habere. At ea rex aliter, atq; animo gerebat, placidè respõdit. Bomilcare alijsq́; multis, quos insidiarum socios cognouerat, interfectis, iram oppresserat: ne qua ex negocio seditio oriretur. Neq; post id locorum Iugurthæ dies, aut nox vlla quieta fuit: neq; loco, neq; mortali cuiquam, aut tempore satis credere: ciues hostesq; iuxta metuere, circumspectare omnia,

Elegans affectus.

In causa honesta vtimur indice. Proditor in turpi causa dicitur.

Anim⁹ tyranni nunq̃ quietus aut securus esse potest.

& omni strepitu pauescere, alio atq; alio loco sæpè cōtra Regium decus noctu requiescere, interdum somno excitus, arreptis armis, tumultum facere, ita formidine quasi vecordia exagitari. Igitur Metellus vbi de casu Bomilcaris & indicio patefacto ex perfugis cognouit: rursus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatq;. Marium fatigantem de profectione simul & inuitum & offensum parum sibi idoneum ratus, domum dimittit, & Romæ plebes literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ esse: alteri generis humilitas fauorem addiderat: cæterùm in vtroq; magis studia partium, quàm bona, aut mala sua moderata sunt. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare: Metellum omnibus concionibus capitis * accessère: Marij virtutem in maius celebrare. Deniq; plebs sic est accēsa, vti opifices agrestesq; omnes, quorum res fidesq; in manibus erant, relictis operibus frequentarent Marium: & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini Consulatus mandatur, & posteà Pop. à Tribuno plebis Lucio Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed * Senatus paulò ante Metello Numidiam decreuerat. Ea res frustra fuit. Eodem tempora Iugurtha amissis amicis, quorum plerosq; ipse neca-

timetur enim ab omnibus: & contrà ipse omnes timet.

Vulgus omnia mauult, quàm moram.

* accersere

Romana forma loquendi.

Nouus homo, qui inclarescit virtute sua

* pau. an. Decio decreuerat Senatus.

necauerat, cæteri formidine perculsi, pars ad Romanos, alij ad Regem Bocchum profugerant: cum neque bellum geri sine administris posset, & nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabatur: neque illi res vlla, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat. Itinera præfectosque indies mutare, modò aduersum hostes: interdum in solitudines pergere: sæpè in fuga, ac paulò pòst in armis spem habere: dubitare virtuti, an fidei popularium minus crederet: ita quocunque intenderat, res aduersæ erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ pro tempore ab Iugurtha parati, instructique sunt: deinde prælium incipitur. Qua in parte rex pugnæ adfuit, ibi aliquandiu certatum: ceteri omnes eius milites primo cõgressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium paucorum potiti. Nam fermè in omnibus prælijs Numidas magis pedes, quàm arma curata sunt. Ea fuga Iugurtha modò impensiùs rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit. Id oppidũ magnum atque opulentum: ibique plerique thesauri, filiorũ eius multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello cõperta sunt, quanquam inter Thalam flumenque proximum in spacio quinquaginta millium loca arida atque vasta esse cognouerat: tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asþe-

Thala.

asperitates superuadere, ac naturam loci etiam vincere adgreditur. Igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum X. cæterum vtres modò aliaq́ aquæ idonea portari. Præterea cõquirit ex agris quàm plurimùm potest, domiti pecoris: eiq́ imponit vasa cuiusq́ modi, sed pleraq; lignea collecta ex tugurijs Numidarum. Ad hoc finitimis imperat, qui se post Regis fugam Metello dediderant, quam plurimum quisq; aquæ portaret: diẽ locumq́, vbi præstò forent prædicit. Ipse ex flumine, quam p̱ximam oppido aquam esse suprà diximus, iumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde vbi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat, & castra posita, munitaq́ sunt: tanta repentè cœlo vis aquæ missa dicitur, vt ea modò exercitui satis superq́ foret. Prætereà cõmeatus spe amplior: quia Numidæ, sicut pleriq; in noua deditione, officia intenderant. Cæterùm milites religione pluuia magis vsi, eaq́ res multum animæ eorum addiderat. Nam rati sese immortalibus Dijs curæ esse: deinde postero die contra opinionem Iugurthæ, ad Thalam p̱ueniunt Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atq; insolita re p̱culsi, nihilo segniꝰ bellum parare: idem nostri facere. Sed rex nihil iam infectum Metello credens: quippe qui omnia arma, tela, equos, locos, tempora, deniq; naturam ipsam cæteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppidu noctu profugit.

Nõ solùm rusticis instrumẽtis, verùm etiã à popularibus portatur aqua.

Certabant inter se officijs.

fugit. Neq; posteà in illo loco ampliùs vno die aut vna nocte moratus simulabat sese negotij gratia properare. Cæterùm proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat: nam talia cōsilia per otium & ex oportunitate capi. At Metellus vbi oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operib⁹ & loco munitum videt, vallo fossaq; mœnia circumuenit. Deinde iubet duobus locis ex copia maximè idoneis, vineas agere, superq; eas aggerem iacere & super aggerem impositis turribus, opus & administros tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare, prorsus ab vtrisq; nihil reliquum fieri. ¶ Deniq; Ro. multò antè labore, prælijsq; fatigati, post dies quadraginta, quam eò ventum erat, oppido modò potiti, præda omnis à perfugis corrupta. Hi postquàm murum arietib⁹ feriri, resq; suas adflictas vident, aurum atq; argentum, & alia, quæ prima ducunt, in domum regiam comportant. Ibiq; vino & epulis onerati, illaq; & domum, & semel igni corrumpunt: & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsas volētes pependēre. Sed pariter cum capta Thala legati oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes vti præsidium, præfectumq; eò mitteret: Hamilcarem quēdam hominem nobilem, factiosum, nouis reb⁹ studere, aduersum quem neq; imperia Magistratuum, neq; leges valerēt: id ni festinaret, in summo periculo suam salutē, & illorum socios fore. Nam Leptitani iam inde à principio belli Iugurthini ad Bestiam Cōsulem & posteà Romam

mise-

miserant, amicitiam societatemq; rogatum. Deinde vbi ea impetrata fuére, semper boni, fidelesq; mansere, & cuncta à Bestia, Albino. Metelloq; imperata gnauiter fecerant. Itaq; ab Imperatore facilè, q̄ petebant, adepti. Missæ eò cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius Præfectus. Id oppidum ab Sydonijs conditum est, quos accepimus ꝓfugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos venisse: cæterùm situm inter duas Syrteis, quibus nomen ex re inditum est. Nam duo sunt sinus ꝓpè in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum ꝓxima terræ præalta sunt: cætera, vti fors tulit, alta, alia in tempestate vadosa. Nā vbi mare magnum esse, & sæuire cœpit ventis, limum harenamq; & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorū cum ventis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominatæ sunt. Eius ciuitatis, lingua, modò cōuersa connubio Numidarum, legum cultusq; pleraq; Sydonica, quæ eò facilius retinebant ꝙ procul ab Imp. Regis ætatem agebant. Inter illos & frequentē Numidiam, multi, vastiq; loci erant. Sed quoniam in has regiones ꝑ Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium atq; miserabile facinus duorum Carthaginensium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginenses pleraq; Africæ imperitabant, Cyrenenses quoq; magni, atq; opulenti fuère. Ager in medio harenosus vna specie: neq; flumen, neq; mons erat, qui fines eorum discerneret. Quæ res eos in magno

Thala à Sydonijs cōdita.

Memorabile facinus duorum Carthaginensium.

gno diuturnoq́; bello inter se habuit. Postquam vtrinque legiones, item classes sæpè fusæ, fugatæq́;, & alteri alteros aliquãtulum attriuerant: veriti, ne mox victos, victoresq́; defessos alius adgrederetur, per inducias spõsionem faciunt, vti certo die legati domo proficiscerentur, quo in loco inter se obuij fuissent, is cõmunis vtriusq; populi finis haberetur. Igitur Carthagine duos fratres missi, quibus nomen Philones erat, maturauêre iter * peragere: Cyrenenses tardius iêre. Id socordiáne, an casu acciderit, parũ cognoui. Cæterùm solet in illis locis tempestas haud secus atq; in mari, viatores retinere. Nam vbi per loca æqualia, & nuda gignẽtium, ventus coortus arenam humo excitauit, ea magna vi agitata, ora, oculosq́; implere solet, ita prospectu impedito morari iter. Postquàm Cyrenenses aliquanto posteriores sese vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt: criminari Carthaginenses ante tẽpus domo digressos, conturbare rem: deniq; omnia malle, quàm victi abire. Sed cùm Pœni aliam cõditionem tantummodò æquam peterent, * Cyrenenses optionem Carthaginensibus faciunt: vt vel illi quos fines populo suo peterent, ibi viui obruerentur, vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philæni conditione probata, seq́; vitamq; suam Reip. condonauère: ita viui obruti. Carthaginenses in eo loco Philænis fratribus aras cõsecrauere, alijq́; illis domi honores instituti. Nunc ad inceptum redeo.

Val. Max. lib. 5. ca. 6.

* pergere

* Græci

Vt permitteretur quod iure erat promissum.

IVgur-

Gens cui nullus erat vsus ciuilis.

IVgurtha postquàm amissa Thala, nihil satis firmũ cõtra Metellum putat: per magnas solitudines cum paucis ꝓfectus, peruenit ad Getulos, gen⁹ hominum ferum, incultumq́, & eo tempore ignarũ nominis Romani. Eorum multitudinẽ in vnum cogit: ac paulatim cõsuefacit ordines habere, signa sequi, imperium obseruare, item alia militaria facere. Præterea Regis Bocchi proximos magnis muneribus & maioribus promissis, ad studium sui perducit, queis adiutoribus Regem adgressus, impellit, vti aduersum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius, * procliuiusq; fuit, quo Bocchus initio huiusce belli Legatos Romam miserat, fœdus & amicitiam petitum. Quam rem oportunissimam incepto bello pauci impediuerant, cæci auaritia, queis omnia honesta, atq; inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Iugurthæ filia Boccho nupserat. Verùm ea necessitudo apud Numidas, Maurosq́ leuis ducitur: quod singuli pro opibus quisq; quam plurimas vxores, denas alij, alij plures habent: sed Reges eò amplius. Ita animus multitudine distrahitur: nullam pro socia obtinet pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus cõueniunt: ibi fide data & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, cõmunes omnium hostes esse: eãdẽ illos causam belli cũ Boccho habere, quam secum, & cum alijs gentibus libidinem imperitandi, queis omnia regna aduersa sint: tum sese, paulo

*proniusq;

Pauci id est, nobiles à Iugurtha corrupti.

πλεονασμός.

ante

antè Carthaginenseis, item Regem Persen, pòst vti quisq; opulentißimus videatur, ita Romanis hostem fore. His atq; aliijs talibus dictis, ad Cirtham oppidum iter constituunt: quòd ibi Q. Metellus prædam, captiuosq́;, & impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut capta vrbe precium fore: aut si dux Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modò festinabat, Bocchi pacem imminuere: ne moras agitando, aliud, quàm bellum mallet. Imperator postquàm de Regum societate cognouit, non temerè, neq; vti sapè iam victo Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit. Cæterùm haud procul ab Cirtha castris munitis, Reges operitur: melius esse ratus cognitis Mauris (quoniam his nouus hostis accesserat) ex cōmodo pugnam facere. Interim Roma per literas certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam: nam Consulem factum antè acceperat. Quibus rebus supra * bonum, aut honestum perculsus, neq; lachrymas tenere, neq; moderari linguam, vir egregius in aliijs artibus, nimis molliter ægritudinē pati. Quam rem aliij in superbiam vertebant, aliij bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quòd iam parta victoria ex manib' eriperetur. Nobis satis cognitum est, illum magis honore Marij, quàm iniuria sua excruciatum: neq; tam anxiè laturum fuisse, si adempta prouincia aliij, quàm Mario traderetur. Igitur eo dolore impeditus: & quia stultitiæ videbatur, alie-

* modum M. C. dixisset præter decorū antiqua forma sermonis. Quòd recta & libera ingenia impatientius ferant iniuriam.

nam rem periculo suo curare, Legatos ad Bocchum mittit, postulatum ne sine causa hostis Pop. Rom. fieret: habere tum magnam oportunitatem, copiam societatis, amicitiaeq; coniungendae, quae potior bello esset: & quanquam opib⁹ suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. Omne bellum sumi facilè, caeterùm aegerrimè desinere: non in eiusdem potestate initium eius, & finem esse: incipere cuiuis etiam ignauo licere: non deponi, nisi cum victores velint. Proinde, sibi regnoq; suo consuleret, neu florentes res suas cum Iugurthae perditis misceret. Ad ea rex satis placidè verba facit, sese pacem cupere, sed Iugurthae fortunarum misereri: si eadem illi copia foret, omnia conuentura. Rursus Imperator contra postulata Bocchi nuncios mittit. Ille probare partim, abnuere. Eo modo saepè ab vtroq; missis remissisq; nuncijs tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, vt suprà diximus, cupientissima plebe Consul factus, postquam in prouinciam Numidiam populus iussit, anteà iam infestus nobilitati, tum verò multus, atq; ferox instare: singulos modò, modò vniuersos laedere: dictare sese Consulatum ex victis illis spolia caepisse: alia praetereà magnifica pro se, & illis dolentia. Interim quae bello opus erant, primo habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regib⁹, socijsq; accersere: praetereà ex Latio fortissimum quenq; plerosq; militia, paucos fama cognitos,

γνώμη.

Hic redit ad Mariũ.

Quando legiones explebantur, supplemẽtum dicitur.

tos, accire, & ambiendo cogere homines emeritis stipendijs secum proficisci: neq; illi Senatus, quanquam aduersus erat, de vllo negotio abnuere audebat. Ceterùm supplementum etiam lætus decreuerat, quia neq; plebe militiam volente putabatur Marius aut belli vsum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustrà asperata, tanta libido cum Mario eundi plerosq; inuaserat: sese quisq; præda locupletem fore, victorem domũ rediturum: alia huiuscemodi animis trahebant, & eos non paulùm oratione sua Marius arrexerat. Nam postquam omnib⁹, quæ postulauerat, decretis, milites scribere vult, hortandi causa, simul & nobilitatem, vti consueuerat, exagitandi, cõcionem populi aduocauit. Deinde hoc modo disseruit.

ORATIO MARII.

Scio ego Quirites, plerosq; non ijsdem artibus imperium à vobis petere, & postquàm adepti sunt, gerere: primò industrios, supplices modicos esse: dein per ignauiam & superbiam ætatem agere. Sed mihi contra videtur. Nam quò pluris est, vniuersa Respub. quam Cõsulatus, aut Prætura eò maiore cura illam administrari, quàm hæc peti debere. Neq; me fallit, quantum cum maximo vestro beneficio negotij sustineam. Bellum parare, simul & ærario parcere: cogere ad militiam eos, quos nolis offendere: domi, forisq; omnia curare: & ea agere inter inuidos, occursantes, & factiosos opinione Quirites asperius est. Ad hoc alijs si deliquêre, reliqua

Exordium quo captat beneuolentiã à ratione regendi magistratus.

A sua persona.

vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum & affinium opes, multa clientela, omnia hac præsidio adsunt. Mihi spes omnis in memet sitæ: quas necesse est virtute, & innocentia tutari. Nam alia infirma sunt: & illud intelligo Quirites, omnium ora in me conuersa esse, æquos bonosq; fauere: quippe mea benefacta in Remp. pracedunt, nobilitatem inuadendi me quærere locum. Quò mihi acriùs adnitendum est, vti neq; vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis à pueritia fui, vti omnes labores, & pericula consueta habeam. Quæ antè vestro beneficio gratuitò faciebam, ea vti accepta mercede deseram, nō est consilium Quirites. Illum difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere. Mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, benefacere iam consuetudine in naturam venit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis, quam rem nobilitas ægerrimè tulit. Quæso, reputare cum animis vestris, num id mutari melius sit. Si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius stipendij: scilicet vt in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo officij sui monitorem. Ita plerunq; euenit, vt quem vos imperare iussistis, is Imperatorem alium quærat. At ego scio Quirites, quia postquam Cōsules facti sunt, & acta maiorum ac Græcorum militaria præcepta legere cœperint,

Scilicet nō dum collato in me honore.

Propositio

In Imperio nihil perniciosius, q̄ ex alio sapere

perint, præposteri homines. Nam * legere, quàm fieri tempore posterius, re atq; vsu prius est. Comparate nunc Quirites, me hominem nouum cum illorum superbia. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi: quæ illi literis, ea ego militando didici. Nunc vos existimate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam, ego illorum ignauiam: mihi fortuna, illis probra obiectantur: quanquam ego naturam vnam, & communem omnium existimo, sed fortissimum quenq; generosum esse. Ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiæ, quæri posset, méne an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi sese liberos quàm optimos * voluisse? Quòd si iure me despiciunt, faciant idem maioribus suis, quibus, vti mihi ex virtute nobilitas cœpit. Inuident honori meo, ergo inuideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis, quoniam per hæc illum cœpi. Verùm homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi vestros honores contemnant: ita hoc petunt, quasi honestè vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expectant, ignauiæ voluptatem, & præmia virtutis. Atq; etiam cum apud vos, aut in Senatu verba faciunt, pleraq; oratione maiores suos extollunt, eorum fortia facta memorando clariores sese putant, quod contrà est. Nam quantò vita illorum præclarior, tantò horum socordia flagitiosior. Et profectò ita se res habet. Maiorum gloria posteris quasi lumen est: neque

* gerere

Præposteri homines, qui inuerso ordine rem adgrediuntur.

Elegans dilutio.

* maluisse?

Elegans γνώμη.

Locus cōmunis.

Causatur se quoque nobilem esse, siquidẽ virtus nobilitatem parit.

Id est, censerent me conscium malè delictorum, si modeste reticerem.

πάθος.

Occupatio Mollities & apud Græcos tunc temporis summo probro erat.

bona, neq; mala eorũ in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior Quirites. Verùm id quod multò præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nũc videte quam iniqui sunt. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt. Scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est: quam certè peperisse, melius est quam acceptam corrupisse. Equidem nõ ignoro ego, si eam mihi respondere velint, abundè illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cùm omnib⁹ locis me, vosq; maledictis lacerent, non placuit reticere, ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ex animi mei sententia, nulla oratio lædere potest: quippè vera necesse est benè prædicet: falsam, vita, moresq; mei superant. Sed, quoniam vestra cõsilia accusantur, q mihi summum honorem, & maximum negotium imposuistis: etiam atq; etiam reputare: num eorum pœnitendum sit. Nõ possum fidei causa, imagines, neq; triumphos, aut Cõsulatus maiorum meorum ostentare. At si res postulet hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices aduerso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc mea nobilitas, nõ hæreditate relicta, vt illa illis: sed q̃ ego meis plurimis laboribus, & periculis quæsiui. Non sunt composita verba mea: Parui id facio. Ipsa se virtus satis ostendit. Illis artificio opus est, vt turpia facta oratione tegant. Neq; literas Græcas didici parum, placebat

eos

*eas discere: quippè quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerant. At illa multò optima Reip. doctus sum, hostē ferire, præsidia agitare, nihil metuere nisi turpem famam hyemem & æstatem iuxta pati: humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neq; illos arte colam, nec * opulentiam, neq; gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est vtile, hoc ciuile imperium. Namq; cùm tutè per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est, dominum, non Imperatorem esse. Hæc atq; talia maiores vestri faciundo seq;, & Rempubl. celebrauêre. Queis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos cōtemnit: & omnes honores non ex merito, sed quasi debitos à vobis repetit. Cæterùm homines superbissimi procul erant. Maiores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquêre: diuitias, imagines, memoriam sui præclaram: virtutem nō reliquere, neq; poterant. Ea solo neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me & incultis moribus aiunt: quia parum sciè conuiuium exorno: neque histrionem vllum, neque coquum, quam villicum pluris precij habeo: quæ mihi libet confiteri Quirites. Nam ex parente meo, & ex alijs sanctis viris ita accepi: mulieribus munditias, viris laborem conuenire: omnibusq́ue oportere plus gloriæ, quam diuitiarum esse: arma, non supellectilem decori esse. Quin ergo, quod iuuat illos, quod charum æstimant, id semper faciant:*

* me opulenter.

Dominus pro tyranno.

Collatio. γνώμη.

De priuato cultu.

Peroratio, qua nobili

tati per Ironiam præcipit, vt suos sibi mores retineant.

ament, potent, vbi adolescentiam habuêre, ibi senectutem agant in conuiuijs, dediti ventri, & turpissimæ parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquant vobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verùm ita non est. Nam vbi de omnibus flagitijs dedecorauêre turpißimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita iniustißimè luxuria, & ignauia, pessimæ artes, illis, qui eas coluêre, nihil officiunt Reip. innoxiæ cladi sunt. Nunc quoniam illis quantum mei mores, nō illorum flagitia poscebant respondi: pauca de Repub. loquar. Primùm omnium de Numidia bonum habetote animū Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam atq; superbiam: deinde exercitus ibi est, locorum sciens, sed me hercle magis strenuus, quàm fœlix.

Transitio, qua secundam partē orationis de ratione gerendi belli auspicatur.

Nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris est ætas, adnitimini mecum, & capessite Rempub. neq; quenquam ex calamitate maiorum, aut Imperatorum superbia metus cœperit. Egomet in agmine, atq; in prælio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero: meq; vosq; in omnibus rebus iuxtà geram.

A sua persona.

Et profectò, Dijs iuuantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnes bonos

A pręmijs.

Reipub. subuenire decebat. Etenim ignauia nemo immortalis factus est, neq; quisquam parens liberis, vti æterni forent optauit, magis vti boni, honestiq; vitam

vitam exigerent. Plura dicerem Quirites, si timidis virtutem verba adderent. Nam strenuis abundè dictum puto. Huiuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, properè cõmeatu, stipendio, armis, alijsq; vtilib⁹ naues onerat: cum his Aulum Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere, non more maiorum, neq; ex classibus, sed vti cuiusq; libido erat, capite censos plerosq;. Id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem Consulis memorabant: quòd ex eo genere celebratus, auctusq; erat. Et homini potentiam quærenti egentissimus quisq; oportunissimus erat: cui neq; sua chara, quippè quæ nulla sunt: & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quàm decretũ erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. Exercit⁹ ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marij fugerat: ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat: Sed Consul expletis legionibus, cohortibusq; auxiliarijs, in agrum fertilem, & præda onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat: deinde castella, & oppida, natura, & viris parum munita adgreditur; prælia multa, cæterùm alia leuia alijs locis facere. Interim noui milites sine metu pugnæ adesse. Videre fugientes capi, aut occidi: fortissimum quenque tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesq; & alia omnia tegi, gloriam, atque diuitias

Cõclusio.

Quo delectus solebat haberi pro ratione census.

Vide de classi. Liu. lib. 1.

quæri. Sic breui spacio noui veteresq; coaluére, & virtus omnium æqualis facta. At Reges, vbi de aduentu Marij cognouerunt, diuersi in locos difficiles abeunt. Ita Iugurthæ placuerat speranti mox effusos hostes inuadi posse. Romanos sicuti plerosq; remoto metu laxius, licentiusq; futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam lætißimis animis excipitur. Plebi patribusq;, postquam inuidia discesserat, iuxta charus. Sed & Marius impigrè, prudenterq; suorum, & hostium res pariter attendere, cognoscere quid vtrinq; boni, aut cōtra esset, explorare itinera regum, consilia & insidias eorum anteuenire. Nihil apud se remissum, neq; apud illos tutū pati. Itaq; & Getulos & Iugurtham, ex socijs nostris prædas agentes, sæpè adgressus itinere fuderat, ipsumq; Regem non procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quæ postquam gloriosa facta sunt, neq; belli patrandi, copiam cognouit, statuit vrbes, quæ viris, aut loco, pro hostibus & aduersum se oportunißimæ erant, singulas circumuenire. Ita ratus, Iugurtham, aut præsidijs nudatum iri, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum sæpè miserat, velle pop. Rom. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaueritne, quo improuisus grauior accederet, an mobilitate ingenij, parum exploratum est. Nam pacem atq; bellum mutare solitus erat. Sed cōsul vti statuerant, oppida castellaq; munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia osten-

Quod imprudentib. Ro. & nescientib. sibi cū duobus regib⁹, rē esse maiori cladi esset.

*ostentando, auertere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existimās Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed vbi illum abesse procul, & alijs negotijs intentum accepit, maiora, & magis aspera adgredi tempus visum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum, atq; validum, nomine Capsa, cuius conditor Hercules Libis memorabatur. Eius ciues apud Iugurtham immunes, leui imperio, & ob ea fidelißimi habebantur: muniti aduersum hostes, non mœnibus modò & armis, atque viris: verùm etiam multò magis locorum asperitate. Nam præter oppida propinqua loca, alia omnia vasta, inculta, egētia aquæ, infesta serpentibus, quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior. Ad hoc natura serpentium ipsa pernitiosa, siti magis q̃ alia re accenditur. Eius oppidi potiundi Marium maxima cupido inuaserat, cùm propter vsum belli, tum q̃ a res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria cœperat, haud dißimiliter situm, munitumq̃, nisi quòd apud Thalam non longè à mœnibus, aliquot fontes erant. Capsenses vna modò, atq; ea intra oppidum iugi aqua, cætera pluuia vtebantur. Id ibiq̃, & in omni Africa, quæ procul à mari incultius agebat eò faciliùs tolerabatur, quia Numidæ plerunq; lacte, & * ferina vescebantur: & neq; salem, neq; aliæ gulæ irritamenta quærebant. Cibus illis aduersus famem atque sitim, non libidini, neque luxuriæ erat. Igitur Consul omnibus*

Locus talis erat, vt serpentes infestiorem redderent.

* ferina carne.

Quædā ausus, vt videbatur, imprudenter.

explo-

exploratis, credo Dijs fretus (nam cõtra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat) quippè etiam frumenti inopia tentabatur, ꝙ Numidæ pabulo pecoris magis, quàm aruo student: & quodcunq; natum fuerat, iussu Regis in loco munita contulerant: ager autem aridus & frugum vacuus ea tẽpestate (nam æstatis extremum erat) tamen ꝑ ei copia satis prouidè exornat: pecus omne, ꝙ superioribus diebus prædæ fuerat, equitatibus auxiliarijs agendum attribuit Aulum Manlium Legatum cum cohortibus, expeditis ad oppidum Laris, vbi stipendium & cõmeatum locauerat, ire iubet: dicitq; se prædabundum post paucos dies eodem vẽturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen * Tanan. Cæterùm in itinere quotidie pecus exercitui ꝑ centurias, itẽm turmas æqualiter distribuerat: & ex corijs vtres vti fierent, curabat, simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus parare, quæ mox vsui forent. Deniq; sexto die cùm ad flumen ventum est, maxima vis vtrium, effecta. Ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque vti simul cum occasu Solis egrederentur, paratos esse iubet. Omnib' sarcinis abiectis, aqua modò, seq; & iumenta onerare. Dein post q̃ visum, castris egreditur: noctemq; totam itinere facto consedit. Idem proxima facit. Deinde tertia multò antè lucis aduentum ꝑuenit in locum tumulosum, à Capsa nõ ampli' duûm millium interuallo: ibiq; q̃ occultißimè potest, cum omni-

* Taniam

Cùm pro frumento tantum pecora mactagent.

omnibus copijs operitur. Sed vbi dies cœpit, & Numidæ nihil hostile metuentes, multi oppido egressi, repentè omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus properè sequi, neq; milites prædari sinere. Quæ postquàm oppidani cognouére, res trepidæ, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate, * cogere vti deditionē facerent. Cæterùm oppidum incensum: & Numidæ puberes interfecti, alij omnes venundati: præda militibus diuisa. Id facinus cōtrà belli nō auaritia, neq; scelere Consulis admissum. sed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis: genus hominum nobile * infidum, antè neq; beneficia, neq; metu coercitum. Postquam tantam rem peregit Marius, sine vllo suorum incōmodo, magnus, & clarus anteà, maior & clarior haberi cœpit: omnia non benè consulta in virtutem trahebantur. Milites in modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre. Numidæ magis quàm vllum mortalem timere: postremò omnes socij, atq; hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul, vbi ea res benè euenit, ad alia oppida pergit: pauca repugnantibus Numidis capit: plura deserta propter Capsensium miserias igni corrumpit: luctu atq; cæde omnia complentur. Deniq; multis locis potitus, ac plerisq; exercitu incruento, aliam rem aggreditur: non eadem asperitate,

* coegēre

Crudelis victoria.

Excusat crudelitatē Romanam

* infirmū

ritate,

ritate, qua Capsensium, cæterùm haud secus difficilem. Namq; haud longè à flumine Mulucha, quod Iugurtha, Bocchiq; regnum diuidebat, erat inter cæteram planiciem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, vno per angusto aditu relicto. Nam omnes natura, velut opera, atq; consultò preceps erat, quem locum Marius, quòd ibi Regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res fortè, quam consilio melius gesta. Nam castella virorum, atq; armorum satis magna vis: & frumenti, & fons aquę, aggeribus turribusq;, & alijs machinationib9 erat locus importunus: iter castellorum angustum admodum vtrinq; pręcisum: vinee cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cùm hę paulò processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neq; pro opere consistere, propter iniquitatem loci: neq; inter vineas sine periculo administrare, optimus quisq; cadere, aut sauciari: cæteris metus augeri. At Marius multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo: omitteretne inceptum, quoniam frustrà erat, an fortunam operitur, qua sæpè prosperè vsus fuerat. Quæ cùm multos dies, noctesq; æstuans agitaret, fortè quidam Ligus ex cohortibus auxiliarijs, miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum præliantibus erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum vnam atque alteram, deinde plures pete-

Verè Latinū dictum.

Cum fluctuaret huc atq; illuc.

peteret, studio legendi, paulatim propè ad summum montis egressus est. Vbi postquam solitudinem intellexit: more ingenij humani cupido difficilia faciundi animum vertit. Et fortè in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa paululùm modò prona, deinde inflexa, atq; aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modò, modò eminentibus saxis nixus Ligus, * castelli planiciem praescribit: quòd cuncti Numidae intenti praeliantibus aderant. Exploratis omnibus, quae mox vsui forre ducebat, eodem regreditur: non temerè, vti ascenderat, sed tentans omnia & circumspiciens. Itaque Marium properè adit, acta edocet: hortatur ab ea parte, qua ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris, periculiq; ducem. Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex praesentib' misit: quorum vti cuiusq; ingenium erat, ita rē difficilem, aut facilem renunciauere. Consulis animus tamen paululum arrectus est. Itaq; ex copia tubicinum & cornicinum numero quinq; millium, quàm velocissimos delegit, & cum his praesidio qui forent, quatuor centuriones: omnesq; Liguri parere iubet: & ei negotio diem proximum constituit. Sed vbi ex praecepto tempus visum est, paratis, compositisq; omnibus, ad locum pergit. Caeterum illi, qui centurijs praeerant, praedocti ab duce, arma, ornatūq; mutauerāt. Capite atq; pedib' nudis vti ꝓspectus, nisusq; per saxa facilior foret. Super terga gladij, & scuta, verùm

Hic vide castigationes Riuij.

* in castelli planiciem peruenit.

ea Nu-

ea Numidica ex corijs, ponderis gratia, simul & offensa, quò leuius streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, & si quæ* vetustæ radices eminebant, laqueis vinciebat: quibus alleuati milites, facilius ascenderent: interdū timidos insolentia itineris leuare manu: vbi paulò asperior ascensus erat, singulos præ se inermes mittere, deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisui videbantur, potißimus tentare, ac sæpius eadē ascendens, descendensq́, deinde statim digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur diu, multumq́ fatigati, tandē in castellum ꝑueniunt, desertum ab ea parte: ꝙ omnes sicuti alijs dieb⁹ aduersum hostes aderant. Marius vbi ex nuncijs, quæ Ligus egerat, cognouit, quanquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum verò cohortatus milites, & ipse extrà vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittarijsq́, & funditorib⁹ eminus terrere. At Numidæ sæpè anteà vineis Romanorum subuersis, itē incensis, nō castelli mœnib⁹ sese tutabantur, sed ꝓ muro dies noctesq́ agitare, maledicere Romanis, ac Mario vecordiam obiectare, militib⁹ nostris, Iugurthæ seruitium minari, secundis reb⁹ feroces esse. Interim omnibus Romanis, hostibusq́ prælio intentis, magna vtrinq́ vi: pro gloria, atq́ imperio his, illis pro salute certantibus, repentè à tergo signa canere. Ac primò mulieres, & pueri, qui visum præcesserant, fugere: deinde vti quisq́ muro ꝓximus erat: postremò cūcti arma-

* vetustate

Quàm nō videbat facilè euadi posse.

armati, inermesq;. Quod vbi accidit, eò acrius Romam instare, fundere, ac plerosq; tantummodo sauciare. Dein super occisorum vadere corpora, auidi gloriæ certantes murum ascendere, neq; quenquam omnium, præda morari. Sic fortè correpta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Cæterũ dum ea res geritur, M. Syll. Quæstor, cum magno equitatu in castra venit: qui vti ex Latio, & socijs cogeret exercitum Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneũ visum est, de natura, cultuq; eius paucis dicere. Neq; enim alio loco de Syllæ rebus dicturi sumus: & Lucius Sisenna optimè: & diligentissimè omnium, quæ eas res dixère, persecutus historiam, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sylla gentis patritiæ nobilis fuit: familia propè iam extincta maiorum ignauia. Literis Græcis, ac Latinis iuxta, atq; doctissimè eruditus: animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior, ocio luxurioso esse: tamen ab negotijs voluptas eum nunquam remorata, nisi quòd de vxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, maximè pecuniæ largitor: atq; illi felicissimo omnium ante ciuilẽ victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit, multiq; dubitauère fortior, an felicior esset. Nam postea, quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere. Igitur Sylla, vt supra dictum est, postquàm in Afri-

Syllæ descriptio.

Parum sanctè coluit matrimonium.

cam, atq; in castra Marij cum equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, solertissimus omnium paucis tempestatibus factus est. ad hoc milites benignè appellare: multis rogantibus alijs per se ipse beneficia dare, inuitus accipere: sed ea properantius, quàm æs mutum reddere: ipse ab nullo repetere: magis id laborare, vti illi, quamplurimi deberent: ioca atq; seria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse: neq; interim, quod praua ambitio solet, Consulis, aut cuiusquam boni famam lædere: tantummodo neq; consilio, neq; manu alium priorem pati: plerosq; anteuenire. Quibus rebus, & artibus breui Mario militibus charissimus factus est. At Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosq; locos munitos, & sibi vtiles, simul & magnam pecuniam amiserat: ad Bocchum nuncios mittit, * quàm primùm in Numidiam copias adduceret: prælij faciendi tempus adesse. Quem vbi cunctari accepit, dubiumq; belli, atq; pacis rationes trahere: rursus, vti antea, proximos eius donis corrumpit: ipsiq; Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Rom. ex Africa expulsi, aut integris suis finibus bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus, cum magna multitudine Iugurtha exercitu coniuncto, Marium iam in hyberna proficiscentem, vix decima deiparte reliquà, inuadunt: rati noctem, quæ iam aderat, & victis sibi munimento fore: & si vicissent, nullo impedimen-

Duo bella describuntur hîc.

* plurima

Strategema Iugurthæ.

dimento, quòd locorum scientes erant: contrà Romanis vtrunque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul Consul ex multis de hostium aduentu cognouit, & ipsi hostes aderant: & priusquam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, antequam signum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque vllo more prælij, sed cateruatim, vti quosque fors conglobauerat, in nostros cõcurrunt. Qui omnes trepidi improuiso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capiẽtes alios ab hostibus defensabant. Pars equos ascẽdere, obuiam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quàm prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, peditesque permisti cædere alios, alios obtruncare, multos contrà aduersos acerrime pugnanteis à tergo circumuenire: neque virtus, neque arma satis tegere, quòd hostes numero plures, & vndique circunfusi erant. Denique Romani veteres, nouique, & ob ea scientes belli si quis locus, aut casus coniunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi, hostium vim sustentabant. Neque in eo tam aspero negocio Marius territus, aut magis, quàm antea, demisso animo fuit: sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quam familiarissimis parauerat, vagari passim, ac modò laborantibus suis succurrere, modò hostes, vbi confertissimi obstiterant, inuadere manu, cõsulere militibus, quãtum imperare conturbatis omnibus nõ poterat. Iamque dies

Cateruatim.

Elegans hypotyposis.

Qui assueuerant Numidiarum more, qui non nisi ex insidijs cõgrediuntur.

consumptus erat, cùm tamen Barbari nihil remittere, atq; vti Reges praeceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum cõsilium trahit: atq; vti suis receptui locus esset, colles duos inter se ꝓpinquos occupat. Quorum in vno, castris parum amplo, fons aquae magnus erat: alter vsui opportunus, quia magna parte edita, & praecipiti, pauca munimẽta quaerebat. Caeterùm, apud aquã Syllã cũ equitib⁹ noctẽ agitare iubet. Ipse paulatim dispersos milites, neq; minus hostibus cõturbatis, in vnum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita Reges loci difficultate coacti praelio deterrentur: neq; tamen suos longius abire sinunt, sed vtraq; colle multitudine circundato, effusi cõsedere: dein crebris ignibus factis, plerunq; noctis Barbari more suo laetari, exultare, strepere * vocibus: & ipsi duces feroces, quòd non fugere, aut pro victoribus sese agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoq; hortamento erant. Plurimum verò Marius hostium imperitia cõfirmatus, q̃ maximum silentium haberi iubet: nec signa quidem vti per vigilias solebant, canere: dein de vbi lux aduentabat, defeßis iam hostibus, ac paulò antè somno captis, de improuiso vestigabiles, item cohortium, * turmarum, legionum tubicines simul omnes tuba canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere iubet. Mauri, atq; Getuli, ignoto & horribili sonitu repentè exciti, neq; fugere, neq; arma

Vetus codex sic habet: pedib⁹ & vocib. ipsi Reges feroces, ac quòd sui non fugerant, pro victoribus sese agere.

* turmas

arma capere, neque omninò facere, aut prouidere quicquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, & nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia cœperat. Deniq; omnes fusi, fugatiq;, arma, & signa militaria pleraque capta: pluresq; eo prælio, quàm omnibus superioribus interempti sunt. Nam somno, & metu insolito impedita fuga. Dein' Marius, vti cœperat, in hyberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreuerat: neq; tamen victoria socors, aut insolens factus, sed pariter atq; in cōspectu hostium quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittarijs prætereà cohorte Ligurum curabat, & primos & extremos cum expeditis manipulis Tribunos locauerat: perfugæ Numidiæ, minimè chari, & regionum scientißimi, hostium iter explorabant. Simul Cōsul quasi nullo imposito, omnia prouidere, apud omnes adesse, laudare & increpare merentes. Ipse armatus, intentusq;, item milites cogebat, neq; secùs atq; iter * facere, castra munire, excubitum in portis, cohortes ex legionibus, p castris equites auxiliarios mittere. Prætereà alios in munimentis super vallum locare, ipse vigilias circumire non tam diffidentia futurorum, quæ imperauisset, quàm vti militib' exæquatus cum Imperatore labor volentibus esset. Et sanè Marius, illoq;, alijsq; temporibus Iugurthini belli pudore magis,

Elegantes dictum.

* agere.

Exemplū boni principis.

gis, quam malo exercitum coercebat, quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod à pueritia consuetam duritiam & alia, quæ cæteri miserias vocant, voluptati habuisset: & tamen Respub. pariter ac sæuißimo imperio, benè, atque decorè gesta. Igitur quarto denique die haud longè ab oppido Cirtha, vndique simul speculatores citi sese ostendunt. Quare hostis adesse intelligitur. Sed quia diuersi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant, Consul incertus, quónam modò aciem instrueret, nullo ordine cõmutato, aduersus omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Iugurtham spes frustrata est, qui copias in quatuor partes distribuerat, ratus ex omnibus, æquè alios ab tergo hostibus vẽturos. Interim Sylla, quẽ primùm hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quàm maximè cõfertis equis, ipse alijque Mauros inuadunt, Cæteri in loco manentes, ab iaculis eminus emißis, corpora tegere: & si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neque in priori pugna in itinere morati adfuerant, postremam Romanorum aciem inuadit. Tum Marius apud primos agitabat, quod ibi Iugurtha cum plurimis erat. Dein Numida cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuertit. Ibi Latinè (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare, paulò antè Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine

Commissa ante quatriduum.

obli-

oblitum ostendere, quem in pugna satis impigrè occiso pedite nostro cruentauerat. Quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quàm fide nuncij terrentur: simulq; Barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere: iamq; paulum à fuga aberant, cùm Sylla, profligatis ijs quos aduersum ierat, rediens Mauris ab latere incurrit. Boccus statim auertitur. At Iugurtha dum sustentare suos & propè iam adeptam victoriam retinere cupit circum uentus ab equitibus, dextra & sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atq; interim Marius fugatis equitibus, auxilio suis accurrit, quos pelli iam acceperat. Deniq; hostes iam vndiq; fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentib⁹, sequi fugere, occidi, capi: equi atq; viri adflicti, ac multi vulneribus acceptis, neq; fugere posse, neq; quietē pati: niti modo ac statim cōcidere: postremò, omnia, qua vis⁹ erat, cōstrata telis, armis, cadaueribus, & interea humus infecta sanguine. Postea loci Consul haud dubiè iam victor, peruenit in oppidū Cirtham, quò initio profectus intenderat: eò post diē quintum, quum iterum Barbari malè pugnauerant, legati à Boccho veniunt, q; Regis verbis Mario petiuēre, duos quam fidißimos ad eum mitteret, velle de suo, & de Pop. Rom. commodo cum his disserere. Ille statim Lucium Syllam. & A. Manlium ire iubet. Qui quanq; acciti ibant, tamen placuit verba apud Regem facere: vti ingenium aut auersum

Egregia hypotyposis.

Verbum Salustianū, alij tenderat existimāt.

flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaq; Sylla, cuius facundiæ, non ætati à Manlia concessum est, pauca huiuscemodi verba locutus est.

SYLLAE ORATIO AD Bocchum.

Propositio figurata affectibus.

Probatio à Regis commodo.

REx Bocche, magna nobis lætitia est, cùm te talem virum Dij monuere, vt aliquando pacem, quàm bellum malles: neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha miscendo cōmaculares: simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter & te errantem, & illum sceleratissimum persequi. Ad hoc Pop. Rom. iam à principio inopi, melius visum est amicos, quam seruos quærere: tutiusq; rati, volentibus, quàm coactis imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitia nostra: primùm ꝙ procul absumus, in quo offensæ minimum, gratia par, ac si ꝓpè adessemus: dein, quòd parentis abundè habemus. Amicorum neq; nobis, neq; cuiquam hominum satis fuit. Atq; hoc vtinam à principio tibi placuisset: ꝑfectò ex Po. Rom. ad hoc tēpus multa plura bona accepisses, quàm mala perpessus esses. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraq; regit, cui scilicet placuit, & vim, & gratiam nostram te experiri: nunc quoniam per illam licet, festina, atq; vti cepisti, perge. Multa atq; opportuna habes, quò faciliùs errata officijs superes. Postremò hoc in pectus tuum demitte, nunquam Po. Rom. beneficijs victum esse. Nam in bello quid valeat, tutè scis.

Excusatio temeritatis.

Conclusio

AD

AD ea Bocchus placidè & benignè, simul pauca pro delicto suo verba facit, se non hostili animo, sed ob regnum tutandum, arma cœpisse. Nam Numidiæ partem, vnde Iugurtham expulerit, iure belli suam factam, eam vastari à Mario pati nequisse: præterea missis anteà Romam legatis, repulsum ab amicitia: cæterùm vetera omittere, ac tum si per Marium liceret, Legatos ad Senatum missurum. Dein copia facta mittendi, animus Barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha cognita legatione Syllæ, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius intereà exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in sola loca, obsessum turrim regiam: quo Iugurtha perfugas omnes præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus scilicet, seu reputando, quæ sibi duobus prælijs euenerant, seu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam Legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocunq; modo belli componendi licentiam ipsis permittit. Illi maturè ad hyberna Romanorum proficiscuntur. Deinde à latronibus Getulis in itinere circumuenti, spoliatiq; pauidi, sine decore ad Syllam profugiunt. quem Consul in expeditionem proficiscens, pro Prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus

Qui legati renouarēt mētionem de societate.

vti meriti erant, sed accuratè & liberaliter habuit. Quare Barbari & famam Romanorum auaritiæ falsam, & Syllam munificentiam in se amicum rati sunt. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur, igitur Quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, vti fautor, consultorq́; sibi adsit, copias, fidem, magnitudinem sui Regis, & alia quæ aut vtilia, aut beneuolentiæ esse credebant, oratione extollunt. Dein Sylla omnia pollicito, docti quomodo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem operiuntur. Marius vbi cōfecto negotio, quò intenderat, Cirtham rediit: de aduentu legatorum certior factus est, illosq́; & Syllam ad se venire iubet: item Lucium * Belligenum Prætorem ab Vtica, præterea omnes vndiq; Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit, quibus legatis potestas eundi Romam fit: ab Consule interea induciæ postulabantur. Ea Syllæ, & plerisq; placuêre: pauci ferocius decernunt: scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ & mobiles sæpius in aduersa mutantur. Cæterùm Mauri impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cū C. Octauio Rufone, qui Quæstor stipendium in Africam portauerat. Duo ad Regem redeunt. Ex his Bocchus cùm cætera, tum maximè benignitatē & studium Syllæ lubens accepit, Romæ quoq; legatis eius, postquam errasse Regem, & Iu-

Rati Syllā candidè agere.

* Belligerū

& Iugurthæ scelere lapsum * deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentib[9] hoc modò respondetur: Senatus & Pop. Rom. beneficij & iniuriæ memor esse solet. Cæterùm Boccho, quoniam pœnitet delicti, gratiam faciet: & fœdus & amicitia dabuntur, cùm promeruerit. Quibus rebus cognitis Bocchus per literas à Mario petiuit, vt Syllam ad se mitteret, cui[9] arbitratu de communibus negotijs consuleretur. Isq; est missus cum præsidio equitum, atq; peditum funditorum, * balcariorum: præterea iere sagittarij, & cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa: neq; his secus, atq; alijs armis aduersum tela hostium, quòd ea leuia sunt, muniti erant. Sed in itinere quinto deniq; die Volux filius Bocchi repentè in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temerè & effusè euntes, Syllæ, alijsq; omnibus & numerum ampliorem verò, & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisq; expedire, arma atq; tela * tentare, intendere. Timor aliquantus, sed spes amplior: quippè victorib[9], & aduersum eos, quos sæpè vicerant, pugnaturis. Interim equites exploratum præmissi, rem (vti erat) quietam nunciant. Volux adueniens. Quæstorem appellat: dicitq; se à patre Boccho obuiam illi simul, & præsidio missum. Deinde per eum, & proximum diem sine metu coniuncti eunt. Post vbi castra locata, & diei vesper erat, repentè Maurus incerto vultu pauens ad Syllam accurrit: dicitq; sibi à spe-

* deplorati

Bellum nõ continuat

* aliàs balistrariorum

* tẽperare

à speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse: simul vti noctu secum clàm profugeret, rogat, atq; hortatur. Ille animo feroci negat se toties Numidam fusum pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiamsi certa pestis adesset mansurum potius, quàm proditis, quos ducebat, turpi fuga, incertæ, ac forsitan pòst paulò interituræ morbo vitæ parceret. Cæterùm ab eodem monitus, vt noctu proficisceretur, consilium adprobat: ac statim milites cœnatos esse in castris, ignesq; quàm creberrimos fieri: deinde prima vigilia silentio egredi iubet. Iamq; nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu Solis castra metebatur, cùm equites Mauri nunciant Iugurtham circiter duûm millium interuallo ante eos consedisse. Quod postquam auditum est, tum verò ingens metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circumuentos. Ac fuere qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantùm scelus inultum relinquendum. At Sylla, quanquam eadem existimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, vti fortem animum gererent: sæpè antè à paucis strenuis aduersus multitudinem benè pugnatum: quantò sibi in prælio minus pepercissent, tantò tutiores fore. Nec quenquam decere, quem manus armauerit, ab inermibus pedibus auxilium petere: in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hostes vertere. Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem

maxi-

maximum obtestatus, vt sceleris, atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lachrymans orare, ne ea crederet, nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthæ, cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Cæterùm quoniam neq; ingentem multitudinem haberet, & spes, opesq́; eius omnes ex patre suo penderent: crederent illum nihil palam ausurum, cùm ipse filius testis adesset. Quare optimum factu videri, ꝑ media eius castra palam transire, sese præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum iturum cum Sylla. Ea res vti in tali negocio ꝓbata est, ac statim profecti: quia de improuiso accesserant, dubio, ac hæsitante Iugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis dieb' quo ire intẽderant, ꝑuentum est. Ibi cũ Boccho Numida quidam Aspar nomine, multum, & familiariter agebat: præmissus ab Iugurtha, postquam Syllam accitum audierat, *orator, & subdolè speculatum Bocchi cõsilia ierat. Præterea Dabar Massugradæ filius ex gente Masinissæ, cæterùm materno genere impar: nam mater eius ex concubina orta erat: ob ingenij multa bona Mauro charus, acceptusq́; quem Bocchus fidum esse Romanis, multis antea tempestatibus expertus, illicò ad Syllam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Rom. vellet: colloquio diem, tempus, locum ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimesceret: accitum esse, quò res communis licentiùs gereretur:

Potius Boccho legendum.

Perturbatis iã rationibus quibus instituerat congredi.

*oratum

Nihil dum ab inducijs in regno suo mutatum esse, omnia eo loco esse quo fuerint, cũ induciæ darentur.

nam ab insidijs eiq; aliter caueri nequiuisse. Sed ego comperior Bocchum magis Punica fide, quam ob ea quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis detinuisse: multumq; cum animo suo voluere solitũ, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduersum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sylla respondit pauca se coram Aspare locutu rũ. Cætera occultè, nullo aut quàm paucissimis præsentibus: simul edocens, quæ responderentur. Postq̃, sicut voluerat Bocchus, congressi sunt, dicit se Sylla missum à Consule venisse, quæsitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tunc Rex, vti præceptum fuerat, post diem decimum, Syllam redire iubet, ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo respõsurum die. Deinde ambo in sua castra digressi sunt. Sed vbi plerunq; noctis processit, Sylla à Boccho occultè accersitur: ab vtroq; tantummodò fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius * sanctè iurat ex sententia amborum, ac statim sic Rex incipit.

multaq;

sanctus vir iurat.

ORATIO BOCCHI.

Orditur ab opinione sua à præsenti casu.

NVnquam ego ratus sum, fore vti Rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentissimus priuato homini gratiam deberem. Et me hercule Sylla antè te cognitum multis orantib⁹ alijs vltrò egomet opẽ tuli, nullius indigus. Id esse imminutum mihi, quod cæteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mihi eguisse aliquando precium amicitiæ tuæ, qua apud animum meum nihil charius habeo. Id adeò expe-

experiri libet: arma, viros, pecuniam, postremò quicquid animo libet, sume, vtere, & quoad viues nunq̃ tibi gratiam redditam putaueris. Semper apud me integra erit. Deniq; nihil me sciente, frustrà voles. Nam, vt ego existimo, Regem armis, quam munificentia vinci, minus flagitiosum est. Cæterum de Repub. vestra, cuius huc curator missus es, paucis accipe. Bellum ego Pop. Rom. neq; feci, neq; factum vnq̃ volui. Fines meos aduersus armatos armis tutatus sum. Id omitto, quando vobis ita placet. Gerite, vti vultis, cum Iugurtha bellū. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non transgrediar, neq; id intrare Iugurtham sinam. Præterea, si quid me vobisq; dignum petieris, haud repulsus abibis. Narratio.

*Ad ea Sylla pro se breuiter, & modicè de pace, & de communibus rebus * multis disseruit. Deniq; regi patefecit, quòd polliceatur, Senatum & Pop. Rom. quoniam amplius armis valuissent, nō * in gratiam habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quàm sua retulisse videretur. Id adeò in promptu esse, quoniam Iugurtha copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore, vt illi plurimum deberetur, amicitiam, fœdus: Numidiæ partem, quem nunc peteret, tunc vltrò aduenturam. Rex primùm negare affinitatem, cognationem, præterea fœdus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide vsus popularium animos auerteret, queis & Iugurtha charus & Romani inuisi essent. Denique sæpiùs fatigatus leni-*

* multa.

ali. ingratū habiturū. Quando victoria penes Roma. esset, nō esse facturos fœd⁹ cum eos.

tur,

tur, & ex voluntate Syllæ omnia se facturum promittit. Cæterùm, ad simulandam pacem, cuius Numida defessus bello, auidißimus erat: quæ vtilia visa constituunt. Ita composito dolo digrediuntur. Ac rex postero die Asparem Iugurthæ legatum appellat, dicitq; sibi per Dabarem ex Sylla cognitum, posse conditionibus bellum poni. Quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Iugurthæ proficiscitur. Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum, & ei nunciat Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere, sed Mario parum confidere: sæpè anteà cùm imperatoribus Romanis pacem conuentam frustrà fuisse: cæterùm Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, operam daret, vt vnà ab omnib⁹ quasi de pace in colloquium veniretur, ibiq; Syllam sibi traderet: cùm talem virum in potestate habuisset, tum fore, vti iussu Senatus, aut pop. Rom fœdus fieret: neq; hominem nobilem non sua ignauia, sed ob Remp. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu voluens, tandē pɼomisit. Cæterum dolo, an verò * cunctatus, parum comperimus, sed plerunq; regiæ voluntates, vt vehementes, sic mobiles, sæpè ipsæ sibi aduersæ sunt. Postea tempore & loco constituto, vti in colloquium de pace conueniretur, Bocchus Syllam modò, modò Iugurthæ legatum appellare, benignè habere, idem ambobus polliceri, illi pariter læti, ac bona

* cunctasset.

bonæ spei pleni esse. Sed nocte ea, quæ proxima fuit antè diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis cæteris, dicitur secum ipse multa agitauisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter, atq; animo varius, quæ scilicet tacente ipso, occultæ oris immutatio patefacit: tamen postremò Syllam accersiri iubet, & ex ei9 sententia Numidæ insidias tendit. Deinde vbi dies aduenit: & ei nunciatum est, Iugurtham haud procul abesse: cum paucis amicis, & Quæstore nostro, obuius quasi honoris causa, procedit in tumulum facilimum visum insidiantibus. Eodem Numida cum plerisq; necessarijs suis inermis, vti dictum erat accedit. Ac statim signo dato, vndiq; simul ex insidijs inuaditur. Cæteris obtruncatis, Iugurtha Syllæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus est. Per idem tempus aduersum Gallos ab ducibus nostris Q. Cepione, & Mar. Manlio malè pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuit: illiq; & inde vsq; ad nostram memoriam Romani sic habuere: alia omnia virtuti suæ prona esse: cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum, & Iugurtham Romam vinctum adduci nunciatum est, Marius Consul absens factus est, & ei decreta prouincia Gallia: isq; Calendis Ianuarijs magna gloria Consul triumphauit: * ea tempestate spes atq; opes ciuitatis in illo sitæ.

Vide Glaret. in annotat.

* ex ea tempestate,

F I N I S.

M C. CRISPI

m

C. CRISPI SALVSTII IN M. T. C. ORATIO.

GRauiter, & iniquo animo maledicta tua paterer, M. T. si te scirem iudicio magis, quam morbo animi ista tua petulantia vti. Sed cùm in te neq; modum, neq; modestiam vllam animaduerto, respondebo tibi, vt si quam maledicendo voluptatem cœpisti, eam malè audiendo amittas. Vbi quærar? quos implorem? P.C. diripi Rempublicam, atq; audacißimo cuiq; esse perfidiæ locum, an apud Pop. Rom. qui ita corruptus est largitionibus, vt sese, ac fortunas suas venales habeat? An apud vos, P. C. quorum authoritas turpißimo cuiq;, & sceleratißimo ludibrio est? Vbi M. T. leges, iudicia Populi Romani defendit, atque in ordine ita moderatur, quasi vnus reliquus ex familia viri clarißimi Scipionis Africani, ac non repticius, accitus, ac paulò antè insitus huic vrbi ciuis. An verò M. T. facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritia vixisti, vt nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? an scilicet istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ iactura perdidicisti? itaq; minimè mirandum est, si eam flagitiosè venditas, quam turpißimè parasti. Verùm, vt opinor, splendor domesticus tibi animos attollit, vxor sacrilega, ac periurijs delibuta: filia matris pellex, tibi iucundior atq; obsequentior, quam parenti

par est: domum ipsam tuam vi ac rapinis funestam, tibi ac tuis comparasti, videlicet vt nos commonefacias, quàm conuersa Respubl. sit, cùm in ea domo habitares homo flagitiosissime, quæ P. Crassi viri Consularis fuit: atq; hæc cùm ita sint, tamen Cicero se dicit in Consilio Deorum immortalium fuisse, inde missum huic vrbi, ciuibusq; custodem absq; carnificis nomine, qui ciuitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi verò non illius coniurationis causa fuerit Consulatus tuus, & idcirco Respublica disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed vt opinor, illa te magis extollunt, quæ post Consulatum cum Terentia vxore de Republ. consuluisti, cùm legis Planciæ iudicia domi faciebatis, ex cõiuratis alios morte, alios pecunia condemnabas. Cùm tibi alius Tusculanũ, alius Pompeianum villam ædificabat, alius domũ emebat: qui verò nihil poterat, is erat calumniæ proximus: is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias Senatui fecerat, deniq; de eo tibi cõpertum erat, Quæ si tibi falsa obijcio, redde rationem, quantum patrimonij acceperis? quid tibi litibus accreuerit? qua ex pecunia domum paraueris? Tusculanam & Pompeianam infinito sumptu ædificaueris? Aut si retices, cui dubiũ potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus ciuium paraueris? Verùm, vt opinor, homo nouus Arpinas* ex C. Marij familia, eius virtutẽ imitatur. Contẽnit simultatẽ hominum nobilium.* Populi

*ex M. Crassi.
*Rẽp. charam habet.

puli Rom. curam habet: neq; terrore, neq; gratia cõmouetur. Illud verò amicitiæ tantùm, ac virtutis est animi? imò verò homo leuißimus supplex inimicis, amicis contumeliosus, modò harum, modò illarum partium fidus nemini: leuißimus Senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacißimæ, gula immensa pedes fugaces, quæ honestè nominari non possunt, inhonestißima. Atq; is cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: O fortunatam natam me Consule Romam. Te Consule fortunatam Cicero? imò verò infelicem, & miseram, quæ crudelißimam proscriptionem ciuium perpessa est, cùm tu perturbata Republ. metu perculsos omnes bonos parēre crudelitati tuæ cogebas: cùm omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erant: cùm tu sublata lege Portia, erepta libertate omnium nostrûm, vitæ, necisq; potestatem ad te vnum reuocaueras. Atq; parum est, quòd impunè fecisti, verùm etiam cõmemorando exprobras, neq; licet obliuisci seruitutis suæ. Egeris oro te Cicero, perfeceris quod libet, satis est perpessos esse: etiámne aures nostras odio tu onerabis? etiámne molestißimis verbis insectabere? Cedant arma togæ, cõcedat laurea linguæ. Quasi verò togatus, & non armatus ea, quæ gloriaris, confeceris, atq; inter te, Syllamq; Dictatorem præter nomen imperij quidquam inter fuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes docuit: Iupiter

opti-

optimus maximus in concilio deorum admisit: Italia exulem humeris suis reportauit. Oro te Romule Arpinas, quia egregia tua virtute omnes Paulos, Fabios, Scipiones superasti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quæ tibi partes Reipubl. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris? quo iure, cum de exilio tuo Dyrracchio redisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faues: qui tibi antè optimates videbantur, eosdē nunc dementes, ac furiosos vocas. Vatinij causam agis, de Sextio malè existimas. Bibulum petulantißimis verbis lædis, laudas Cæsarem: quem maximè odisti, ei maximè obsequeris: aliud stans, aliud sedēs de Repub. sentis: his maledicis, illos odisti leuißime transfuga: neq; in hac neq; illa parte fidem habes.

M. T. CICER. IN CRISPVM SALVSTIVM ORATIO.

EA demùm magna voluptas est, Crispe Saluisti, æqualem ac parem verbis vitam agere, neq; quidquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, vt omnis oratio moribus consonet: neque enim qui ita viuit, vt tu, aliter ac tu, loqui potest: neq; qui tam illoto sermone vtitur, vita honestior est. Quò me vertam P.C. Vndè initium sumam? magis enim mihi dicendi onus imponitur, quò

notior est vterq; nostrum. Quòd si aut de mea vita, atq; actibus nostris huic conuitiatori respondeo, inuidia gloriam cõsequetur: aut, si huius facta, mores, omnem ætatem nudauero, in idem vitium incidam procacitatis, quòd huic obÿcio. Id vos, si fortè offendimini, iustius huic, quàm mihi succensere debetis, qui initium introduxit: ego dabo operam, vt & pro me minimo cum fastidio respõdeam, & in hunc minimè mentitus esse videar. Scio me P.C. in respondendo non habere magnam exspectationem, quòd nullus vos sciatis nouum crimen in Salustium auditurος, sed omnia vetera recogniturος, queis & meæ & vestræ iam, & ipsius aures calent. Verùm eò magis odisse debetis hominẽ, qui nec incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, vt neq; ab alio vinci poßit, neque ipse se omninò reliqua ætate præterire. Itaq; nihil aliud studet, nisi, vt lutulentus sus, cum quouis volutari. Longè verò fallitur opinione: non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur. Sed est quædam calumnia, quam vniuscuiusque nostrum testante animo suo fert, de eo qui falsum crimen bonis obiectat. Quòd si vita istius memoriam vicerit * aliam P.C. non ex oratione, sed ex moribus suis spectare debetis, iam dabo operam quàm maximè potero, vt breue id faciam. Neq; hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P.C. plerunq; enim Resp. priuatis crescit inimicitÿs, vbi nemo ciuis, qualis sit vir, potest latere.

* illam

Primum

*Primum igitur, quoniam omnium maiores Chrispus Salustius ad vnum exemplum, & regulam quærit, velim mihi respondeat, nunquid ij, quos protulit, Scipiones, & Metelli antè fuerint, aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, & vita innocentißimè acta commendauit. Quod si hoc fuit, initium nominis & dignitatis, cur non æquè de nobis existimetur? cuius & res gestæ illustres sunt, & vita integerrimè acta: quasi verò tu sis ab illis viris Salusti ortus: quòd si esses, nonnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis maioribus virtute mea præluxi, vt si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ. Tu tuis, vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras: vt etiamsi fuerint egregij ciues, certè venerint in obliuionem. Quare noli mihi antiquos viros obiectare: satiùs est enim me meis rebus gestis florere, quàm maiorum opinione niti: & ita viuere, vt ego sim posteris meis nobilitatis initium: & virtutis exemplum. Neque me cum ijs conferri decet, P.C. qui iam decesserunt, omniq; odio carent, & inuidia: sed cum ijs qui mecum vnà in Repub. versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus, (nō hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, sed illam pernitiosam contra leges, cuius primos ordines Salustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in * iudicandis maleficijs tam seuerus: aut in tuenda Repub. tam vigilans, quam tu proscriptio*

Vide Val. lib. 3. c. 25.

* vindicandis

nem vocas, credo, quòd non omnes tui similes incolumes in hac vrbe vixissent. At quanto meliore loco Respub. tuenda staret, si tu par, ac similis scelestorum ciuium vnà cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falsò scripsi: Cedant arma togæ? qui togatus armatos, & pace bellum oppreßi? An illud mentitus sum? Fortunam * natam me Consule Romam: qui tantum intestinum bellum, & domesticum vrbis incendium extinxi? Neq; te tui piget homo leuißime, cùm ea culpas, quæ in historijs mihi gloriæ ducis? An turpius est P. C. scribentem mentiri, quàm illum palàm hoc ordine dicentem? nam quod *meam ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu à pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mētiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam vt vitium obijcere? cui semper nocens eguisti patrocinio? an illū existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus, & disciplinis sit eruditus? an vlla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minimè mirum est, P. C. si homo qui desidiæ, ac luxuriæ plenus sit, hæc vt noua, atq; inusitata miratur: nam quòd ista inusitata rabie petulanter in vxorem & in filiam meam inuasisti, quæ mulieres faciliùs se à viris abstinuerunt, quàm tu vir à viris, satis doctè ac peritè fecisti: non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, vt vicißim tuas compellarem: vnus enim

In plerisq; non reperitur.

*ætatem

satis

*satis es materia habens: neq; quicquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Multùm te verò opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari, quæ multò mihi minor est, quàm habere dignus sum. Atq; vtinam ne tanta quidem esse, quanta est, vt potius amici mei viuerent, quàm vt testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax C. Salusti, si furori Tribunus pleb. cessi, vtilius duxi, quamuis fortunam vnus experiri, quam vniuerso Pop. Rom. ciuilis essem dissensionis causa: qui postea, quàm ille suum * animum in Republica perbacchatus est, omnia, quæ commouerat, pace & otio resederunt.* *annum *Hoc ordine reuocante, atque ipsa Repub. manu retrahente me, reuerti: qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cùm vniuersi vos, populusq; Roma. frequens aduentu meo gratulatus est: tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimauerunt. Neq; herculè mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias * æstimaui:* *existimaui. *non enim vni priuatim ancillatus sum, neq; me addixi: sed quantum quisq; Reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus: egò nihil plus volui valere, quàm pacem. Multi priuatorum audacias * nutriuerunt, ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt, ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt, itaq; non est mirum, si nullius amicitia vsus sum, qui non perpetuò* *metuerunt.

Reip. amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextij insolentiam repreßi, aut Bibuli patientiam culpaui, aut virtutibus Cæsaris faui, hæ laudes enim egregij ciuis, & vnicæ sunt. Quæ si tu mihi vt vitia obijcis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. nō apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed vbi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc ad te vt reuertar Saluști, patremq; tuum prætercam: qui si nunquam in vita sua peccauit, tamen maiorem iniuriam Reipubl. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit: neque, tu si qua in pueritia peccasti, exequar ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit: sed qualē adolescentiam egeris: hac enim demonstrata, facilè intelligetur, quam petulanti pueritia: tam impudicus, & procax adoleueris. Posteà, quam immensæ gulæ impudicißimi corporis quæstus sufficere non potuit, & ætas tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleuerat, cupiditatibus infinitis efferebaris: vt, quæ ipse corpori tuo turpia nō duxisses, in alijs experireris. Ita non est facilè reputare, P. C. vtrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam viuo patre turpißimè venalem habuit, vendidit: & cui dubium potest esse, qui mori coegerit eum, quo hic

*hic nondum mortuo pro hærede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærere, qui in P. Crassi domo habitet, cùm ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At herculè lapsus ætatis tyrocynio, postea se correxit: non ita est, sed abijt in sodalitium sacrilegi Nigidiani: bis ad iudicis subsellia attractus, extrema fortuna stetit: & ita decessit, vt non hic innocens esse, sed iudices peierasse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum & hunc ordinem despectum reddidit, cuius aditus sibi quoq; sordißimo homini patuisset. Itaq; timens, ne facinora eius clam vos essent, cùm omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est vobis audientibus adulterium, neq; erubuit ora vestra. Vixeris vt libet, Salusti, egeris quæ volueris, satis sit vnum te tuorum scelerum conscium esse, noli nobis languorem, & soporem nimis exprobrare: sumus diligentes in tuenda pudicitia vxorum nostrarum: sed ita experrecti nō sumus, vt à te cauere poßim⁹, audacia tua vincit studia nostra. Et quod hunc mouere poßit P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam vobis audientibus adulterium confiteri? Quòd si nihil pro me tibi respondere voluissem, sed illud censorium * eloquium Appij Claudij, & L. Pisonis integerrimorum virorum, quo vsus est quisq; eorum, pro lege palam vniuersis recitarem, nónne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non posses? neq;*

* elogium.

m

neq; post illum delectum Senatus te vnquam vidimus, nisi fortè in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina Reip. confluxerat. At idem Salustius, qui in pace ne Senator quidem mãserat, posteaquam Resp. armis oppressa est, & * idem victor, qui exules reducit, in Senatũ post Quæsturam reductus est, quem honorem ita gessit, vt nihil in eo non venale habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, vt nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neq; aliter vexauit ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta Quæstura, posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se coniunxerat, vnus iam ex illo grege videbatur. Eius enim partis exemplar erat Salustius, quo tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum * excesserat: quicquid impudicorum Cylonum, parricidarum, sacrilegorum debitorum fuit in vrbe municipijs, colonijs Italia, tota (sicut in fretis subsederant: nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti: nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum nouarum. At posteaquàm Prætor factus est, modestè se gessit, & abstinenter. Nónne ita prouinciam vastauit, vt nihil neq; passi sint, neq; exspectarint grauius socij nostri in bello, quàm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? Vndè tantũ hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum traijci, aut in naues contrudi: tantum, inquam, Patres Consc. exhausit, quan-

victore eo

* concesserat

quantum voluit: ne causam diceret, sestertio duodecies cum Cæsar pacifcitur. Quod si quippiam eorum falsum est, hic palam refelle: vndè tu qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repentè tanquam somnio beatus, hortos preciosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones parauer is? Neq; piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem: cùm tu veteris villæ dominus sis, cuius paulò antè fuerat Cæsar: modò inquam patrimonio non comeso, sed deuorato, quibus rationibus repentè factus es tam affluens & tam beatus? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, ni similis ac par tui? At herculè egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad * omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verùm vt opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu Crispe Salusti, tantidem putas esse bis Senatorem, & bis Quæstorem fieri, quanti bis Consularem, & bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum dicere paratus est, is demum maledicit, q; non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & ciuilis belli memoria. Quid enim grauius pati potuimus, quàm quòd te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima * insectari lingua: desine morbo procacitatis isto vti: desine

*tuum.

Vide Glareanum. γνώμη.

*consectari.

vnum-

vnumquenq; moribus tuis æstimare, his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P.C. Sæpè enim vidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia apertè dixerunt, quam eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quia Salustius meritò debeat audire, sed vt ita dicam, si qua ego honestè effari possum.

FINIS.

B

H.

Historia

No. 35

c